THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
LIBRARIES
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
ARTES SCIENTIA VERITAS
1817

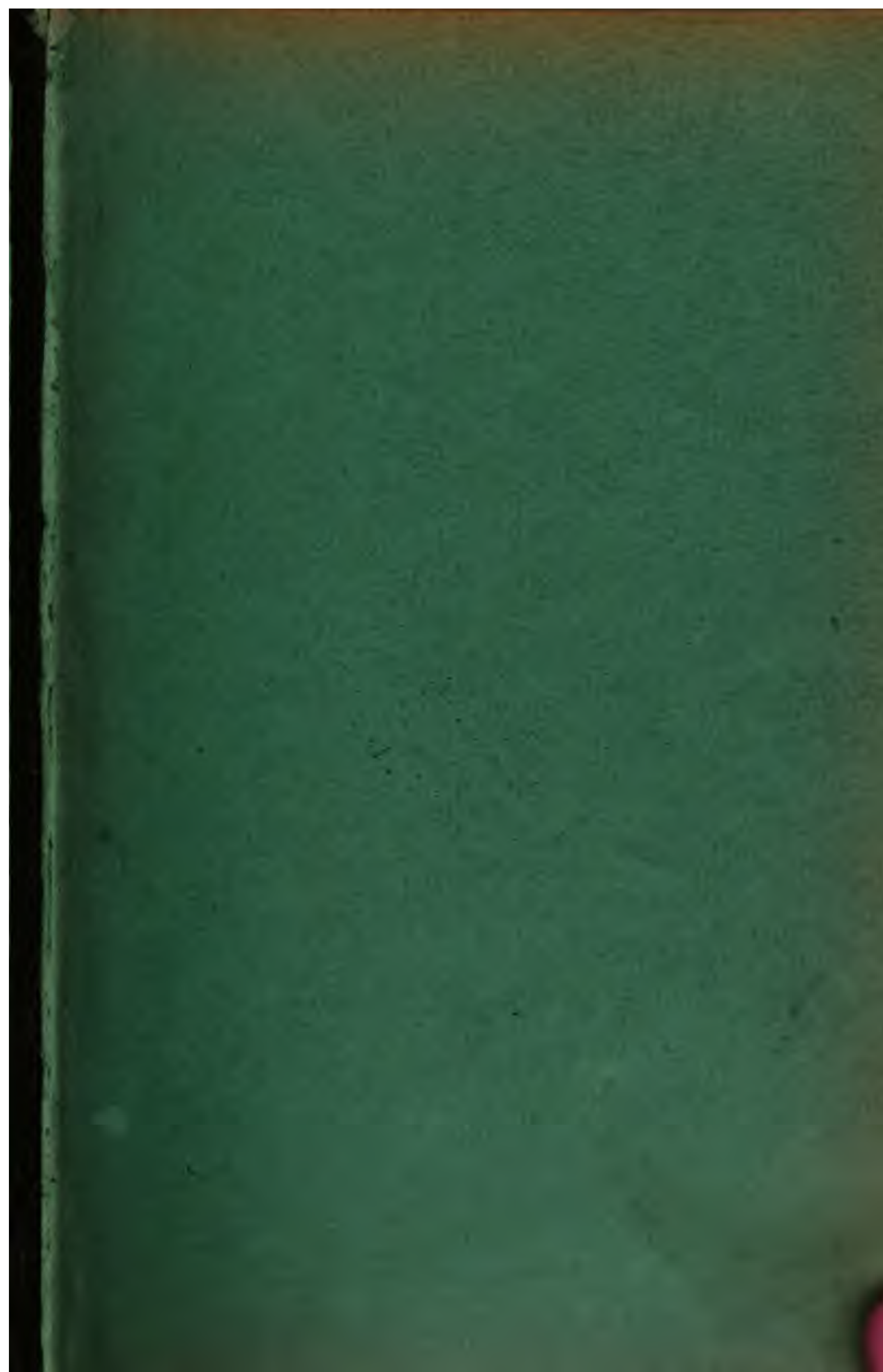

ПОГЛЕДЪ

ВЪРХУ

ДѢЯТЕЛНОСТЬТА НА БЪЛГАРСКАТА ЕКЗАРХИЯ.

1877—1902. г.

(По поводъ на 25-годишния юбилей на Н. Блаженство Българския Екзархъ Йосифа I.)

ОТЪ

Ѳ, М. и Б.

Leipzig

Centralbuchdruckerei

1902.

Негово Блаженство Български Екзархъ

ІОСИФЪ I.

ПОГЛЕДЪ

ВЪРХУ

ДѢЯТЕЛНОСТЬТА НА БЪЛГАРСКАТА ЕКЗАРХИЯ.

1877 — 1902. г.

(По поводъ на 25-годишния юбилей на Н. Блаженство Българския Екзархъ Йосифа I.)

ОТЪ

О., М. и Б.

Leipzig

Centralbuchdruckerei

1902.

На 24. априлъ т. г. се навършва 25-лѣтието отъ екзаршеството на Н. Блаженство Йосифа I. Нашиятъ народъ се готви да чествува въ тоя день юбилея на 25-годишната светителска дѣятелность на своя знаменитъ иерархъ, или, все едно, юбилея на своето църковно-училищно дѣло въ вилаетитѣ за единъ периодъ отъ цѣло четвъртъ столѣтие. И заслужва тая честь горната достопаметна дата. Плодотворната пастироначалническа дѣятелность на блаженѣйшаго Йосифа, развивана при най-неблагоприятни за нея условия, но винаги посветена всецѣло на благото на църквата и отечеството, съставя гордость толкова за юбиляра, колкото и за народа. Тя е пълна съ значение и поука въ много отношения. Нашиятъ свещеноначалникъ прѣди всичко трѣба да се гордѣе съ туй, че, за честь на църквата и народа, той възседава на екзаршеския прѣстолъ цѣло ¼ столѣтие. Историята на цариградската патриаршия прѣзъ всичкото ѝ многовѣковно сѫществуване прѣдставя не повече отъ 4—5 примѣра, дѣто патриярситѣ сѫ достигали тоя прѣдѣлъ на служението си. — Сетнѣ, тая дѣятелность е новъ изразъ на кирило-методиевския завѣтъ, развитие на дѣлото за самосъзнанието, духовното прѣраждане и обединение на българската народность, нови страници отъ епопеята на мирната борба, подигната отъ Паисия и слѣдвана отъ плеяда негови послѣдователи, а днесъ вече — отъ цѣлъ народъ. Тя съвпада още съ оная епоха, въ която сѫдбоносни събития се развиватъ въ нашето отечество, доставятъ тържество на българското възраждане, правятъ коренenъ прѣвратъ въ положението на народа и начертаватъ бѫдещето му. Тя е единъ вѣрно и честно изпълненъ дългъ къмъ олтаря на църква и отечество. Дѣло на бѫдещия историкъ е да изобрази съ изискваната релиефность и пластичность тая обширна народополезна дѣятелность. Ние же съ тѣзи си редове, въ надвечерието на всенародното празденство, ще се помѫчимъ на бърза рѫка да

дадемъ на нашитѣ читатели нѣкои биографични свѣдѣния за блаженѣйшия юбиляръ и да ги запознаемъ въ общи черти съ вървежа на екзархийското дѣло прѣзъ изтеклото 25-лѣтие.

* * *

Н. Блаженство българскиятъ екзархъ Йосифъ I., прѣди постригването си въ монашество именуванъ Лазаръ Йовчевъ, е роденъ въ чисто българския градецъ Калоферъ на 5. май 1840 г. отъ православни родители — Йовчо и Ивана, отъ които се лишилъ още въ дѣтинство. Отгледала го сестра му г-жа Рада Йовчева.

Първоначалното си образование добилъ въ родното си мѣсто. Тукъ свършилъ курса на IV-класното училище при бѣлѣжититѣ на онуй врѣме учители: Ботя Петковъ, Славиди и С. Зафировъ. Съ способноститѣ и успѣхитѣ си и особно съ честото си искане ту книги изъ училищната библиотека, ту упѫтване за извънкласно четене, той привлѣкълъ вниманието на възпитателитѣ си къмъ себе. Тѣ възбудили въ него желание да се стреми къмъ по-високо образование, за да бѫде по-полезенъ на отечеството си. Съ тая цѣль младиятъ Лазаръ Йовчевъ заминалъ (1861 г.) за Цариградъ. Тукъ подалъ въ руското посолство прошение за стипендия въ нѣкоя руска държавна семинария. Очаквайки резултата отъ туй си прошение, той, за да не губи напраздно врѣмето си, постѫпилъ и слѣдвалъ една година въ гръцкото училище на Фенеръ. Настѫпила новата учебна година, а очакваното разрѣшение за руска стипендия все още не идвало [1]). Това накарало жадниятъ за наука Лазара да постѫпи (1862) въ французкото училище на Бебекъ, дѣто слѣдвалъ двѣ години. И въ туй училище още въ първата година спечелилъ любовьта на прѣподавателитѣ си съ своето отлично поведение и неуморно прилежание. На края на втората година той получилъ първата награда въ училището. Присѫтствувалитѣ на годишния актъ на заведението негови съотечественици—калоферци, прѣбиваващи въ Цариградъ, останали трогнати отъ отличието, съ което училището удостоило талантливия имъ младъ

---

[1]) Благоприятниятъ отговоръ за стипендията заварила нашия юбиляръ вече ученикъ въ бебешкото училище, та не можалъ да се възползува отъ нея. Тя била отстѫпена на другъ младъ калоферецъ—Филовъ, отсетнѣ подполковникъ.

съгражданинъ. Тѣ го взели подъ свое попечение и го изпратили (1864) въ Парижъ, да свърши, на общински разноски, факултета на словесностьта, къмъ който ималъ наклонность, и да се приготви за педагогическо поприще. Тамъ нашиятъ Лазаръ Йовчевъ постжпилъ въ Сорбона и слѣдвалъ 3 години курса на словесния факултетъ. Сетнѣ, по желание на своитѣ благодѣтели, той прѣминалъ на юридическия факултетъ и свършилъ курса му за три години съ степень licencié. Туй прѣхвърляне мѣрило да се установи той въ Цариградъ, дѣто, по примѣръ на Г. Кръстевичъ, като завземе каква-годѣ държавна служба, да се посвети на обществена дѣятелность. Но класичнитѣ писатели и образцовитѣ французки литератори не прѣставали да му бждатъ любимо четмо, и нерѣдко той посѣщавалъ лекциитѣ и рѣчитѣ на талантливи професори въ Сорбона. Завърналъ се въ Цариградъ (ноемврий 1870), слѣдъ като видѣлъ Франция въ ужаситѣ на войната.

Твърдѣ мжчно било за нашия младъ правникъ да си пробие пжть въ чиновничеството: държавнитѣ служби били недостжпни за българската интелигенция. Л. Йовчевъ едвамъ сполучилъ да бжде назначенъ като свръхщатенъ чиновникъ безъ плата въ търговското сждилище въ Цариградъ. Но затова той намѣрилъ открито за себе друго по-благодарно за душата, способноститѣ и познанията си поле — служенето на народа си. Още отъ 1870 год. се захваща обществената му дѣятелность въ Цариградъ, дѣто жребиятъ го прѣдопрѣдѣляше да се подвизава прѣдимствено. Сътрудничалъ е редовно 6—7 мѣсеци въ „Македония“; отъ юний 1871 до май 1872 год. редактиралъ новрѣменото списание „Читалище“.

Въ публицистичната си дѣятелность, колко и кратковрѣмена да бѣ, нашиятъ юбиляръ смогна да прояви, че е человѣкъ на принципи и идеи, поклонникъ на хуманостьта, общественитѣ добродѣтели и просветения патриотизмъ [1]).

Прѣзъ януарий 1872 г. добива назначение за главенъ

---

[1]) Въ „Македония“, до колкото помнимъ, той третира нѣкои дневни екзархийски въпроси: разглежда, напр., изработения отъ Г. Кръстевича проекто-уставъ за управлението на българската екзархия. Въ „Читалище“, покрай друго, ни даде: Слово за ползитѣ отъ читалищата, Свободата и длъжностьта, Страстьта, Себелюбието, История на французко-пруската война, Да познаемъ себе си (прѣв. изъ Полъ Жане), За своеволното робство (прѣв изъ Л. Боеси), Защо разсждаме криво (изъ П. Роялъ), Ползата която би могли да извлѣчемъ отъ неприятелитѣ си. Помнимъ още, какъ жадно се четѣше и поглъщаше отъ младежьта статията: За своеволното робство.

секретарь на екзархията, която вече се устроявала и имала нужда отъ такива просвѣтени сили. Скоро се познало, отъ каква цѣна билъ Йовчевъ за екзархията. При избирането на първия български екзархъ, нѣкои отъ избирателитѣ се придирвали за дребнави формалности и възпирали дѣлото на избора. Секретарьтъ Йовчевъ става и се произнася въ тоя духъ: „Чудя се на нашата неразбория. Народътъ ни се бори 30 години за църковното си самоуправление и за припознаването на сѫществуването му като отдѣленъ народъ въ империята. Сега му се даватъ тия правдини, а ние сме седнали да се придиряме за дреболии и да спъваме дѣлото. Кой е въ състояние да гарантира, че което можемъ да направимъ днесь, ще можемъ да го направимъ и утрѣ? Кога ще ни осѫжда повече народътъ: дали ако не спазимъ нѣкои дреболии и свършимъ работа, или ако изпуснемъ благоприятния моментъ за реализиране на извоюванитѣ му съ толкова трудъ и жертви права и го хвърлимъ въ нова неизвѣстность? . . . .“. Необоримата логика развързала гордиева вѫзелъ. Поддържателитѣ на мнѣнието за отлагане на избора първи заявили, че слѣдъ рѣчьта на оратора, тѣ оттеглятъ думитѣ си. До избора било пристѫпено тутакси.

Въ новия Христовъ виноградъ се откривало жетва голѣма, а дѣлатели малко. Нуждата отъ достойни духовни лица, чрѣзъ които да се одѣлотворятъ придобититѣ църковни правдини на българския народъ била въпиюща. Н. Блаженство Антимъ I., българскиятъ екзархъ, цѣнещъ способноститѣ и подготовката на Л. Йовчевъ, не се забавилъ да го покани за духовно поприще. Гласътъ на църквата трогналъ дълбоко отзивчивата и въсторжена душа на екзархийския пръвъ секретарь: той счелъ, че ще бѫде изневѣра къмъ общенародното дѣло, ако откаже услугитѣ, които отечествената църква му изисква. И рѣшилъ се да понесе кръста на духовното звание, да стане служитель Христовъ.

На 23. септемврий 1872 г., въ екзархийския параклисъ, той биде постриженъ въ монашество и наименуванъ Йосифъ. А на другия день (24. септ.) въ българската църква св. Стефанъ на Фенеръ, на тържествената архиерейска служба, извършена отъ блаженѣйшаго Антима, въ съслужение съ високопрѣосвещенитѣ Панарета пловдивски, Доситея самоковски и Евстатия пелагонийски, за посвещението въ епископски

санъ на Натанаила охридски (сега св. пловдивски), — Йосифъ бѣ вече ржкоположенъ въ иеродяконски чинъ. Забѣлѣжителенъ съвпадежъ! Въ тоя сжщи день въ патриаршеската църква на Фенеръ и въ всички гръцки храмове въ Цариградъ се чела тържествено схизмата надъ българитѣ. И присжтствувалиятъ въ българската църква многохилядень народъ, като да е прѣдчувствувалъ, че новоржкоположениятъ иеродияконъ ще има най-много да отбива ударитѣ на тая съ нищо неоправдана схизма, та, слѣдъ божествената служба, съ ржкоплескания го извикалъ на балкона на българския метохъ и възторжено го акламиралъ.

Слѣдъ единъ мѣсецъ се извършва ржкоположението му за иеромонахъ и възвеждането му въ архимандритски чинъ, а слѣдъ туй става и назначението му за екзархийски протосингелъ. [1]) Въ качеството си на протосингелъ архимандритъ Йосифъ прѣдприелъ въ 1873 г. една обиколка по Дунавска България и по Тракия, за да види по-отблизу състоянието на народа. А на 1874 г. блаженѣйши Антимъ го изпроводилъ въ Видинъ, дѣто управлявалъ епархията му една година и уредилъ, по желанието на началника си, работитѣ й. Отъ влѣзването си въ прѣко съприкосновение съ народа той извлѣкълъ голѣма полза. Любознателностьта му, подкрѣпяна отъ тънка наблюдателность, послужила му да се вzре въ много страни отъ народния животъ, и пратеникътъ на блаженѣйшаго Антима се завърналъ въ Цариградъ съ богатъ запасъ отъ свѣдѣния за екзархийското паство. Като протосингелъ, той билъ най-близкиятъ съвѣтникъ и помощникъ на екзарха. Съ него нерѣдко блаженѣйши Антимъ ходилъ въ правителственитѣ кржгове, кога обстоятелствата изисквали да се направятъ по-внушителни постжпки. Него пращалъ тамъ, дѣто трѣбвало да се пледира екзархийското дѣло на французки езикъ.

Архимандритъ Йосифъ се ималъ прѣдъ видъ отъ екзархията за кириархъ на одринската митрополия. Той ходилъ дори въ Одринъ, да се запознае съ паството и съ неговитѣ духовни потрѣби. Но упорниятъ отказъ на Портата да издаде бератъ за български митрополитъ въ Одринъ осуетилъ тоя планъ. На 1876 год. о. Йосифъ билъ избранъ едногласно за кириархъ на ловченската митрополия и на 2. февруарий, въ

[1]) Въ тая си длъжность сътрудничелъ и въ в. „Право“.

българската църква на фенеръ, ржкоположенъ за архиерей отъ Н. Блаженство Антима, св. пловдивски Панарета и св. велешки Дамаскина, слѣдъ което заминалъ за епархията си.

Сждбоносни врѣмена наставаха за отечеството. Петвѣковнитѣ му мжки и теглила надминаха всѣки прѣдѣлъ. То се обливаше въ кърви и сълзи. Тракия, която първа подигна знамето за свобода, стана театръ на сѣчъ, плѣнъ и вандалско опустошение. Ужаситѣ възмутиха обществената съвѣсть въ цѣлъ образованъ свѣтъ. Воплитѣ и риданията на българския народъ покъртиха дълбоко сърдцето на великодушния руски царь Александра II., и той рѣши да изтръгне меча за избавлението му. На 12. априлъ 1877 г. Русия обяви война на Турция. Слѣдъ черешовото панагюрско топче скоро ще загърмятъ стотина руски огнени гърла. Гнѣвътъ на турското правителство се изсипва прѣди всичко връхъ българския екзархъ. По неговъ натискъ, послѣдниятъ трѣбаше да бжде принесенъ въ жертва съ екзаршеството си. Да спасятъ придобитото съ толкова мжки и жертви народно достояние, на 12. априлъ синодътъ и съвѣтътъ свалиха Н. Блаженство Антима I. отъ екзаршеския прѣстолъ. На 24. априлъ високопрѣосвещениятъ ловченски митрополитъ Йосифъ биде избранъ и прогласенъ за екзархъ. Съзнавалъ той положението, съзнавалъ и какво го чака на тоя високъ, но тежъкъ постъ въ настаналитѣ критически врѣмена Но да се откаже отъ него — считалъ е за дезертиране отъ единъ свещенъ дългъ. На 15. май новоизбраниятъ екзархъ пристигналъ въ Цариградъ отъ епархията си. На 28. май въ В. Порта великиятъ везирь му врлчилъ берата а на 2. юний той билъ приетъ на ауденция отъ султана.

Къмъ горнитѣ данни изъ биографията на втория български екзархъ нека додадемъ и слѣдното. Животътъ му е цѣлъ въплъщение на принципа за труда. Макаръ вече скоро 62-годишенъ, което у насъ се смѣта за напрѣднала възрасть, Н. Блаженство прѣкарва 16-тѣ часа отъ денонощието на работа. При толкова грижи, съ които е обсипанъ на всѣка стжпка по управлението, при тежката борба за отстояване народо-църковнитѣ правдини, която, по липса на управителни тѣла при екзархията, пада всецѣло на неговитѣ плещи, той не е прѣставалъ и не прѣстава да чете. Любимата му область сж богословието и философията. Редомъ съ житията на

църковни отци той чете и научни богословски трактати, а не изпуща и никое отъ виднитѣ творения въ руската богословска литература. Самъ философъ по призвание, той познава добрѣ европейскитѣ първокласни философи и удивлява съ критичния си разборъ върху тѣхнитѣ доктрини. Чете всичко по българска история, етнография и статистика; знае прѣвъзходно Македония, и по-голѣмата часть отъ екзархийскитѣ дѣйци въ нея познава лично. Освѣнъ това, доста е да го заинтересува нѣкой въпросъ, и той ще прочете по-сѫщественото отъ литературата по него. Управлението на цариградската духовна семинария, напр., му е дало поводъ да прочете цѣла педагогична литература. За да крѣпи познанията си по турски езикъ, не рѣдко бива и съ турски вѣстникъ въ рѫка. Не пропуща да слѣди и за научнитѣ открития. Съ начетеностьта си, която рѣдко намира у насъ съперници, той е добилъ едно широко и многостранно развитие. И нашиятъ священоначалникъ, който е обърналъ живота си на постоянна школа, не старѣе по духъ и енергия.

Отъ прѣгледа, що пристѫпяме да направимъ по-долу за екзархийската дѣятелность прѣзъ занимаващето ни 25-лѣтие, ясно изпѫква, че въ лице на блаженѣйшаго Йосифа ние имаме единъ достоенъ иерархъ, дълбокъ мислитель, неуморенъ народенъ труженикъ и великъ патриотъ. Силата му стои въ убѣдителното слово, въ силната логика, въ тънкия анализъ, въ прѣдвидливостьта, въ вѣрно схващане вѫтрѣшния смисълъ на развиващитѣ се събития, въ взиране всѣкога и въ опачната страна на медалята, въ постоянството, въ дълбоката проникнатость отъ пастироначалническитѣ си задачи и народни идеали, въ неотклонностьта отъ принципитѣ и набѣлѣжената си цѣль, въ търпеливостьта и хладнокръвното понасяне на врѣменнитѣ несполуки съ твърдата вѣра въ бѫдещето, въ строгата измѣреность на плана за дѣйствие и майсторското му изпълнение. „Ще искамъ, ще искамъ и ще искамъ" — ето програмата въ двѣ думи, съ която Н. Блаженство, както ще видимъ по-нататъкъ, се завръщалъ въ Цариградъ на 1880 год. Само съ такова постоянство наистина можеше да възкръси той екзархията!

Него цѣни по достоинство църква и народъ за доблестната защита на вѣрата и народностьта на екзархийското паство въ вилаетитѣ, него респектира турското правителство

за честностьта и праволинейностьта му, него адмириратъ дипломати и прѣдставители на европейски държави за мѫдростьта му, него хвалятъ чужденци, приятели и неприятели, за благия му характеръ, за добрата му, но силна воля, за широкото му мировъзрѣние. За него завиждатъ гърцитѣ на българитѣ и нерѣдко въ демонстрациитѣ си противъ своята патриярщия тѣ викатъ: „Да живѣе българскиятъ екзархъ!“ Нека ги чуе Богъ!

Такъвъ иерархъ възлѣзваше на 24. априлъ 1877 г. на екзархийския прѣстолъ.

* * *

Въ размирни и тежки врѣмена, както посочихме, блаженѣйши Йосифъ пое новата си длъжность. Веднага подиръ това, кога топоветѣ вече пишеха по-нататъшната сѫдба на България, той биде поканенъ отъ В. Порта, да вземе редъ мѣрки, чрѣзъ които да може да въздѣйствува на българския народъ противъ общото у него течение и надежда да бѫде освободенъ отъ Русия. Портата му поискала, да отстрани нѣкои отъ синодалнитѣ архиереи отъ Цариградъ, като ги изпрати по епархиитѣ имъ, да състави съвѣтъ отъ лица, назначени отъ самото правителство, да изпрати прѣдшественика си на заточение въ о. Метелинъ, да замѣни екзархийскитѣ чиновници съ други угодни на правителството, да постави нови владици въ нѣкои епархии и др. т. Цѣльта била ясна: да се създаде една реакция и да се покаже прѣдъ свѣта, че българското население не е противъ турското владичество. Всички тия мѣрки, отъ които правителството се ласкаяло да извлѣче полза за себе, нашиятъ екзархъ трѣбвало да отклони, като безполезни за цѣльта на правителството и врѣдителни за честьта на екзархията прѣдъ паството ѝ: войната била обявена, и само топътъ щѣлъ да покаже, какво има да стане за турската империя.

Извѣстия отъ театра на войната почнали да пристигатъ едни отъ други по-тревожни и по-печални. Изплашени отъ тѣхъ, по-виднитѣ дѣйци българи въ Цариградъ всѣки день по единъ по двама изчезвали. А изъ провинцията пристигали вързани и конвоирани българи съ стотини и пълнѣли задушнитѣ цариградски тъмници. Мѣстото на заточаванитѣ

въ Мала Азия идѣли да завзематъ нови затворници. Картината била сърдцераздирателна. Въ отчаеното си положение затворницитѣ всички искали ходатайството на екзарха за милость и избавление. Колкото и да се виждалъ безсиленъ да помогне, той не могълъ да се не застжпи много пжти и да се не изложи на живи укори отъ страна на властьта. че оставалъ безчувственъ къмъ ударитѣ, нанасяни на империята, къмъ ужаснитѣ извѣстия отъ бойното поле, по които армии се унищожавали и провинции отъ царството се залавяли, а мислилъ и се грижилъ само за своитѣ Петковци, Ивановци и Стояновци, които не познавалъ и които били причината за тая злощастна за правителството война. Оставало да се направи поне възможното за облекчение участьта на множеството затворници. Повечето отъ тѣхъ били голи, боси, гладни, нуждаещи се за помощь при заминаването си на заточение за Мала Азия. Прибѣгнало се до събиране на волни пожертвувания, за да имъ се помогне съ що-годѣ. Но ужаситѣ растѣли. Започнали да пристигатъ още по-сърдцераздирателни извѣстия за унищожението на цѣли села и градове, за масовитѣ изтрѣбления на българското население прѣзъ врѣме на войната. Сърцето на екзарха се потапяло всѣки день все въ нови скърби. Въ мжки, тревоги и ужаси се прѣкарала годината до падането на Плѣвенъ и минуването на побѣдоносната руска армия отсамъ Балкана.

На 19. февруарий 1878 г. се сключи свети-стефанскиятъ миръ. На 19. марта Н. Блаженство съ св. синодъ присжтствувалъ на молебенъ въ руското посолство въ Цариградъ, дѣто и билъ прѣдставенъ на главнокомандуващия руската армия, великия князъ Николай Николаевичъ.

Прѣзъ марта и априлъ се събирали и раздавали помощи на завръщалитѣ се отъ Мала Азия заточеници, които се изпращали въ България. На 5. май се завърналъ отъ заточение и Н. Блаж. Антимъ I. отъ Ангора заедно съ другитѣ екзархийски чиновници — заточеници.

Натовареният да устрои врѣменно България и Източна Румелия князъ Дондуковъ-Корсаковъ поканилъ екзарха да замине за България и се намѣри тамъ при устройството на тия двѣ провинции, при което, естествено, влизало и онова на православната българска църква, съгласно съ новитѣ наредби и учрѣждения. Нашиятъ свещеноначалникъ оставилъ

въ Цариградъ за свой прѣдставитель прѣдъ В. Порта архимандритъ Теодосия съ единъ съвѣтъ отъ шесть души, припознатъ отъ правителството, и заминалъ. На 1. юния пристигналъ въ Пловдивъ, дѣто билъ блѣскаво посрѣщнатъ. На 22. с. м. издалъ окржжно до духовнитѣ власти, сж което имъ извѣстявалъ, че екзархийското управление се намира врѣменно въ Пловдивъ по уреждането на църковнитѣ работи.

Опоени отъ руската побѣда, охранявани отъ руската окупация, осланяни на реформитѣ, що прѣдвиждалъ за вилаетитѣ послѣдвалиятъ наскоро берлински договоръ и на надеждата, че турското правителство ще го респектира, мнозина отъ българскитѣ дѣйци разисквали вече, въ София ли или въ Пловдивъ да остане за напрѣдъ екзархията и оттамъ да управлява духовно българитѣ въ прѣкитѣ владѣния на султана. Но екзархътъ разбиралъ назначението си и не се поддалъ на минутнитѣ влѣчения. Той не се рѣшилъ да замине за Търново, дѣто го призовавалъ императорскиятъ комисарь Дондуковъ-Корсаковъ. Като турски подданикъ, той могълъ да остане само въ Пловдивъ до изработването отъ европейската комисия на органическия уставъ за Източна Румелия, въ който да осигури правата на екзархията въ областьта, да устрои чрѣзъ единъ правилникъ духовното управление въ нея, и послѣ да се завърне въ Цариградъ, да се занимае съ българитѣ въ вилаетитѣ. Така и направилъ.

На 30. октомврий той отива въ Цариградъ и прави постжпки прѣдъ В. Порта за назначение нови владици: въ Велесъ — на мѣстото на починалия митрополитъ Дамаскина и въ Охридъ и Скопье — на мѣстото на отстраненитѣ отъ правителството прѣзъ врѣме на войната митрополити Натанаила и Кирила, като неблагонадежни. Резултатътъ билъ, че Портата оставала въпроса висещъ, докато обсжди и рѣши, ще ли даде изново вѣдомство на екзархията въ вилаетитѣ.

На 20. декемврий блаженѣйши Йосифъ се завърналъ въ Пловдивъ.

Прѣзъ **1879** г. българитѣ отъ Източна Румелия се опитватъ чрѣзъ единъ мемоаръ, прѣдставенъ отъ Начевича и Грековъ на посланицитѣ на великитѣ сили въ Цариградъ и отъ Ив. Ев. Гешовъ — въ Европа, особенно въ Англия, да постигнатъ съединението на И. Румелия съ България, и настояватъ да изпратятъ свои депутати въ учрѣдителното ве-

лико народно събрание въ Търново, — но безъ успѣхъ: Европейскитѣ сили стоятъ на берлинския договоръ.

Прави се другъ опитъ: съставятъ се комитети, раздаватъ се пушки, упражняватъ се на оржжие повече отъ 50,000 души съ цѣль, да се съпротиви страната на разпоредбитѣ на берлинския договоръ касателно нея и да не приема генералъ-губернаторъ. Въ тая силна агитация и търсене срѣдство за осуетяване рѣшенията на берлинския конгресъ, екзархътъ държалъ умиротворително поведение, като отстоявалъ мнѣнието, че трѣбва да се дѣйствува така, каквото дарованитѣ отъ берлинския договоръ правдини за областьта да излѣзятъ ефикасни и плодотворни. Туй мнѣние прѣодолѣло, кога на 24. априлъ стигналъ въ Пловдивъ рускиятъ генералъ Обручевъ съ манифестъ отъ страна на царя Освободителя до населението, че то трѣба да се задоволи съ даденото му и да го оползотвори.

На 15. май пристигналъ въ Пловдивъ за генералъ-губернаторъ Алеко Богориди.

Европейската комисия била вече изработила органическия уставъ за Източна Румелия. Нека споменемъ, че съ убѣдителното си слово и съ освѣтлението върху положението при срѣщитѣ си съ членоветѣ на комисията Н. Блаженство спечелилъ симпатията и почетьта дори на недобрѣ разположенитѣ измежду тѣхъ къмъ българитѣ и съдѣйствувалъ за по-благоприятния резултатъ отъ рѣшенията имъ. Това може да се засвидѣтелствува отъ синята книга на английския парламентъ. — Въ устава на областьта нашиятъ екзархъ сполучилъ да осигури своитѣ църковни права съ туй, че бератитѣ на българскитѣ владици въ И. Румелия подлежатъ да се издаватъ отъ генералъ-губернатора отъ име на султана, а не отъ В. Порта. — Духовни и мирски прѣдставители отъ православното българско население, натоварени отъ екзарха, изработили, съгласно съ новия уставъ на областьта, правилникъ, съ който се подобрявало материялното състояние на духовенството и се прѣдвиждали срѣдства за отварянето и поддържането на една духовна семинария. Слѣдъ всичко това екзархътъ считалъ своята задача въ И. Румелия свършена.

На 8. октомврий той заминалъ за София да направи визита на българския князъ Александра I. Прѣдъ него и прѣдъ правителството му той ходатайствувалъ за благоустройството на църквата въ Княжеството, както се изисквало отъ

новия редъ и управление въ него, и за осигуряване приходитѣ на екзархията, каквото да може тя да работи успѣшно за благото на паството си въ Македония и Одринско. Получилъ обѣщания и увѣрения.

На 21. ноемврий правилникътъ за подобрение материялното състояние на свещеницитѣ и за срѣдствата за семинарията въ И. Румелия билъ поднесенъ на правителството за потвърждение и прилагане въ дѣйствие. Уповаванъ на патриотизма и увѣренията на правителството, че то ще изпълни дълга си Н. Блаженство на 12. януарий 1880 г. напусналъ Пловдивъ. На станцията, дѣто имало множество изпращачи, между стария дѣецъ по църковния въпросъ Д-ръ Ст. Чомаковъ и екзарха се размѣнили тѣзи характерни думи: „Ваше Блаженство! Вие се завръщате сега въ Цариградъ безъ ни една епархия и само съ единъ мъртавъ ферманъ въ ръка. Какво ще правите по-нататъкъ?“ — „Ще искамъ.“ — „Ако не Ви дадатъ?“ — „Ще искамъ пакъ.“ — „А ако пакъ не Ви дадатъ?“ — Ще искамъ пакъ, ще искамъ, ще искамъ, додѣто ми дадатъ.“ — „Тогава, вървѣте!“, заключилъ събесѣдникътъ на Н. Блаженство.

На 13. януарий 1880 г. екзархътъ влизаше вече въ Цариградъ, да се готви да защищава и прокара въ устава, който имала да изработва европейска комисия за реформи въ Македония и Одринско, църковнитѣ права, дарувани съ фермана отъ 1870 г. и още не приложени, макаръ че приложението имъ подиръ послѣдвалия политически прѣвратъ на Балканския полуостровъ, изглеждало много съмнително. Както е извѣстно, тоя прѣвратъ разкъса екзархийското вѣдомство на петь части, отъ които една остана въ Румъния, друга — въ Сърбия, отъ третя се образува българското Княжество, четвърта състави автономната областъ И. Румелия и пета остана подъ прѣкото турско владичество.

Екзархътъ намѣрилъ въ Цариградъ правителственитѣ кръгове и общественото турско мнѣние много възбудени и наежени срѣщу българитѣ въ Княжеството и Източна Румелия по причина на турскитѣ бѣженци, що идѣли изъ тия двѣ области. Да възбудятъ симпатия къмъ себе, тѣзи бѣженци прѣдставяли българитѣ въ много черни краски, оплаквали се, че били изложени на непоносими оскърбления и гонения, поради които ужъ се изселили. Кога блаженѣйши Йосифъ

отивалъ до министри и други високи чиновници да имъ говори за църковнитѣ права на българитѣ въ вилаетитѣ, тѣ го посрѣщали съ такива горчиви хули и натяквания противъ българитѣ въ освободенитѣ провинции, щото много пѫти намиралъ за излишно да говори дори за онова, за което е отивалъ, и съ стиснато сърдце виждалъ, че всичкиятъ тоя гнѣвъ ще се изсипва на паството му въ вилаетитѣ. Послѣдствията отъ войната, тъй съкрушителни за турската империя, били още прѣсни. Трѣбало да се мине дълго врѣме, додѣ да позаздравѣятъ нанесенитѣ рани, да поутихнатъ страститѣ, да се омекчатъ турскиятъ фанатизмъ и омраза противъ българитѣ, за да може да се очаква нѣщо отъ В. Порта. Между туй европейската комисия за реформи въ вилаетитѣ наближавала да се събере. Екзархътъ обърналъ очи къмъ нея, за да прокара и осигори чрѣзъ нея, па било и само формално, правата на българската църква и народность.

Тая комисия се събрала въ Царпградъ. Нашиятъ свещеноначалникъ не веднажъ посѣтилъ членоветѣ ѝ. На 30. априлъ подадени ѝ били общи прошения отъ повечето епархии въ Македония и Одринско, които искали да се гарантиратъ въ устава, който тя имала да изработи, прѣди всичко църковнитѣ и народнитѣ имъ права, припознати съ султанския фермалъ още отъ 1870 год., защото инакъ каквито реформи и да станатъ, тѣ ще бѫдатъ безплодни за тѣхъ, щомъ не се признаятъ за отдѣлна народность отъ гръцката. При всичко, че гърцитѣ въ Цариградъ, ползувайки се отъ грамадното си влияние, много противодѣйствували на екзаршескитѣ постѫпки, пакъ комисията приела въ устава си единъ членъ, съ който се прѣдписвало на турското правителство, да не оставя неудовлетворени справедливитѣ искания на българската община, припозната за такава въ църковно отношение отъ единъ царски ферманъ. Впрочемъ екзархътъ билъ вѫтрѣшно убѣденъ, че тоя уставъ, изоставенъ на В. Порта да го прилага, ще си остане мъртва буква. Той дѣйствувалъ само да изпълни своя дългъ къмъ паството си. Кога турскитѣ комисари въ комисията видѣли българскитѣ прошения, много българи мухтари и търговци си пострадали за подаването имъ. А на 17. май, тутакси подиръ прокарването на горѣказания членъ въ устава, министерството на правосѫдието и изповѣданията повикало екзарха и му казало, че оплак-

ванията му прѣдъ европейската комисия си нѣмали мѣстото, защото правителството всѣкога било готово да даде на екзархията владици, стига тя да промѣняла облѣклото на духовенството си, съ други думи, да се признаяла за схизматическа. Отговорътъ на блаженѣйши Йосифа билъ, че туй възражение на правителството противъ всенародното българско желание е отдавна опровергнато отъ екзархията и признато за безосновно отъ В. Порта, защото послѣдната и подиръ прогласяването на схизмата е давала берати за български владици въ смѣсенитѣ епархии, слѣдъ произведени по фермана истилями въ тѣхъ, както е било, напр., за одринската и скопска епархии прѣзъ 1874 год.

Ставало явно, че отъ проектиранитѣ реформи нѣмало нищо да излѣзе за българската църква и народность, тъй като великитѣ сили нѣмало да заставятъ съ сила турското правителство да ги тури въ дѣйствие. На екзарха оставало пакъ да има работа съ В. Порта и отъ нея да чака реализирането на църковнитѣ ни права по фермана отъ 1870 г. А В. Порта му давала ясно да разбере, че съ измѣнението на обстоятелствата тоя ферманъ за нея нѣмалъ вече значение и задължителна сила. За нея имало сега само единъ екзархъ съ вѣдомство въ Изт. Румелия, което му давало право да прѣбивава въ Цариградъ. Но бива ли да се създава нова екзархия въ Македония и Одринско или не, може ли да му се каже, че нѣма вече работа тукъ — оставало да се произнесе, кога дойдѣла на себе си отъ удара на войната. Положението било токо-речи отчаено. Н. Блаженство го прѣдвиждалъ прѣди завръщането си още, опитвалъ го и сега на дѣло. Но за туй и ни на стжпка се отклонявалъ отъ прѣдначертания си планъ. Той останалъ възхитенъ, кога въ едно свиждане прѣзъ онуй врѣме въ Цариградъ съ отличния и старъ дѣецъ по църковния въпросъ, Г. Кръстевича, този му разкрилъ, че мисли досущъ като него, и му прѣдложилъ сжщия неговъ планъ за дѣйствие. „Тукъ сега, забѣлѣжилъ Кръстевичъ, ни В. Порта, ни патриаршията искатъ да чуятъ за нова екзархия. Вие нѣма да намѣрите помощь отнийдѣ. Силата Ви е само въ правото Ви. Имате единъ ферманъ, който е призналъ за отдѣлна българската народность, и имате $1^1/_2$ милионъ българско население. Наблѣгнати на лоялностьта, ще искате и ще постоянствувате да искате. Ще

омрьзните на правителството, и то най-послѣ ще Ви даде нѣщо, за да Ви отмахне отъ главата си; а днесь ще даде едно, утрѣ — друго . . . Азъ съмъ видѣлъ бронзови статуи наполу изядени отъ цѣлуване".

За изходъ отъ кризата на българитѣ въ туй врѣме оставали отворени два противоположни пѫтя. Желанието на Русия било да се дигне схизмата, като се признае за автокефална българската цѫрква въ границитѣ на Княжеството и И. Румелия (съ нѣкои условия за послѣдната область), а Македония и Одринскиятъ вилаетъ да останатъ подъ вѣдомството на патриаршията срѣщу обѣщания, че тя нѣма да гони българската народность въ тѣхъ и да я погърчва. Инакъ екзархията била осѫдена да води само една изтощителна и безплодна борба срѣщу патриаршията, тъй като В. Порта нѣмало да допусне нова екзархия за православнитѣ българи въ вилаетитѣ. — Другиятъ пѫть посочвала западната политика. Казвало се на българитѣ отъ органитѣ на католишката пропаганда, че В. Порта, слѣдъ опита съ създаването на българската екзархия, която въ петь години докара княжество и автономна область, нѣма да повтори грѣшката си, да даде на екзархията вѣдомство въ Македония и Одринско. Ала тя припознавала, че българитѣ въ тия области имали нужда и право за владици отъ своя народность и за особно църковно управление. Затова, вмѣсто екзархията да изтощава силитѣ си въ една безплодна борба, нека излѣзѣлъ само единъ български владика, който да прогласи уния съ папата, и въ кѫсо врѣме, съ съдѣйствието на западнитѣ държави, щѣли всички български епархии да иматъ свои владици, щѣли да изхвърлятъ гръцкия езикъ изъ църквитѣ и училищата си и бързо щѣли да напрѣднатъ, като българска народность. Българскиятъ священоначалникъ съ аргументи трѣбвало да доказва, че и двата пѫтя сѫ гибелни и неприемливи за българщината. Наруситѣ той доказвалъ съ факти, че патриаршията не е изкрена въ обѣщанията и увѣренията, що дава, че тя нѣма да прѣстане да бѫде най-силното орѫдие на еленизма въ Македония, че българитѣ нѣма да прѣклонятъ глава прѣдъ насилствената еленизация чрѣзъ църквата и училището и, ако се изоставятъ въ безсилието си да се борятъ съ патриаршията, нѣкои отъ тѣхъ въ отчаянието си могатъ да прибѣгнатъ до крайни срѣдства. А на западнитѣ се дало да разбератъ, че

народната маса не си мѣни вѣрата, а интелигенцията пъкъ разбира, че религиозното разцѣпление убива бждещето на народа. Ако подиръ парижкия трактатъ българитѣ не отидоха да търсятъ националното си спасение въ Римъ, то подиръ св. стефанския договоръ никакъ нѣма да отидатъ. Щѣли да страдатъ, — но тѣ на страдания сж научени, и вѣрватъ, че колкото повече страдатъ, толкова по-скоро ще постигнатъ желанието си.

Дойде 1881 година Изработениятъ отъ европейската комисия уставо-проектъ за реформи, оставенъ за изпълнение на добрата воля на В. Порта, бѣ осжденъ, както посочихме, да остави само единъ печаленъ поменъ слѣдъ себе. Християнитѣ можаха да видятъ реформи само, ако дойдѣше втора освободителна война за Македония и Одринско. За извоюване църковни правдини, за организиране нова екзархия за българитѣ въ вилаетитѣ трѣбвало да се чака съ търпѣние. Положението продължавало да си бжде сжщото. Омразно било за турцитѣ самото име българинъ. Екзархътъ едвамъ билъ търпимъ въ Цариградъ. Ако той се явявалъ при министритѣ, то било да изливатъ тѣ върху му все нови и нови хули и ядове противъ българитѣ. Интелигенцията изъ Македония продължавала да бѣга въ България. Голѣма часть отъ българското население отъ страхъ минувало подъ вѣдомството на гръцкитѣ владици, за да избѣгне гоненията на властитѣ. За тѣзи послѣднитѣ екзархиститѣ българи били революционери и врагове на държавата. Купищата турски бѣжанци надъ тѣхъ си отмъщавали за постигналитѣ ги злочестини. Никой българинъ не могълъ да учителствува безъ разрѣшение отъ гръцкитѣ владици, защото възъ основа на привилегиитѣ на православната църква, послѣднитѣ били отговорни прѣдъ правителството за просвѣщението и възпитанието на православното юношество. Щомъ владиката заявявалъ писмено, че нѣма довѣрие у единъ учитель, властьта го прогонвала и не му позволявала вече да учителствува. А кой български учитель могълъ да има довѣрието на гръцки владика? При такъвъ режимъ не било възможно да има български училища. Но и на турското правителство туй всесилие на гръцкитѣ владици тежало. За да очука привилегиитѣ имъ, то се съгласило, да се извадятъ българскитѣ училища отъ зависимостьта имъ отъ гръцкитѣ владици и да се поставятъ подъ прѣкия неговъ контролъ.

То учрѣдило въ главнитѣ центрове особни свои комисии по просвѣщението (моарифъ-комисионларъ), прѣдъ които да полагатъ учителитѣ изпитъ и да получаватъ право за учителствуване. На тия комисии то тъкмѣло да подчини дори и гръцкитѣ училища. Екзархията приела като благодѣяние туй мѣроприятие, макаръ че и то било твърдѣ тежко. Подиръ това тя трѣбало да си осигури приходитѣ въ привилегируванитѣ области, та да може чрѣзъ учебното дѣло да подигне духа и самосъзнанието на народа и да изкара интелигентна българска класа.

Такова било състоянието на църковно-училищното дѣло въ Турско. Да видимъ сега, какво става по църковното дѣло въ освободенитѣ области.

Въ И. Румелия прилагането на правилника за подобрение материялното състояние на духовенството все се отлагало подъ единъ или другъ прѣдлогъ. Нито молби и убѣждения, нито заплашвания, че екзархътъ ще напусне Цариградъ и ще се върне въ Пловдивъ, не подѣйствували. Правилникътъ пропадналъ.

Въ Княжеството, либералната партия, която била на власть, почнала сама да законодателствува за църквата, безъ да пита послѣдната. „Не ни трѣбатъ вече владици, казвали управницитѣ на България; много владици имаме; стигатъ ни единъ митрополитъ въ София и двама или трима епископи въ провинцията; другитѣ владици нека вървятъ въ Македония“. За либералствуващата интелигенция духовенството имало значение само за Турско, дѣто то се явявало органъ за обединение на народностьта и освобождението ѝ отъ игото, та го и пращала въ Македония и Одринския вилаетъ. Тя не искала да разбере, че църквата е призвана да възпитава народа въ вѣрата, благочестието и нравственностьта. Нито протеститѣ на митрополититѣ, нито ония на екзарха срѣщу посѣганията на правата на църквата се вземали подъ внимание. При туй положение руското правителство прѣпоръчало на българското да не урежда църквата, безъ нейно знаене и съгласие. Така че, докато въ Турско църквата се прѣслѣдвала като пазителка на народностьта чрѣзъ вѣрата, като просвѣтителка и организаторка, за да я изведе на добъръ край, въ освободенитѣ области тя не се ползувала съ съчувствие и поддръжка отъ нашитѣ собствени правителства.

Такова било горѣ-долу положението на църквата въ Турско и България, кога българскиятъ князѣ Александръ издалъ прокламацията си за измѣнение на конституцията въ по-консервативенъ смисълъ, като заявилъ, че съ тая конституция той не могълъ да управлява страната и ще бжде принуденъ да я напусне. За тая си рѣшителна крачка той се облягълъ на консервативната партия, която съчувствувала на църквата. Но тая партия, макаръ че масата народна е всѣкога консервативна, била безсилна да даде по-добра посока на работитѣ въ страната, понеже дѣйствията й се парализували отъ съпротивлението на либералната младежь. Екзархътъ, който по принципъ винаги е билъ за една конституция въ Княжеството по-съотвѣтна съ умственото и нравствено състояние на народа, за конституция, която да дава едно по-яко и по-трайно правителство, посрѣщналъ съчувствено рѣшението на българския князъ. Той намѣрвалъ, че това ще бжде за доброто не само на църквата въ Княжеството, но и за онова на българското население въ прѣкитѣ владѣния на султана, като се надѣвалъ при туй да осигури въ новитѣ видоизмѣнения на конституцията по-добрѣ интереситѣ на църквата. Затова на поканата отъ княза и отъ консервативната партия — да отиде въ София и имъ даде своето съдѣйствие — той не отказалъ, толкова повече, че разбиралъ, какво и руското и турското правителства се бояли да не би, ако князъ Александръ не сполучи и се оттегли, да станатъ въ България междуособици, които да прѣдизвикатъ нѣкоя чужда окупация, по рѣшение на Европа.

На 18. май екзархътъ напусналъ Цариградъ на пжть за Пловдивъ и София. Въ Пловдивъ билъ посрѣщнатъ извънредно блѣскаво. Тамъ свикалъ събрание отъ директоритѣ—главни администратори на областьта, членоветѣ на постоянния комитетъ и прѣдставители на областното събрание, да имъ вземе мнѣнието по готвения прѣвратъ въ Княжеството. Всички укорили водителитѣ на двѣтѣ тогава политически партии въ България, че докарали работитѣ до тамъ, дѣто да принудятъ княза да прибѣгне до такива крайни мѣрки. Тѣ одобрявали по-първата прокламация на княза, съ която се искало прѣглеждането на конституцията, но не били и за прѣдложенията му за пълномощия неопрѣдѣлени, като при това разумѣвали, че да си отиде князътъ ще бжде най-лошото. Блаже-

нѣйши Йосифъ имъ обявилъ, че такова е и неговото мнѣние, и че той ще се постарае да докара, ако може, едно споразумѣние между двѣтѣ партии върху основата за нѣкои измѣнения въ конституцията, що се признавали за необходими.

На 25. май екзархътъ пристигналъ въ София. При посрѣщанието му либералната партия отсѫтствувала, отъ което се виждало, че тя е противъ намѣсата му въ тая работа. На 26. май той повикалъ водителитѣ на двѣтѣ партии на събрание и ги убѣждавалъ, въ името на отечественитѣ интереси, да се споразумѣятъ и поискатъ отъ княза само нѣкои измѣнения въ конституцията, които и двѣтѣ страни признаватъ за полезни, защото не е желателно нито пълномощия да се даватъ на единъ младъ и неопитенъ князъ, нито пъкъ той да напуща страната. Либералитѣ убѣждавалъ, че ако князътъ излѣзѣлъ изкусенъ, той могълъ съ пълномощия да управлява много години страната, и тѣ ще има да се каятъ, дѣто не сѫ се съгласили да си остане конституционното управление съ нѣкои измѣнения; а на консерваторитѣ посочвалъ, че ще се измамятъ, ако мислятъ, че князътъ, вземе ли веднажъ пълномощията въ рѫка, ще ги остави да управляватъ по своитѣ идеи и убѣждения. Първитѣ вѣрвали, че чиновницитѣ, като отъ тѣхната партия, щѣли да съдѣйствуватъ, да излѣзе отъ изборитѣ либерално болшинство, та нѣмало защо да правятъ отстѫпки на консерваторитѣ; а тѣзи послѣднитѣ, отъ своя страна, вѣрвали, че князътъ, снабденъ съ пълномощията, ще управлява съ тѣхъ, та нѣмало защо да правятъ жертви за либералитѣ. Споразумѣние не могло да стане.

Екзархътъ билъ за измѣнение на конституцията, както гласѣла първата княжеска прокламация, но не и за пълномощия. Кога се приготвилъ и тръгналъ, тогава се явили прѣдложенията на княза за пълномощия. Така че той не можалъ вече да се повърне надирѣ и да не отиде въ София. Не сполучило споразумѣнието между двѣтѣ партии, той не могълъ да не даде, като го съвѣтвали нѣкои, съдѣйствието си за прѣврата, да откаже моралната си поддръжка на княза и на консервативната партия, която го увѣрявала, че князътъ ще умѣе да оправдае довѣрието на народа. За да се задържи князътъ и да се избѣгнатъ по-голѣми сътресения другъ изходъ нѣмало.

На 2. юний той напусналъ София за Свищовъ. По пѫ-

тя навсѣкадѣ билъ причакванъ и изпращанъ отъ многоброенъ народъ. Прѣзъ пѫтуването той констатиралъ слѣдното положение. Селската маса била за княза и пълномощията. За нея най-добро правление щѣло да бѫде онова, което иска най-малко данъци и осигурява безопасностьта, реда и тишината. Гражданитѣ се съмнѣвали, че князътъ съ пълномощие ще може да управлява по-добрѣ, отколкото до сега при либералитѣ съ конституция, и драговолно май не имъ се давали пълномощия. А крайнитѣ либерали били рѣшително противъ пълномощията, па макаръ отъ това и да напуснѣлъ князътъ България. За екзарха въпросътъ билъ, да ли князътъ съ пълномощията ще умѣе да нареди, да отиватъ работитѣ по-добрѣ, и да ли ще може да поддържи туй си дѣло.

На 1. юлий се отваря великото народно събрание въ Свищовъ съ една рѣчь отъ княза, подиръ която прѣдставителитѣ единодушно и съ акламация приематъ пълномощията и всички слазятъ на масата да подпишатъ нужния актъ.

Първиятъ и най-важенъ резултатъ отъ тоя прѣвратъ билъ за екзарха, че новиятъ режимъ далъ възможность на църквата, да изработи и приспособи, както отдавна го изисквалъ политическиятъ строй въ Княжеството, единъ уставъ за управлението на паството въ него и да осигури приходитѣ на екзархията, за да може въ Цариградъ да работи за прѣуспѣването на православното българско население въ Турция. Дѣйствително още тая година (въ началото на учебната година) екзархътъ можалъ да внесе на намѣстника си въ Цариградъ значителна сума за учебното дѣло въ Македония и Одрински вилаетъ.

На 24. ноемврий нашиятъ свещеноначалникъ свикалъ въ София синодъ отъ двама митрополити изъ Княжеството и двама изъ И. Румелия за прѣработване екзархийския уставъ така, каквото да се направи приспособимъ към Княжеството. Отъ тая дата църквата въ Княжеството се управлява отъ синодъ, подъ прѣдсѣдателството на едного отъ синодалнитѣ владици, назначаванъ отъ екзарха като неговъ намѣстникъ, съгласно утвърдения уставъ.

На 5. септемврий 1882. г. Н. Блаженство се завръща поста си въ Цариградъ. При началото на учебната година се залавя съ устройството на учебното дѣло въ вилаетитѣ. Правителството, както видѣхме, било взело българскитѣ учи-

лица подъ свой контролъ, упражняванъ чрѣзъ изпитни комисии, въ които влѣзвали само членове турци, и срѣдствата на екзархията били осигурени. Туй положение опрѣдѣляло основата за бѫдещата ѝ дѣятелность въ вилаетитѣ. Въпросътъ за църковни правдини билъ много скомпрометиранъ, ималъ много противници, възбуждалъ много и разновидни опасения и срѣщалъ непрѣодолими прѣпятствия. Не било тъй съ просвѣтителното дѣло. Тукъ всички сили и власти не могли да не признаятъ, че е всѣкиму право и длъжность да работи за своето умствено развитие и просвѣта, защото цѣлъ свѣтъ се кланя на напрѣдъка. Самото турско правителство не могло направо да възбрани училищата на християнскитѣ си поданици, защото въ това би намѣрило противъ себе всички велики сили. Отварянето на училища и поставянето на учебното дѣло възъ здрава основа екзархията избрала като главно спомагателно срѣдство за постигане духовното обединение на българитѣ въ вилаетитѣ. Правилно поставено, учебното дѣло имало да подготви сигурното, макаръ и мудно, рѣшение и на въпроса за църковнитѣ права по фермана отъ 1870 г. Въ тая посока виждаме вече екзархията систематично да работи.

Прѣзъ 1883 г. Йосифъ I. се опиталъ да види, ще ли може да състави синодъ при екзархията. Споредъ членъ 39. отъ търновската конституция, Княжеството считало, че единъ синодъ, съставенъ отъ владици отъ България и И. Румелия, могълъ да заседава въ Цариградъ. Екзархътъ не вѣрвалъ, че В. Порта ще допустне владици отъ Княжеството да управляватъ духовно българитѣ въ прѣкитѣ владѣния на империята. Но трѣбало да направи опитъ, за да се изясни въпросътъ. Да повика синодални отъ Княжеството, безъ позволение на В. Порта, той не счелъ себе въ право. Но да повика такива отъ И. Румелия той могълъ, тъй като тая область политически се считала турска. Безъ да увѣдоми прѣдварително Портата, той повикалъ въ Цариградъ двамата синодални отъ И. Румелия, пловдивски Панарета и сливенски Серафима, та съ тѣхъ заедно да поиска отъ В. Порта позволение да повика и двамата синодални владици отъ Княжеството, и така да състави синодъ въ Цариградъ. Но министрътъ на изповѣданията, ядосанъ отъ тая постѫпка на екзарха, не само не приелъ двамата синодални, но и направилъ бѣлѣжка екзарху, защо ги е довелъ. Както тоя министръ, така и в. везиръ

му казали, че не трѣба да си прави илюзия по работата, че тоя въпросъ е тънливъ и много мѫченъ и правителството не иска да го бута. За дохаждането на владици отъ Княжеството, продължили министритѣ, не бива и дума да става, защото тѣзи владици били чиновници на българския князъ и съ епархии въ България. В. Порта признавала за свои владици само ония, на които тя давала берати. Членъ 39. отъ търновската конституция нѣмалъ значение за нея, тъй като конституцията имала сила въ границитѣ на Княжеството, а вънъ отъ него заповѣдвала В. Порта. Противъ тоя членъ билъ протестиралъ турскиятъ делегатъ въ Търново. Заключението било, че Портата само екзарха признавала за свой чиновникъ, но се колебаяла още да му даде вѣдомство въ Македония и Одринския вилаетъ. Кога му дойдѣло врѣмето, тя щѣла да се занимае съ тоя въпросъ и, ако рѣшала да му даде вѣдомство въ вилаетитѣ, тогава щѣла да се споразумѣе съ него и върху управлението му.

Тая постѫпка на екзарха прѣдизвикала и патриаршията да дѣйствува прѣдъ правителството за окончателното дигане на екзархията отъ Цариградъ. Захванали слухове да се пръскатъ, че правителството готвило подобно рѣшение. Да се уталожи бурята, двамата синодални старци отъ И. Румелия си заминали обратно, а блаженѣйши Йосифъ се оттеглилъ на острова Принкипо. Но турското правителство му поискало, първомъ устно и послѣ писмено, да се произнесе противъ 39. членъ на търновската конституция. Той отговорилъ, че само кога се тури въ дѣйствие ферманътъ досежно живѣещитѣ въ вилаетитѣ българи и се състави синодъ и съвѣтъ отъ тѣхъ, екзархията ще може да даде отговоръ на туй искане. Тоя отговоръ се искалъ, за да може правителството да прогласи фермана за неимѣещъ вече сила. Отъ всичко се виждало, че В. Порта нѣмала намѣрение да туря фермана въ дѣйствие, да създава нова екзархия, но и не намирала още момента благоприятенъ, за да излѣзе съ такова едно окончателно рѣшение. Екзархътъ билъ игнориранъ и не зачитанъ, защото на него се гледало не като религиозенъ началникъ на цѣлъ народъ, а като такъвъ на българитѣ въ И. Румелия, комуто мѣстото било въ Пловдивъ. Дошълъ въ туй врѣме и единъ случай, дѣто и официялно да му се покаже това незачитане: въ палата, по случай на семеенъ

царски праздникъ, другитѣ религиозни началници били поканени официално на обѣдъ, а екзархътъ — изключенъ отъ тая честь. Последниятъ писмено се оплакалъ на султана за това оскърбление на българския народъ. Оплакването му се подкрѣпило енергично отъ пловдивското и софийското правителства. Тѣ поставили въпроса прѣко и поискали отъ В. Порта да се изкаже, съществуватъ ли права за българитѣ въ вилаетитѣ или не, и признава ли се българскиятъ екзархъ въ Цариградъ за такъвъ или не? Употрѣбени били всички възможни усилия, за да се получи единъ благоприятенъ отговоръ, защото инакъ на дѣло се доказвало, че екзархията, като духовно учрѣждение за българитѣ въ Турско, била умрѣла. Най-сетнѣ влиянията за дигането на екзархията отъ Цариградъ не могли да вэматъ връхъ надъ правото, подкрѣпено отъ двѣтѣ освободени български области. Султанътъ се убѣдилъ, че $1^{1}/_{2}$ милионъ българи въ вилаетитѣ не могатъ да останатъ безъ свое духовно началство, вече създадено, и че 3 милиона българи въ привилегируванитѣ области не могатъ понесе, да се лишатъ тѣхнитѣ братя отъ права вече придобити, та рѣшилъ, че екзархията трѣба да си остане и за напрѣдъ въ Цариградъ, като общъ духовенъ центъръ за всички българи, негови отъ разни степени поданици. Като резултатъ отъ тая смѣла и рискувана борба, която траяла току-речи цѣла година, било това, че на 17. декемврий екзархътъ билъ приетъ на ауденция отъ султана, който му казалъ да обяви на народа си, че неговата воля е екзархията да си стои въ Цариградъ, а не въ Пловдивъ, и че църковнитѣ права на българитѣ въ вилаетитѣ не сѫ унищожени. По султанова заповѣдъ, на утрѣшния день екзархътъ билъ приетъ и отъ в. везиръ, да третира за възвръщането на statuquo'то ante на екзархията, сир. да му се позволи да назначи за велишката, скопската и одринската епархии нови владици намѣсто свалениттѣ прѣзъ врѣме на войната. Дало му се обѣщание, че и това ще му се разрѣши подиръ извѣстно врѣме.

И така, екзархията, която подиръ берлинския трактатъ бѣше фактически умрѣла за прѣкитѣ владѣния на султана и имаше право да стои въ Цариградъ само, защото бѣше осигурила правата си въ автономната область И. Румелия, подиръ шесть години изново се признаваше отъ султана за учрѣждение на неговитѣ подданици въ Македония и Одринско,

даваше ѝ се обѣщание, че правата ѝ ще се одѣлотворятъ рано или късно, споредъ обстоятелствата. Съ постоянство и неуморенъ трудъ, съ вѣра въ себе си и въ правото си, тя, ненавиждана отъ противници, прѣслѣдвана отъ врагове и съперници, изоставена отъ приятели, мина всички грозни бури, като не пропусна ни единъ благоприятенъ моментъ да рекламира правото си за сѫществуване, да работи за закрѣпата си. Благодарение на материялната и моралната подкрѣпа на княжеското правителство и на онова отъ И. Румелия, тя, като фениксъ, изникна изъ подъ пепелището си. Йосифъ I. можеше съ право да се гордѣе, че той възкръсява екзархията за българитѣ въ Македония и Одринско. Всѣки българинъ чувствувалъ неизказана радость отъ туй тържество на народното дѣло. Кога на 27. декемврий нашиятъ свещеноначалникъ служилъ въ бълг. църква св. Стефанъ, дѣто се били стекли македонски българи отъ всички краища на Цариградъ, той четѣлъ на лицата имъ тая радость и надеждата имъ за по-добро бѫдеще.

Който е слѣдилъ историческото развитие на нашия църковенъ въпросъ, той разбира, че и слѣдъ горния благоприятенъ и важенъ резултатъ, не почивка и мирна уредба чакало екзархията, а нови усилия за отбиване нови удари, нескончаеми мѫчнотии. Отъ самото си начало и до края тоя въпросъ ще остане една непрѣкѫсната верига отъ неимовѣрни усилия, една дълголѣтна напрѣгната борба, въ която правото педя по педя отвѫсва своето землище, камъкъ по камъкъ гради своята сграда.

Годината 1884 се изтичала, а правителството още не било изпълнило обѣщанието си да даде двата берата за Охридъ и Скопье, като не говоримъ вече и за Велесъ. Чакъ въ края на годината, кога намѣрило, че не ще срѣщне непрѣодолими спънки, то се рѣшило да пристѫпи до изпълнението на обѣщаното си. На 12. декемврий началникътъ на вѣроизповѣдното отдѣление при министерството на правосѫдието казало на екзархийския капукехая, да съобщи на екзарха, че може да назначи владици за Охридъ и Скопье. На 30. декемврий екзархътъ вече поискалъ съ такриръ бератитѣ за новоназначенитѣ митрополити — високопрѣосвѣ-

щенитѣ Синесия за Охридъ и Теодосия за Скопье. Но бератитѣ не излѣзли.

Да отбѣлѣжимъ, че прѣзъ тая година учебното дѣло прави важно приобрѣтение, като се съставя при екзархията училищенъ отдѣлъ отъ лица, компетентни по тая часть.

Отъ началото на 1885 год. до 30. юния Н. Блаженство се бори упорито за получване двата берата, съ които фактически да се установи вѣдомството на екзархията въ прѣкитѣ владѣния на империята, но усилията му пакъ не се увѣнчали съ сполука. Обстоятелства неблагоприятни за това се стичали отвредъ. Гръцката патриаршия, подкрѣпяна отъ Гърция, само противодѣйствувала; заплашвана била В. Порта съ въстание въ Критъ. Дошли митингитѣ въ България и И. Румелия, съ които се искало автономия за Македония по поводъ на обнародванитѣ въ английскитѣ вѣстници отъ извѣстния публицистъ Lavalay статии, които Портата считала за внушени отъ българското правителство съ цѣль, да подигне въпроса за реформи въ Македония. Патриаршията ловко се възползувала отъ туй настроение на турскитѣ официялни кржгове и се съюзила съ правителството да прѣдизвика отъ подвѣдомственитѣ ней владици и общини, да заявятъ, чрѣзъ контра-манифестации и адреси, че нѣма звѣрства въ Македония, че населението е благодарно отъ положението си и че тамъ токо-речи нѣмало българи. Възбудила се изново неуталожената още злъчь на турцитѣ противъ българитѣ. Патриархътъ и еленизмътъ, освѣнъ въ правителството, намирали поддръжка въ нѣкои държави за противовѣсъ на руското посолство, което при всичкото настояване на патриарха да се обяви противъ издаването на берати, не намѣрило за справедливо да стори това, макаръ че и нищо повече въ полза на екзархията не направило. Появили се за прьвъ пжть митинги и противодѣйствия и отъ братската Сърбия срѣщу българското дѣло въ Македония. Тия противодѣйствия, покровителствувани отъ една велика държава, били ново откритие, изненада за Портата: екзархията, освѣнъ гърцитѣ, имала и другъ неприятель въ Македония. Отъ всичко това В. Порта идвала до убѣждение, че съ даването берати нѣмало да задоволи българитѣ, понеже тѣ искали автономия, а пъкъ гърци и сърби щѣла да вържжи и наежи противъ себе. Ето защо

часть отъ министритѣ останали при възгледа, че ферманътъ е издаденъ при други врѣмена и условия, та сега изпълнението му ставало пакостно за държавата, че ще се направи пакъ голѣма грѣшка, ако се издадатъ бератитѣ. Тѣ подучили тайно патрика, да изпрати ново изложение противъ издаването на исканитѣ отъ екзарха берати, та по тоя начинъ да се осуетятъ ирадето на султана и намѣрението на великия везиръ Саидъ-Паша за издаване на бератитѣ. На екзарха се обявило, че по причина на вжтрѣшни и вънкашни мжчнотии издаването на бератитѣ се отлага за по-благоприятно врѣме. Така неприятелитѣ ни използували митингитѣ въ България и И. Румелия, за да попрѣчатъ на издаването на бератитѣ. Оставало съ нови сили и съ нови срѣдства да се поднови борбата прѣзъ октомврий, кога щѣли да се свикатъ областното събрание въ Пловдивъ и народното събрание въ София. Ала съединението на И. Румелия съ България (6. септемврий) дошло, та разсипало и тоя планъ на екзарха.

Прогласяването на съединението, не ще и дума, турило Н. Блаженство въ крайно неприятно положение прѣдъ В. Порта и прѣдъ султана. Всички правителствени кржгове се наежили. Фанатизмътъ и омразата на турското население срѣщу българитѣ пламналъ съ по-голѣма сила, защото старитѣ рани не били още напълно заздравѣли. Името българинъ почнало пакъ съ ядъ и псувни да се споменува. Гнѣвътъ на правителството се изсипва при всѣки случай, който напомня за станалия прѣвратъ. Изпроводенитѣ отъ българското правителство двама делегати за прѣговори по съединението прѣкарватъ подъ арестъ първитѣ дни на мисията си. Но прицѣлна точка на ненавистьта трѣбало да бжде пакъ религиозниятъ началникъ на немирнитѣ българи. Раздражението противъ него стигнало до връха си, кога той отказалъ да отиде, по искането на правителството, въ Пловдивъ, да убѣждава българитѣ, да се откажатъ отъ съединението. Настжпила понататъкъ сръбско-българската война, обявена по вѣроломенъ начинъ отъ Сърбия за осуетяване дѣлото на съединението. Българското оржжие спечели побѣдата подъ Сливница и Пиротъ. Туй братско кръвопущане ослабява напрѣжението откъмъ турскитѣ граници. В. Порта не мисли съ насилствени мѣрки и сама да възстановява Румелия. Руското правителство е противъ съединението, защото е извършено безъ знанието

на Русия и въпрѣки противоположнитѣ увѣрения, дадени ней отъ българския князъ, и защото го счита за дѣло на западната дипломация, скроено противъ нея. Англия прѣгръща дѣлото на съединението и, съ увѣрението, че то ще извади България изъ орбитата на руското влияние, прѣдразполага и В. Порта къмъ помирение съ станалия фактъ.

Присъединена къмъ България, И. Румелия прѣзъ 1886 год. минала подъ духовното управление на св. синодъ въ София, вмѣсто да се управлява, както било до сега, отъ екзархията въ Цариградъ. Това, естествено, било единъ успѣхъ за православната българска църква.

Относително българитѣ въ вилаетитѣ екзархътъ продължавалъ да настоява, да му се дадатъ двата берата за Охридъ и Скопье, но сетнинитѣ отъ румелийския прѣвратъ правили още по-мѫчно издаването имъ. Новото положение се изказва накѫсо съ това. Рускиятъ царь е противъ българския князъ и иска махването му изъ България. Гърция не може да се уталожи отъ румелийския прѣвратъ, който принасялъ въ жертва на варварското славянство еленизма въ „класична“ Тракия. Сърбия, слѣдъ братоубийствената война и въ поражението си, е вече върлъ врагъ на българитѣ. Румъния, вѣковна приятелка на българскитѣ си съсѣди, се плаши за равновѣсието и е готова да подкачи съперничеството си. Турция поддържа войски на границитѣ, за да държи въ респектъ България. Отъ прѣврата за В. Порта ставало още по-ясно, че съединена България ще подигне въ по-близко бѫдеще въпроса за реформи въ Македония, та отиването тамъ на български владици намѣрвала крайно врѣдително за държавата. Гръцкиятъ патрикъ заявявалъ на Портата, че слѣдъ присъединението на Румелия къмъ Княжеството, стоянието на екзарха въ Цариградъ губело вече всѣки raison d' être. Всички досегашни опити, които тя правила, за да удовлетвори българската народность въ църковно и национално отношение трѣбало да я убѣдятъ, че, ако иска да запази за себе останалото, султанското правителство трѣбало да поддържа духовната власть на патриаршията надъ българското население въ Македония и Одринско. А надъ всичко това прѣвратътъ отнемалъ и легалното землище на И. Румелия, като привилегирувана турска областъ, която давала на екзарха право да прѣбивава въ Цариградъ. Сега нему оставало да си търси точ-

ка за подпора въ Македония и Одринския вилаетъ съ издѣйствуване на берати. Самò населението въ вилаетитѣ не било въ сила да си извоюва църковнитѣ правдини. Всички велики сили били противъ духовното обединение на българската народностъ. Русия, въ желанието си да се дигне схизмата, била противъ сѫществуванието на екзархията въ Цариградъ. Но, като освободителка и покровителка на България, тя не била и противъ развитието на българитѣ въ културно отношение, не била и противъ славянското богослужение, та поне къмъ учебното дѣло се отнасяла съчувствено. А сега и тая ѝ политика се измѣнявала, ако князъ Александръ Батембергъ не се примирялъ съ царя или, по-добрѣ, не напуснѣлъ България. Дилемата била мѫчно разрѣшима: всички признавали, че благоволението на освободителката Русия било нужно за България, но никой не мислилъ и да пѫди за него княза. Найсетнѣ, Батенбергъ — детрониранъ (9. августъ) и изпратенъ вънъ отъ границитѣ на България. Скоро възвърнатъ, той абдикира. Но духътъ му остава у Стамболова и въ партията му, въ чиито рѫцѣ е и властьта. Тая партия не могла да се помири съ Русия чрѣзъ изпратения съ такава мисия руски генералъ Каулбарса, а русофилската партия останала въ опозиция. Русия не се рѣшила да окупира, както ѝ прѣдлагалъ Бисмаркъ, България, за да тури свой кандидатъ за князъ и даде друго устройство на страната, като прѣмахне радикалния конституционенъ режимъ, защото могла да се намѣри прѣдъ една коалиция. Гърция продължавала да заплашва, че ще си присъедини Критъ, ако се дадѣли берати за български владици въ Македония. Вниманието на екзарха било погълнато отъ Княжеството, дѣто русофобската и русофилска партии се борятъ ожесточено, коя да надвие и да избере княза. Той дѣйствувалъ примирително между двѣтѣ партии, за да се постигне по-скоро умиротворението на страната и влизането ѝ въ нормалния си редъ, каквото да може и той да слѣдва своето църковно-училищно дѣло въ Македония и Одринско.

Въ борбата прѣзъ 1887 год. между властвуващата партия и опозицията за избора на князъ, нашиятъ екзархъ работилъ въ смисълъ, да се избере князъ, който да е одобренъ и отъ Русия и да поиска ревизия на конституцията въ по-консервативна посока. Но нѣкои велики сили, що поддържали

русофобската партия въ България, се обявили противъ ревизията на основния законъ. Туй мнѣние поддържала и властвуващата радикална партия. Мнѣнието за избирането на князъ съ одобрението на Русия също не сочило да прѣодолѣе, защото владѣещата партия не вѣрвала на Русия и била насърдчвана отъ враждебнитѣ на руското влияние въ България сили, да не допуща такъвъ изборъ. Тя почнала да гони екзарха, като русофилъ, да не му отпуща екзархийскитѣ приходи за учебното дѣло, да го заплашва, че ще го свали, ако слѣдва тоя пѫть. А рускитѣ консули въ Македония захващали да проповѣдватъ на тамошното население, че то е сръбско, а не българско.

На 2. юлий въ Търново се избра за български князъ сакс-кобургскиятъ принцъ Фердинандъ противъ волята на Русия. Екзархътъ си опрѣдѣлилъ една прѣдпазлива политика спрѣмо българското правителство, което било въ състояние за отмъщение да направи зло дори въ ущърбъ на църковно-училищното дѣло въ Македония. Правителството поискало отъ него, да дигне делегата си отъ София, високопрѣосвещения Климента, като русофилъ. Н. Блаженство не се съгласилъ. Послѣдвало борба. Най-сетнѣ, слѣдъ 15-мѣсечно съпротивление, като видѣлъ, че правителството само̀ ще изпѫди съ позоръ делегата му, екзархътъ, да прѣдвари това и да не скѫса съвсѣмъ сношенията си съ правителството, уволнилъ Климента отъ делегатството.

Додѣто не се узаконѣлъ окончателно изборътъ на князя отъ великитѣ сили, не могло дума да става за изпращане български владици въ Македония.

Но прѣзъ 1888. г. послѣдвала руската нота, да напусне князъ Фердинандъ България. Русофилитѣ се опитватъ да го изгонятъ, за да не дойде Русия сама да направи това. Властвуващитѣ русофоби, напротивъ, съ все сила гледатъ да запазятъ князя, като знаяли, че, ако една часть отъ българитѣ е за него, Русия нѣма да дойде съ сила да го пѫди. Екзархътъ, на чело на духовенството и масата народна, не държи съ русофобската партия, защото тя въ България е противна на интереситѣ на църквата, а въ Турско съ политиката си лишава я отъ покровителството на Русия. Но българското правителство захваща да съзнава, че екзархията, безъ подкрѣпата на една велика сила, като Русия — офици-

ялната покровителка на православието въ Турция, не може да направи нито крачка напрѣдъ за изпълнение на задачата си, и че екзархътъ има право да държи съ Русия, додѣто то му спечели подкрѣпата на тройственния съюзъ за защита на интереситѣ на българитѣ въ Турция. Ала западнитѣ сили се интересуватъ за България колкото да я откжснатъ отъ Русия, но не и за българската народность въ вилаетитѣ. Ето защо всички постжпки на блаженѣйши Йосифа прѣдъ Портата за подобрение сждбата на българското население въ Турско оставали безъ сполука. Западнитѣ сили, като отказвали поддръжката си на българскитѣ искания, макаръ и най-законни, извинявали се съ туй, че не имъ било врѣмето. Англия още би помогнала нѣщо, но се въздържала, защото водителката на анти-руската коалиция била тъкмо оная сила, която нѣмала интересъ отъ развитието на българщината въ Македония: това водѣло къмъ осжществение на св. Стефанска България, и това именно не искала тая сила. Но лека-полека врѣмето докарвало едно отрѣзвение въ възгледитѣ. Прѣдставителитѣ на коалицията, па и сама Портата, която била съ тѣхъ за князъ Фердинанда, почнали да съзнаватъ, че екзархътъ, като прѣдставитель на църквата и вѣрата въ Княжеството и на народностьта въ Турция, има право да е противъ едно радикално българско правителство, което прѣзира църквата, и противъ една западна политика, която не иска и да знае за българщината въ Македония. Това съзнание правило вече Портата, безъ да даде нѣщо, да умекне поне въ омразата си къмъ всичко, що е българско, да дава тукъ-тамъ заповѣдь на провинциялнитѣ власти, да бждатъ по-меки къмъ екзархиститѣ.

Новата 1889 год. се ознаменувала съ единъ разривъ между църквата и българското правителство. На 5. януарий синодътъ билъ прогоненъ отъ София и членоветѣ му подъ конвой изпратени по епархиитѣ имъ, защото ужъ билъ незаконно съставенъ, а въ сжщность защото не направилъ визита на министра на изповѣданията, на министра-прѣдседателя и на княза. Прѣдъ В. Порта и прѣдъ посолствата въ Цариградъ българското агентство прѣдставило синода, като подбутнатъ отъ Русия да дѣйствува противъ княза. Екзархътъ отблъскалъ това, като прѣдставлявалъ, че синодътъ не посѣтилъ княза и министритѣ не по внушение на Русия, а за-

щото билъ обиденъ отъ поведението на правителството спрѣмо църквата и защото и сами синодалнитѣ членове били лично оскърбени. Той продължавалъ обясненията си съ българското правителство: оплаквалъ се, че то не зачита правата и интереситѣ на църквата, отнася се прѣзрително къмъ нея, а съ русофобската си политика лишило и екзархията въ Турско отъ покровителството на Русия, безъ което тя не могла да добие нищо отъ Портата. „Направѣте подобрение за църквата въ Княжеството, намѣрѣте ми поддържка прѣдъ В. Порта за защита на българскитѣ интереси въ вилаетитѣ, и азъ нѣмамъ нищо противъ васъ“, забѣлѣжвалъ нашиятъ екзархъ. На такъвъ необоримъ доводъ не било възможно да се възразява. Българското правителство признало, че екзархътъ е правъ и обѣщавало да направи нѣщо. Блаж. Йосифъ полагалъ старание, да се възстановятъ сношенията между синода и правителството. Споразумѣнието станало чакъ на 20. май.

За заякчаването на княза вжтрѣшно и вънкашно нужно било да го признае църквата, а тя не го признавала и не искала да го признае, додѣто правителството не изпълняло дълга си къмъ нея. Отъ друга страна, русофилскиятъ печатъ за примирение съ Русия, възбужда въпроса за избиране на другъ князъ съ руско съгласие, ако Стамболовъ чувствува нуждата отъ това. Екзархътъ продължавалъ да доказва, че е необходимо да се удовлетвори църквата въ Княжеството и въ Турско, за да може и тя да се примири съ властвуващата партия. Българското правителство разбирало, че то трѣбвало да има, ако не поддържката, то поне непротиводѣйствието й.

Прѣзъ **1890.** г. екзархията подкачила борбата за изпращане на владици въ Скопье и Охридъ. В. везиръ, слѣдъ безкрайни възражения и дълги колебания, допусналъ, да отиде въ Скопье Теодосий, но не като титуляренъ скопски митрополитъ съ beратъ въ ржка, а като екзархийски владика съ везирско тезкере, колкото да освети нѣкои църкви и да се върне пакъ въ Ц-градъ. На 15. марта се взело везирското писмо, на 21. с. м. високопрѣосвещени Теодосий тръгналъ и на 26. стигналъ въ Скопье. Но още на 6. априлъ валията, по прѣдписание отъ Ц-градъ, му заповѣдалъ, да се върне въ Ц-градъ. На 15. май, слѣдъ като екзархътъ употрѣбилъ безъ успѣхъ всичкитѣ си усилия за задържането му, Теодосий се завърналъ въ столицата. Но това само още повече разпалва

борбата, която и безъ туй била въ напрѣжението си. На 8. юний послѣдвала енергичната нота на Стамболова до В. Порта, да признае княза Фердинанда и да даде берати. А въ българскитѣ вѣстници се явило извѣстие, че България ще прогласи независимостьта си. Мѣсто за извъртания и безкрайни отлагания не оставало. Портата се рѣшила и на 26. юлий дала двата берата за Охридъ и Скопье. Съ тия берати екзархията изново добивала свое вѣдомство въ прѣкитѣ владѣния на империята, а съ това заедно се признавало отново правото и на другитѣ български епархии да добиятъ владици, съгласно съ фермана. Всички усилия на патриаршията, да се не дава вѣдомство на екзарха, отишли напусто. Не сполучила тя и въ новото си искане, да се измѣни облѣклото на българското духовенство, па не постигнала дори и обѣщанието, че В. Порта нѣма да дава никога други берати на български владици. Рано е още да се разкрива, какъ се е водила борбата въ тоя моментъ, кой какво участие е взелъ въ нея и кому какво се длъжи въ тая побѣда. За напрѣгнатостьта ѝ може да се сѫди отъ това, че въ продължение на 40 дни министерскиятъ съвѣтъ е държалъ непрѣкѫсната редица заседания по въпроса и на 2—3 пѫти рѣшението му за даване на бератитѣ оставало на косъмъ да се осуети. Не подлежи на съмнѣние, че постигнатиятъ хубавъ резултатъ се длъжи въ основа на твърдата, настойчива и изкусна политика на екзарха, подкрѣпянъ отъ синода въ Княжеството, политика на интереситѣ на църквата въ Княжеството и въ Турско, политика, чиято справедливость признаваха българското правителство и силитѣ, що го поддържаха, както и руското правителство. Благодарение на това, активната политика на едни и пасивната на други довършиха дѣлото, та екзархията, слѣдъ румелийския прѣвратъ, който я остави безъ вѣдомство, отново спечели такова въ вилаетитѣ и се закрѣпи пакъ въ Цариградъ.

Ще рече, шесть години слѣдъ войната екзархътъ е трѣбало да чака, докѫдъ султанътъ му обяви че признава сѫществуването на екзархията въ Цариградъ и църковнитѣ права на българитѣ въ вилаетитѣ, и други още 7 год. трѣбало да чака, докѫдъ политическитѣ обстоятелства му помогнатъ да вземе първитѣ два берата за Скопье и Охридъ, на чиито катедри сѫ възседавали български иерарси прѣди рус-

ко-турската война. Както и да е, екзархията прѣзъ тая година имала вече подъ вѣдомството си двѣ епархии и 35,964 кѫщи свое паство.

Трѣба да забѣлѣжимъ, че въ тая борба противъ българитѣ дѣйствувала вече и сръбската пропаганда, която все повече и повече усилвала дѣятелностьта си въ Македония. Така че екзархията трѣбало да отбива и нейнитѣ посѣгателства.

Отъ януарий до май **1891.** год. екзархията работила, да се дадатъ берати за велешката и дебърската епархии. Но никой не билъ разположенъ да я подкрѣпи и да влѣзе въ нова борба съ патриаршията, задъ която стояли противницитѣ на българското национално развитие въ Македония. Екзархътъ настоявалъ прѣдъ правителството поне, докато настане по-благоприятно врѣме за издаване на нови берати за другитѣ епархии, да даде то заповѣдь на валиитѣ, да не принуждаватъ българитѣ, непризнаващи гръцкитѣ владици, насила и противъ волята си да влѣкатъ зависимостьта си отъ тѣхъ, а да ги оставятъ свободни да се управляватъ въ духовнитѣ си работи отъ прѣдседателитѣ на общинитѣ въ каазалийскитѣ градове. На 10. юлий екзархията получила отъ министерството на изповѣданията тезкере, съ което ѝ се съобщавало, че, по заповѣдь на великия везиръ (Кямилъ-Паша), писало се до валиитѣ въ Солунъ и Битоля, да оставатъ свободни българитѣ, що не признаватъ гръцкитѣ владици, да си управляватъ сами църковнитѣ дѣла чрѣзъ духовнитѣ прѣдседатели на общинитѣ и да не допущатъ притѣснения надъ тѣхъ отъ страна на гръцкитѣ владици. Това прѣдписание до валиитѣ било важно приобрѣтение. То припознало половината отъ правото на екзархията въ смѣсенитѣ епархии — правото ѝ да управлява общинитѣ чрѣзъ духовни прѣдставители, до които населението безпрѣпятствено да се отнася по вѣроизповѣдни и училищни потрѣби. То улеснявало българитѣ патриаршисти да прѣминаватъ подъ вѣдомството на екзархията. За жалость, силата му не траяла дълго. Въ началото на октомврий, подиръ кронщадското заявление на двойствения съюзъ, везирътъ Кямилъ-Паша билъ замѣстенъ съ Джевадъ-Паша и ирадето паднало. В. Порта дала инструкции, които въ голѣма степень ограничавали даруваното на българитѣ право. Усилията на екзарха се стремѣли къмъ туй — да не смѣе правителството да удари много въ реакция.

Прѣзъ **1892.** г. се водило отбранителна борба срѣщу гръцката патриаршия и сръбската пропаганда, като се дѣйствувало прѣдъ правителството, да зачита българската народность, на която то чрѣзъ всевъзможни прѣчки, мжчнотии и стѣснения залѣгало да не дава прѣднина. Но все пакъ миналата и настоящата година допринесли много: тѣ спомогнали да се очистятъ и отърсятъ епархиитѣ струмишка, мелнишка, полянинска, неврокопска и пр.; спомогнали на екзархията да проникне въ западната и южна часть на битолския вилаетъ и въ сѣверозападната на солунския, дѣто се турнало основа за пробуждането и окопитването на населението.

Прѣзъ тая година екзархията имала да води борба и въ Княжеството противъ измѣнението на членъ 38. отъ търновската конституция, съ което правителството искало да даде право на княза — да остава дѣцата си въ католичество, за да може да се ожени за принцеса католикиня.

Послѣдната борба се продължавала и прѣзъ **1893.** год. Българското правителство, безъ да слуша гласа и протеста на цѣлата църква, прокарва прѣзъ великото народно събрание измѣнението на членъ 38. отъ конституцията въ смисълъ на князовото желание. Жертва на гнѣва на правителството става св. търновски митрополитъ Климентъ. Той билъ грабнатъ отъ митрополията и подъ конвой изпратенъ на заточение въ единъ мънастиръ, а послѣ и позорно сжденъ, при всичкото застжпничество на екзарха. Послѣдвала и свадбата на княза съ принцеса Мария-Луиза Пармска. Въ поздравителната си до него телеграма екзархътъ не пропусналъ да изтъкне условието, че династията ще бжде православна.—Екзархията по-нататъкъ води борба въ Цариградъ, да се признае и ней по училищата въ вилаетитѣ привилегията, която имала гръцката патриаршия.

И въ слѣдната **1894.** год., отъ януарий до 12. априлъ продължавала усилено борбата за училищнитѣ привилегии. Подиръ дълги прѣговори, слѣдъ много откази и осуквания отъ правителството, екзархътъ подкрѣпенъ енергично отъ много страни, най-послѣ получилъ съ царско ираде привилегията за българскитѣ училища, каквато имали и гръцкитѣ, два берата за митрополити въ Велесъ и Неврокопъ, позволение да купи кжща за екзархия на Пера, а надъ туй отгорѣ подарявало се отъ султана и мѣсто за духовно училище на Фе-

рикьой. Сполуката за училищата била твърдѣ голѣма. По новото положение българскитѣ учители се освобождавали вече отъ турскитѣ изпитни комисии. Училищнитѣ имъ свидѣтелства, скрѣпени съ екзархийския печатъ и съ бѣлѣжката: „видѣно отъ екзархията", се просто зарегистрували въ моарифскитѣ комисии, и стопанитѣ имъ могли да учителствуватъ свободно. Съ училищната привилегия, освѣнъ това, се признавало официялно вѣдомството на екзархията надъ всички български училища въ епархиитѣ, дѣто българитѣ я признавали, а нѣмали още назначени владици. Съ нея и съ добиването на бератитѣ за двѣтѣ епархии екзархътъ възстановилъ екзархията такава, каквато билъ приелъ прѣдъ войната, дори увеличилъ окрѫга ѝ съ една нова епархия — невроконската.

Съперницитѣ отново възнегодували. Сръбскиятъ краль, въ битностьта си въ Цариградъ, се споразумѣлъ съ патриярха и взелъ отъ него обѣщание, да назначи сърби владици въ Призрѣнъ и Скопье. В. Порта се обявила, че не е противъ подобно нѣщо. Срѣщу екзархията въ Македония ґотвила Сърбия да създаде, съ благословение отъ патрика, сръбска екзархия отъ косовския вилаетъ. На екзархията се откривала силна борба противъ тая сръбска политика въ скопския санджакъ, която неговото българско население прогласявала за сръбско и се подпрѣтала да го направи такова. Екзархията понесла мѫжествено борбата и давала отпоръ на всѣка точка.

Но падналъ Стамболовъ, а съ него — и западната му политика, приятна на турското правителство. Послѣдното измѣнило политиката си спрѣмо екзархията. То захванало още по-енергично и по-съчувствено да поддържа сръбската пропаганда въ Македония, и да стѣснява и възпира развитието на българската народность. Успѣхътъ на екзархията, сравнителниятъ, разбира се, траялъ отъ 1890. до 1894. год.

Отъ януарий до края на марта 1895. г. въ София минаването на чети прѣзъ границата рекламира реформи за Македония. Екзархътъ поискалъ отъ Портата 5 нови берата. Съвѣтвалъ и въ София да го подкрѣпятъ. Макаръ в. везиръ и Портата да не желаяли съ даване на нови берати да си отворятъ пакъ работа съ патрияршията, искането на екзарха могло да успѣе, ако било надлежно подкрѣпено и отъ София. Но тукъ свързватъ работата съ въпроса за реформи и съ това

побъркватъ на издаването на бератитѣ, безъ да услужатъ и на въпроса за реформи.

Екзархътъ правилъ голѣми усилия прѣдъ В. Порта, да я отклони, да не налага на българското население чрѣзъ валиитѣ сръбската пропаганда, но не сполучвалъ да измѣни политиката на правителството.

Изникналъ арменскиятъ въпросъ. Въ София пожелали да се възползуватъ отъ него, за да поискатъ реформи, споредъ чл. 23. отъ берлинския договоръ. Екзархътъ, невѣрващъ въ сполуката за нѣкакви реформи, си задалъ за цѣль, да извоюва своитѣ 5 берата. Той не се съмнѣвалъ да постигне това, ако въ България не боравила политиката „между два стола". Обѣщанието за 5-тѣ берата пропаднало. Допущането на чети въ Македония само раздразнило султана и го направило по-неотстѫпчивъ къмъ българитѣ. Изпуснатъ билъ единъ благоприятенъ моментъ, когато султанътъ, прѣдъ видъ на неизвѣстностьта още по арменския въпросъ, билъ готовъ, за да обезпечи границитѣ си откъмъ България, да направи важни отстѫпки въ полза на българската народность. Нашиятъ парламентаризмъ, рѫководенъ отъ партийни страсти и дертове, не струва за дѣлото на екзархията въ Турско. Туй трѣбва да помнятъ ония, които рѫководятъ отечественитѣ сѫдбини.

Св. търновски Климентъ, на чело съ депутация отъ народното събрание, отива въ Петербургъ за примирението на България съ Русия и за възстановяване на прѣкѫснатитѣ отдавна дипломатически сношения между освободители и освободени.

Настѫпила новата **1896.** год. Да се постигне споразумѣнието съ Русия, да се изпълни едно всеобщо народно желание, българскиятъ князъ се рѣшилъ да причисли прѣстолонаслѣдника къмъ православната църква. Нашиятъ свещеноначалникъ, съ разрѣшение отъ султана, заминалъ за София. Отъ Мустафа-Паша до София пѫтуването му било цѣло триумфално шествие. На 2. февруарий блаженѣйши Йосифъ, на чело на събора отъ български архиереи, извършилъ тържествено въ катедралната църква св. миропомазание надъ българския прѣстолонаслѣдникъ, комуто кръстникъ билъ рускиятъ царь Николай II., прѣдставляванъ отъ нарочния му за това пратеникъ генерала Голенищевъ-Кутузовъ. Присѫтствували и султански пратеници. Съ прѣминаването на прѣстолонаслѣдника въ лоното на православната църква българскиятъ князъ

се призналъ отъ Русия и Турция, а слѣдъ тѣхъ и отъ всички велики държави. България влѣзла въ нормалния си, вече легализуванъ, пжть. Князътъ не слѣдъ дълго заминалъ за Цариградъ, да направи, както по-послѣ и на другитѣ дворове, първото си официялно посѣщение, като припознатъ господарь на България. Тукъ се подигналъ въпросътъ за дигането на схизмата, сир. за дигането на екзархията отъ Цариградъ. Но народътъ разбиралъ това и билъ противъ. Само слуховетѣ за едно помирение съ пожертвуване на екзархията разтревожили въ България общественото мнѣние и печата, а отъ българитѣ въ вилаетитѣ послѣдвали енергически протести.

Българското правителство подигнало въпросъ за реформи въ Македония, ала безъ никакъвъ резултатъ, както се прѣдвиждало отъ всички свѣдущи въ политиката лица. Къмъ България сж обърнати очитѣ на европейскитѣ дворове, включително и на Турция, но не за друго, а само да видятъ, къмъ коя група тя ще пристане съ политиката си. Послѣдната, макаръ още колеблива и неустановена, клонѣла повече къмъ Русия.

Екзархътъ се опитва да състави синодъ при екзархията въ Цариградъ, ала пакъ безъ сполука.

Съ такриръ отъ 1. ноемврий до в. везирь той подновилъ постжпкитѣ си за берати на български владици за епархиитѣ пелагонийска (битолска), дебърска, струмишка, полянинска и мелнишка. Като припомнялъ такриритѣ си по тия берати отъ прѣдидещата година, екзархътъ настоявалъ най-енергично да се издадатъ по-скоро, та да се удовлетвори едно справедливо и законно желание на стотина хиляди българи — да видятъ насилствено отнетитѣ имъ отъ патриаршията църковни правдини възвърнати, религиозната свобода и самоуправление въ духовнитѣ имъ работи гарантирани, църквитѣ и училищата имъ ненасилвани, езикътъ, народностьта, вѣрата, съвѣстьта имъ респектирани.

Прѣзъ **1897.** г. екзархията продължавала борбата за извоюване на горнитѣ берати. Постжпкитѣ ѝ били подкрѣпени отъ българския князъ въ битностьта му въ онуй врѣме въ Цариградъ и отъ правителството му. На помощь дошла и гръцко-турската война. Слѣдъ 9-мѣсечни прѣговори и уморителни лжкатни, срѣщу неутралитета на България, султановото правителство отъ обѣщанитѣ 5 берата дало само 3, именно за:

пелагонийската, дебърската и струмишката епархии и то като направило, по традиция, всичко, за да обезцѣни даденото.

Откриването на винишката афера прѣзъ **1898.** год. привлѣче гнѣва на правителството върху църковно-училищното ни дѣло въ Скопско: мнозина учители и свещеници бидоха арестувани; голѣма часть отъ българското население злѣ пострада. Опасность грозѣше и самия скопски митрополитъ. Правителството поискало неговото вдигане и уволнението на учители и свещеници, замѣсени ужъ въ работата; но екзархътъ отказалъ да изпълни туй искане. — Въ борбата съ сърбизма църквата въ Куманово спечелватъ българитѣ, съ което се нанася люто поражение на сръбската пропаганда, при всичката й подкрѣпа отъ властитѣ. Но тѣзи послѣднитѣ другадѣ напакостяватъ на екзархията и залѣгатъ да ограничаватъ вѣдомството й: въ Скече, Гюмюрджина и Малгара затварятъ бѣднитѣ български параклиси и прогонватъ общинскитѣ прѣдседатели. При все това екзархията намира въ себе куражъ да поиска съ такриръ 4 берата за Сѣръ, Солунъ, Одринъ и Гюмюрджина и позволение да състави синодъ при себе, като се възползувала отъ случая, да констатира още веднажъ скрѫбния фактъ, че ферманътъ, извоюванъ слѣдъ 30-годишна усилена борба на българския народъ, чака вече и други 30 години изпълнението на голѣма часть отъ постановленията си, че сама екзархията стои още безъ синодъ и съвѣтъ, че цѣли 14 епархии, които би трѣбало да влѣзятъ въ екзархията, стоятъ подъ вѣдомството на инородно духовенство, въпрѣки желанието на населението. Портата, при всичката необоримость на приведенитѣ доводи, се почудила на смѣлостьта на екзарха, да подига въ туй врѣме такива въпроси, и оставила такрира безъ ходъ. — Въ тая година стана освещението на българската църква св. Стефанъ на Фенеръ, тая светиня, издигната съ пожертвованията на българския народъ, тоя великолѣпенъ паметникъ за мѣстото и епохата, въ които българското възраждане изрази въ осезателна форма своето тържество.

Прѣзъ **1899** и **1900** г. екзархията е повторила постѫпкитѣ по горния такриръ за 4-тѣ берата, но безъ сполука. Тя трѣбало по необходимость да държи отбранително положение. Правителството продължавало да усилва стѣснителнитѣ си мѣрки спрѣмо нашето църковно-училищно дѣло. Освѣнъ дѣто не давало и дума да става за назначаване на владици въ

смѣсенитѣ епархии, но то не позволявало на българитѣ въ тия епархии и да управляватъ общинскитѣ си духовни и училищни работи чрѣзъ прѣдседатели, както се изисква отъ царското ираде. Дори намѣстницитѣ на българскитѣ митрополити не припознавало, макаръ че и нашитѣ митрополити притежавали царски берати, сходни съ тия на гръцкитѣ. По нѣкои мѣста каймакамитѣ не признавали ржкоположителнитѣ грамоти, издадени отъ български архиереи на новопосветени свещеници, и не позволявали на послѣднитѣ да свещенодѣйствуватъ. Училищнитѣ привилегии не се зачитали. За насърдчение на пропагандитѣ въ противодѣйствията имъ на българското развитие съ стотини църкви и параклиси били прѣдадени на гъркомански и сърбомански меншества, ако ще би и само отъ 2—3 подкупени кжщи, или просто затворени, и българитѣ екзархисти били осждени да останатъ безъ молитвенъ домъ. Екзархията съ подробно и енергично изложение привлича вниманието на Портата върху туй несносно положение на паството си въ вилаетитѣ и иска бързи мѣрки за отстранението му, но безъ сполука. По-честита е въ протеститѣ си срѣщу ржкополагането на сръбския архимандритъ Фирмилияна за владика на Скопье, съ което се гонѣло да се разпокжса паството и вѣдомството ѝ въ тая епархия, призната за българска още прѣди 30 години.

Прѣзъ **1901.** г. посѣгнало се дори на формалното унищожение на училищнитѣ привилегии. Въ вилаетитѣ било дадено секретно прѣдписание, да не се зачитатъ екзархийскитѣ разпоредби и назначения по училищата; български учители, които не сж родомъ отъ вилаетитѣ, не сж прѣки турски поданици, не сж се учили въ Турско и не могатъ да прѣдставятъ свидѣтелства за благонадежность отъ полицейскитѣ власти, да не се допущатъ да учителствуватъ. Само енергичнитѣ и разумни постжпки на Н. Блаженство прѣдъ върховното правителство могли да защитятъ висещата на косъмъ училищна автономия и да отстранятъ сждбоносния ударъ надъ българското учебно дѣло въ вилаетитѣ.

Горното тежко положение на работитѣ продължава и въ настжпилата **1902.** г. Блаженѣйши Йосифъ привлѣкълъ върху него вниманието на новия великъ везиръ. Бждещето ще покаже до колко и кога ще се направи нѣкое подобрение.

Ние вече не веднажъ имахме да отбѣлѣжваме, че екзархията въ послѣдното десетолѣтие е имала да води борба и на други фронтъ—съ сръбската и католишка пропаганди. Заслужва да дадемъ на нашитѣ читатели нѣкои свѣдѣния и върху тая борба.

Слѣдъ берлинския договоръ, който прѣдаде Босна и Херцеговина въ ржцѣтѣ на Австрия, сърбитѣ обърнали всичкото си внимание на Македония, въ която почнали да съзиратъ нѣкакви свои интереси. На тази нова посока въ сръбската политика се дължи и сръбската пропаганда въ Македония, която добрѣ организирана, съ богати срѣдства, учители и апостоли се явява едва прѣзъ 1886. г., като подиря на първо врѣме почва между гръкоманитѣ въ скопския санджакъ. Тя се възползувала отъ антагонизма между екзархисти и гръкомани, та привлѣкла съ принесеното злато по бѣднитѣ и по алчнитѣ отъ послѣднитѣ, които отъ срамъ и до сега крияли своитѣ връзки съ пропагандата и само на самѣ съ сръбскитѣ апостоли наричали себе си сърби.

Освѣнъ своето злато сърбитѣ употрѣбяли и друго срѣдство за печелене на привърженици между българското македонско население. Голѣмъ брой работници отъ сѣверозападнитѣ македонски краища, които не могатъ да намѣрятъ у дома си прѣхрана, ходятъ отчасть за поминъкъ и въ Сърбия. Ала тамъ не имъ се давало работа, освѣнъ ако признаяли себе си за сърби; а на по събуденитѣ отъ тѣхъ, ако се задлъжали, че и като се върнатъ въ отечеството си ще се издаватъ за такива и ще служатъ на сръбската пропаганда, се давали богати субсидии. По този начинъ се развращава бѣдното население и се дава поводъ на писатели като Шублие да говорятъ, че македонцитѣ „tout sont prêts à se dire, selon les moments et les influences aux quelles ils sont soumis, Bulgares, Serbes, Roumains, Hellènes et même Macédoniens“. [1])

Пропагандата добила официяленъ характеръ и усилила своята дѣйность отъ 1894. г., когато екзархията получила берати за велешката и неврокопската епархии, или по-право слѣдъ посѣщението, което сръбскиятъ краль направилъ на султана. Че официялното признаване на сръбската пропаганда въ им-

---

[1]) Choublier M. La question d' Orient depuis le traité de Berlin. Paris 1899, стр. 283.

перията е въ свръзка съ това посѣщение, освѣнъ отъ по-послѣшния вървежъ на работитѣ, се потвърждава и отъ обстоятелството, че самиятъ великъ везиръ въ единъ разговоръ е призналъ, че султанътъ обѣщалъ на сръбския краль да закриля сръбската пропаганда и да улеснява сръбскитѣ училища въ Македония. Обезпечени така съ подръжката на властьта, сръбскитѣ апостоли се пръснали изъ селата и градищата на солунския вилаетъ, въ битолския и дебърски санджаци на битолския вилаетъ и въ скопския санджакъ. Първата си атака, както се вече спомена, почнали въ послѣдния санджакъ, именно отъ Куманово и Скопье, въ битолския вилаетъ — отъ Прилѣпъ, Битолия и Охридъ и въ солунския отъ Солунъ, Велесъ, Гевгелий, Дойранъ и пр.

Главната цѣль на пропагандата била да пусне мрѣжата си отъ двѣтѣ страни по течението на р. Вардаръ и да се затвърди въ всички градове по желѣзнопѫтната линия, която води отъ Враня за Солунъ. Въ своята цѣль тя била силно поддържана отъ властитѣ.

Първото сражение съ пропагандата станало въ Куманово. Поводъ за него дала църквата св. Никола. Пропагандата искала да обсеби църквата и чрѣзъ нея да привлѣче и цѣлото българско население. Борбата, що се захванала била не за българска църква, а да се прѣвземе първата българска крѣпость, която стои на сръбската граница и възпира сръбското нахлуване. Слѣдъ нѣколко годишна люта и отчаяна борба, признало се най-послѣ, че правото е на страната на българитѣ и че тѣ сѫ болшинството въ Куманово. Църквата останала въ рѫцѣтѣ на екзархиститѣ и наедно съ нея отклюснали се и минали въ лоното на праотческата си църква 15 кѫщи сърбомани.

Второто сражение почнало едноврѣменно въ Скопье, Битоля, Велесъ, Прилѣпъ и пр. Подиръ сближението на България съ Сърбия екзархията била изненадана отъ дохождането на сръбския архимандритъ Фирмилиянъ въ Скопье като намѣстникъ на гръцкия митрополитъ Амвросия, когото Хафъзъ паша, по искане на сърбитѣ, дигналъ отъ Скопье посрѣдъ нощь и изпратилъ въ Велесъ, а отъ тамъ въ Солунъ. Екзархията и населението отъ цѣлата скопска епархия протестирали прѣдъ Портата противъ назначението на Фирмилияна. Екзархията поискала да се спре и не допуска

чуждоподания архимандритъ въ епархия, която съферманъ е призната за чисто българска и прѣди четвърть вѣкъ ѝ е дадена и въ която, освѣнъ 20—25 кѫщи пришелци отъ Сърбия, други сърби нѣма. Понеже не се обърнало внимание на първия ѝ протесть, екзархията повторила протеста си, като поискала 1) да се дигне сръбскиятъ архимандритъ и 2) да се затворятъ сръбскитѣ училища, които сѫ открити отъ скопския валия мимо законитѣ, като заявила, че тя и паството ѝ сѫ огорчени отъ неправдитѣ, що върши валията и отъ това, дѣто така се тъпчи българската народность и че, ако не се удовлетворятъ справедливитѣ ѝ искания, тя слага отъ себе всѣка отговорность за всичко на което може да се рѣши въ отчаянието си едно прѣдизвикано и обидено население, що съ нищо не се е провинило до сега. Отговорътъ на правителството се получилъ на 30. септемврий 1897 г. Въ него се съобщавало на екзархията, че отиването на Фирмилияна въ Скопье е неизбѣжно, то е рѣшено и свършено; но понеже противъ това е възбудено населението отъ скопския български митрополитъ, валията искалъ незабавно да се дигне последниятъ отъ Скопье. Султанътъ обаче, за да засвидѣтелствувалъ още веднажъ благоволението си къмъ българитѣ, заповѣдалъ да се не дига българскиятъ митрополитъ, сѫщо и да се пуснатъ затворенитѣ българи по случката въ побожкия мънастирь. На този отговоръ се възразило, като се оборило твърдението на валията и се поискало да му се прѣдпише да не бѫде тъй пристрастенъ и да прѣстане съ своитѣ неправди и гонения срѣщу българитѣ. Правителството не промѣнило поведение и Фирмилиянъ стои и до сега въ Скопье, закрилянъ и поддържанъ отъ властьта.

Положителната печалба отъ борбата въ скопската епархия съ сръбската пропаганда е тази, че българитѣ се подигнали духомъ и се привързали още по-силно къмъ църквата и народностьта си. За пропагандата резултатитѣ, ако не се счита поддръжката ѝ отъ властьта, сѫ съвсѣмъ ненасърдчителни: въ борбата тя не само не спечелила нищо, но изгубила въ всички точки на санджака и значителна часть отъ своитѣ прѣжни послѣдователи.

За Битоля и Прилѣпъ екзархията протестирала отдѣлно срѣщу официялното фаворизиране на сръбската пропаганда въ градове и санджаци, дѣто нѣма никакви сърби. Проте-

стирало и населението отъ двата споменати града, па станали и кървави сблъсквания въ Прилѣпъ. Въ подкрѣпа на тия протести вилаетскиятъ идаре-меджлиси отхвърлилъ три пжти едно по друго прѣдложението на валията да се позволи на сърбитѣ да отворятъ свое училище въ Битоля. Меджлисътъ мотивиралъ отхвърлянието на прѣдложението съ това, че въ Битоля, санджака и вилаета сърби нѣма. Въпрѣки всичко това, пропагандата закриляна и подпомагана явно отъ властьта, отворила свои училища и въ Битоля и въ Прилѣпъ, па и въ други нѣкои мѣста. По селата сръбскитѣ учители се настанявали отъ полицията силомъ.

Въ г. Велесъ борбата съ пропагандата датува отъ 1894 г. Въ продължение на шесть години екзархията и населението, ослонени на законитѣ, не допускали да се отвори сръбско училише ни въ града, ни въ селата. Нѣколко пжти наредъ велешкиятъ идаре-меджлиси отхвърлилъ прошенията на подкупенитѣ отъ пропагандата селяни за отваряне на сръбски училища съ мотивировка, че въ Велесъ и каазата нѣма сърби. За да смири упорнитѣ турци каймакаминътъ обявилъ че има султанско ираде, което повелява да се отварятъ сръбски училища въ каазата, щомъ за това заяви дори едно лице. Турцитѣ прѣклонили глава и прѣзъ пролѣтьта на 1899 г. правителството съ насилие и мимо законитѣ отворило сръбски училища въ Велесъ и нѣкои села, като се видѣло принудено да прибѣгне за тази цѣль и до помощьта на войската. Велешката българска община и екзархията протестирали най-енергично прѣдъ Портата срѣщу това насилие. Великиятъ везиръ признаЛъ, че въ Велесъ и каазата нѣма сърби, но правителството било ангажирано да улесни сръбското дѣло въ този край. Направили се два пжти и лични постжпки. Изложили се устно лошитѣ сетнини отъ незаконната постжпка на правителството, като се допуска да се разпространява сръбската пропаганда, която иска да наложи народностьта си на българитѣ и съ насилие да ги направи сърби. Всичко това вълнува българитѣ, огорчава ги силно, наранява народнитѣ имъ чувства и естествено ги прѣдизвиква на борба за самосъхрана. Правителството се помжчило да оправдае поведението си. Възразило му се, като му се начели редица други примѣри отъ неправди спрѣмо българитѣ, които искатъ отъ него само едно: да се респекти-

ратъ и закрилятъ черквитѣ, езика, народностьта и правдинитѣ имъ като законно припозната религиозна община въ държавата. И слѣдъ тѣзи оплаквания на екзарха, правителството не направило нищо въ защита на правдата. Въ г. Велесъ и въ селата Богомила, Башино село, Рудникъ, Ораовецъ, Нежилово, Капиново, Ораовъ долъ, Мокрено и Теово, подиръ шесть годишна отчаяна борба, се отворили сръбски училища.

Тази е въ кратки чърти борбата, що екзархията била прѣдизвикана да води срѣщу сърбитѣ за защита на народностьта на своето паство, борба толкова по-оправдана, че послѣднитѣ се явили не да защищаватъ правата на нѣкаква сръбска народность въ прѣдѣли, въ които тѣ твърдѣ добрѣ знаятъ, че не сѫществува, а за постигане на политически цѣли, за пробиване пѫть къмъ Егейско море, което тѣмъ е нуждно за осѫществението на завѣтната мечта — възстановението на нѣкогашното сръбско царство. *)

Въ борбата си съ инороднитѣ пропаганди екзархията не е изпущала отъ очи и дѣйствията на инославнитѣ пропаганди, особно тѣзи на католишкитѣ мисионери. Собствено случаи отъ прѣминаване въ католичество не могатъ се посочи; отъ врѣме на врѣме само по-голѣмъ или по-малъкъ брой български православни кѫщи сѫ признавали върховната власть на папата — минавали сѫ къмъ унията. Унията направила първитѣ си успѣхи на 1858—60 г., когато въ борбата съ гръцката патриаршия за черковна автономия, за да принудятъ послѣдната на отстѫпки, г. Кукушъ и много семейства въ Цариградъ и Одринъ признали върховната власть на папата. г. Кукушъ и каазата останали и послѣ главниятъ центръ на униятството. И тѣзи малки успѣхи, които унията направила въ Македония и Одринско има да се благодарятъ на много обстоятелства: 1) на притѣсненото и беззащитно положение на българското население; обѣщавало му се отъ

*) Срв. П. Н. Милюковъ, Сръбско-българ. отношения по македонския въпросъ. Бълг. Прегледъ V. 1899. IX—X. стр. 53, 98. Н. Маренинъ въ Бълг. Пр. 1900. 8. стр. 51. — Др. М. Г. Миловановичъ, Срби и Бугари. Дело 1898. I. 301.

католишкитѣ мисионери, че веднъжъ мине ли въ унията ще се намира подъ защитата на западнитѣ католишки държави и ще се избави отъ турскитѣ зулумлуци и гръцки грабежи; 2) на паричнитѣ срѣдства, съ които разполагала пропагандата, и съ който се подмамвало бѣдното православно българско население; 3) на покровителството, съ което се ползувала унията отъ западнитѣ държави, които тъкмѣли чрѣзъ нея да подчинятъ подъ свое влияние македонското българско население; 4) главно на благоприятствуванието, съ което се ползува унията отъ турското правителство. Послѣдното, вѣрно на своята политика divide et impera, подкрѣпя мощно всичко, що може да разцѣпи и ослаби силния български елементъ въ областьта. Ето защо то непрѣстава да поддържа съ всички сили унията. Единъ примѣръ за подкрѣпа на изказаната мисъль. Въ г. Кукушъ има 2 църкви и 1 мънастирь, които сѫ градени все съ пожертвованията на благочестивото православно население. Когато унията свила гнѣздо тукъ, униятитѣ сполучватъ да обсебятъ двѣтѣ църкви, главното училище и тѣхнитѣ имоти. На 1898 г. всички унияти, съ изключение на 74 кѫщи, чиито главни членове получаватъ парични помощи отъ пропагандата, минали въ лоното на своята родна православна църква. Макаръ че за сега 1214 кѫщи българско православно население искатъ справедливо да имъ се повърне голѣмата църква св. Богородица, главното училище и тѣхнитѣ имоти, като оставятъ на 74 к. унияти църквата св. Георги, всичкитѣ тѣхни просби, както и ходатайствата на екзархията оставатъ напраздни. Войска пази църквата когато въ нея служатъ униятитѣ и непозволяватъ ни на единъ православенъ да се доближи до нея. — Въ село пъкъ Рошлово (кукушка кааза), което има 30 к. българи екзархисти и само 10 к. унияти, църквата вече 4 години какъ стои затворена въ угода на униятското меншинство.

При всичката тази поддръжка отъ вси страни на унията, на която католишкиятъ свѣтъ възлагалъ толкова голѣми надѣжди, тя не може се похвали съ особени успѣхи. На опакъ отъ година на година тя повече и повече отслабвала. Особенъ упадъкъ на униятството се забѣлѣзвало отъ 1894. г. на самъ, отъ когато, благодарение на особнитѣ старания, що се полагали отъ екзархията, българо-униятитѣ полека лека съзнавали заблуждението си и минавали въ лоното на пра-

отческата си църква. На това не малко спомогнали и двѣ важни обстоятелства: спечелването на два нови берата за св. велешката и неврокопска епархии и отказването на българо-униятския епископъ Лазаръ Младеновъ отъ унията и неговото макаръ и врѣменно минаване подъ екзархията.

Сега за сега въ цѣла Македония и Одринско имало всичко 714 кѫщи унияти; тѣхниятъ брой съвсѣмъ би се заличилъ, ако прѣкѫснеше материялната поддрѫжка на униятскитѣ свещеници, що иде отъ вънъ. Униятитѣ сѫ пръснати въ слѣднитѣ градове и села:

1) Кукушка кааза: въ гр. Кукушъ 74 к., въ с. Новоселяни 22 к., с. Миялево 17 к., с. Лельово 15 к. и въ с. Морарци 6 к.

2) Ен. Вардарска кааза: въ г. Ен. Вардаръ 40 к. и въ с. Аларе 25 к.

3) Гевгелийска кааза: въ с. Муинъ 20 к., с. Богданци 18 к., с. Палеорци 13 к. и по 1 к. въ гр. Гевгелия, с. Стояково и с. Богородица.

4) Въ г. Скопье 35 к.

5) Дойранска кааза: въ с. Пирава 41 к. и въ с. Калково 7 к.

6) Солунска кааза: въ г. Солунъ 6 к. и въ с. Юнчии 26 к.

7) Въ гр. Драма 10 к.

8) Одринска кааза: въ с. Акъ-бунаръ 40 к. и по 8 к. въ г. Одринъ и въ с. Юлидже.

9) М. Пашанска кааза: въ г. М. Търново 40 к. и въ с. Мустракли 12 к.

10) Суфлийска кааза: въ с. Каяджикъ 16 к.

11) Малгарска кааза: въ г. Малгара 40 к., въ с. Ейля Гюню 80 к., въ с. Лизгаръ 8 к. и въ с. Дуганджи 4 к.

12) Ортакьойска кааза: въ с. Покроянъ 80 к.

При тежката борба, която екзархията имала да издържа, за да се закрѣпи и да разшири вѣдомството си, тя не прѣнебрѣгвала и дълга си за своето в ѫ т р ѣ ш н о б л а-

гоустройство и онуй на подвѣдомственитѣ си общини. За голѣма жалость, и тукъ тя срѣщала непрѣодолими прѣчки на всѣка стѫпка.

Видѣхме, че всичкитѣ ѝ постѫпки, да ѝ се разрѣши да си състави синодъ и смѣсенъ съвѣтъ, както се изисква отъ фермана и както е било до 1877. год., В. Порта отблъскала съ своето non possumus.

Въ епархиитѣ, дѣто ферманътъ е приспособенъ, екзархийскиятъ уставъ е приложенъ изцѣло, съ изключение на частьта по владичнината. Въ всички тия епархии има епархиялни и каазалийски смѣсени съвѣти съ административни и сѫдебни функции, каквито прѣдвижда уставътъ.

Въ епархиитѣ пъкъ, дѣто ферманътъ не е още приложенъ, изборътъ на общинитѣ отначало ставалъ по най-разнообразни системи. Ала на 1896. г. и на тази аномалия се турналъ край. Тогава се съставилъ привремененъ правилникъ за изборитѣ на общинитѣ и за тѣхнитѣ функции. Той се държи строго о духа и буквата на устава, като се приспособява къмъ новитѣ нужди и условия. Сѫщиятъ правилникъ урежда и избора на църковнитѣ и училищни настоятелства.

На чело на каазалийскитѣ смѣсени съвѣти въ епархиитѣ, дѣто има наши владици, стоятъ тѣхнитѣ архиерейски намѣстници; възлизащи на 20 души, именно въ: Тетово, Гостиваръ, Куманово, Кратово, Кочани, Криворѣчна Паланка, Щипъ и Царево-Село — скопска епархия; Прилѣпъ и с. Морихово — пелагонийска епархия; Кичево — дебърска еп.; Рѣсенъ, Крушево, Струга и с. Смилево — охридска еп.; Пехчево, Радовишъ и Кавадарци — струмишка еп.; Мехомия и Джумая — неврокопска епархия. — Одринската българска митрополия има за управляющъ архимандритъ. Къмъ нея за сега сѫ привързани по управлението си прѣдседателитѣ (архиерейски намѣстници) на Лозенградъ, Малко Търново, Мустафа-Паша, Димотика, Деде-Агачъ и Гюмюрджина, всичко 6 общини. Колкото за общинитѣ въ другитѣ епархии, тѣ се управляватъ отъ своитѣ отдѣлни прѣдседатели, които се сношаватъ направо съ екзархията. Такива има въ Солунъ, Воденъ, Кукушъ, Гевгелии, Дойранъ (Полянинъ), Енидже-Вардаръ и Гумендже — солунски санджакъ; въ Сѣръ, Демиръ-Хисаръ, Петричъ, Мелникъ и Байракли-Джумая — сѣрски

санджакъ; Леринъ, Емборе и Костуръ — битолски вилаетъ; всичко 15. Прѣдседателитѣ и архиерейскитѣ намѣстници се отбиратъ измежду по-интелигентнитѣ и по-подготвени за административна работа членове отъ нашето духовенство. Между тѣхъ има архимандрити, иеромоноси и свещеници, токо-речи всички мѣстни; макаръ и рѣдко, но между тѣхъ има вече лица съ семинарско и дори академическо образование.

Екзархията не прѣставала съ свои окржжни да упжтва и наставлява подвѣдомственитѣ си учрѣждения по управлението. По-важни правителствени законоположения и разпоредби, засѣгащи църковно-училищното дѣло и обществени права общо на християнитѣ въ вилаетитѣ, тя въ прѣводъ на български имъ съобщавала за ржководство.

Въ грижитѣ си за благопрѣуспѣването на църквата Н. Блаженство екзархътъ билъ дълбоко проникнатъ отъ нуждата за подигане на умственото равнище на духовенството. Той добрѣ разбиралъ, че само просвѣтени църковнослужители, истински Христови воини, могатъ достойно да ржководятъ паството въ пжтя на праотческата му вѣра, на благочестието и на християнскитѣ добродѣтели и да го подкрѣпятъ въ националното му развитие. Нашиятъ свещеноначалникъ оставилъ и тукъ великолѣпенъ паметникъ за народополезната си дѣятелность. Отвореното по неговъ починъ и пристояване свещеническо училище въ Прилѣпъ, слѣдъ като се мѣстило въ Одринъ и на Фенеръ, въ развитието си най-послѣ дало сегашната „Българска Духовна Семинария“ на Шишли, едничкото за сега пълно наше учебно заведение отъ тоя родъ, което по програмата и уредбата си напълно отговаря на рускитѣ духовни семинарии. Тази семинария, която прибира за сега до 120 възпитаници, прѣди три години достигнала пълното си число класове и дала първи изпускъ възпитаници съ завършенъ курсъ. Ежегодно по 2—3 стипендии се отпущатъ на по-отличнитѣ по успѣхъ и поведение свършили възпитаници, прѣдимствено на духовни лица, за продължение образованието си въ рускитѣ духовни академии. Семинарията е нѣжно любима духовна рожба на Н. Блаженство, въ грижитѣ за която намира най-голѣма душевна наслада. Токо-речи редовно два пжти въ седмицата лично я посѣщава, надзирава самъ всичко въ нея, знае по име, мѣсторождение и успѣхъ всички ученици. Родители и възпитатели могатъ да се поу-

чатъ отъ примѣра на тия тъй доброволно принасяни отечески попечения!

Не малко трудъ екзархията полагала да подкрѣпя морално и материялно паството си въ усилията му, да се снабди съ божествени храмове. Както е извѣстно, турското правителство се придържа о крайно несправедливия принципъ, сѫществуващитѣ църкви съ имотитѣ и приходитѣ имъ да запазва за патрияршиститѣ, макаръ че били и най-нищожно меншество, защото тия храмове били градени съ фермани, издавани по ходатайство на патрияршията и на нейнитѣ владици [1]). Въ много още мѣста, дѣто има двѣ или повече църкви, на екзархиститѣ не се отстѫпя ни една, нито поне редъ въ нѣкоя отъ тѣхъ, какъвто не имъ се дава и кога църквата е една. Въ нѣкои села съ чисто екзархийско население църквитѣ се отстѫпятъ насила на гръцкитѣ владици или се държатъ затворени, защото били прѣкарвани и съ името мънастири. Съ години населението въ такива мѣста остава лишено отъ всѣко богослужение и християнски трѣби. Уморено отъ дългогодишни процеси за добиване на правото си надъ тия свои светини, туй население срѣща всевъзможни спънки дори и тогава, кога пожелае да си съгради съ свои срѣдства нови храмове. Прошенията му за издаване на изискванитѣ за тѣхъ фермани обикалятъ отъ учрѣждение на учрѣждение, докѫдъ пропаднатъ и приготвеното градиво се разсипе. Едно е утѣшително, че националното съзнание си пробива малко по малко пѫть между патрияршиститѣ и тѣ, вече срамещи се отъ тия разпри за молебнитѣ си домове, въ нѣкои мѣста доброволно започнаха да се спогаждатъ съ братята си екзархисти.

Туй е спасителниятъ пѫть за изкоренение на разпритѣ отъ подобенъ родъ. Но все пакъ и по тая часть е направено всичко възможно. Екзархията е постигнала токо-речи въ всички административни центрове да отвори за своитѣ пасоми, ако не църкви, то поне по единъ приврѣменъ параклисъ.

---

[1]) Сѫщия принципъ държи тя и по отношение на училищнитѣ здания и на общинскитѣ гробища. Патриярщиститѣ не позволяватъ на екзархиститѣ да погребятъ мъртъвцитѣ си въ общитѣ гробища. Нерѣдко тѣзи послѣднитѣ оставатъ по 1--2 дена непогребени, докѫдъ се издѣйствува чакъ отъ вилаетското управление нужното разрѣшение за закопаването имъ въ общинскатѣ гробища; нерѣдко при погребението или при задушни ставатъ кървави сблъсквания.

Православното българско население, подвѣдомствено на екзархията, притежава за сега въ:

		църкви	параклиси	мънастири	църкви, дѣто се служи по редуване съ патриар.
Скопска	епархия	150	19	14	12
Пелагонийска (битолска) . .	„	106	1	5	2
Охридска	„	162	-	10	1
Велешка	„	56	4	6	3
Дебърска	„	115	8	2	1
Струмишка	„	86	6	4	4
Неврокопска	„	81	8	—	1
Солунска	„	10	2	—	1
Мелнишка	„	86	17	—	3
Воденска	„	28	3	—	2
Леринска	„	39	7	1	2
Полянинска	„	43	10		4
Костурска	„	26	4	1	—
Сѣрска	„	19	влизать въ числото на църквитѣ	влизать въ числото на църквитѣ	неизвѣстно
Драмска	„	7			
Одринска	„	104			
Маронийска (Гюмурджинска)	„	13			
Еноска	„	7			
Ксантийска	„	22			
Димотишка	„	11			
Литическа (Ортакьойска). .	„	9			
	Всичко	1180	89	43	36

Бѣлѣжка. — За църквитѣ въ ираклийска и созополска епархии, по краткость на врѣмето, не можахме да съберемъ свѣдѣния.

Съ голѣми и продължителни усилия блаженѣйши Йосифъ сполучилъ да издѣйствува на 1890. год. разрѣшение за издаване на вѣстника „Новини“, прѣименуванъ отпослѣ „Вѣсти“, който и до днесь остава едничкиятъ вѣстникъ за българитѣ въ вилаетитѣ. Ако тоя вѣстникъ не е могълъ да бѫде такъвъ, какъвто би трѣбало да бѫде, причината за това трѣба да се дири не въ немарливостьта или накадърностьта на редакцията му, но въ невъзможнитѣ, за насъ невѣроятни, условия на

цензурата, която всѣки редъ, всѣка дума прѣкарва прѣзъ желѣзно менгеме.[1])

Периодически екзархията е давала на св. синодъ подробни изложения за своята дѣятелность, които сме имали прѣдъ видъ при написването на настоящия „Погледъ“.

Отъ нашия прѣгледъ може да се извади слѣдното заключение:

Екзархията е била заобиколена отъ вси страни съ противници. Най-голѣмъ врагъ за вѣдомството ѝ въ вилаетитѣ била гръцката патриаршия, като прѣдставителка на еленизма, поддържана отъ Елада. Патриаршията въ послѣдното десетолѣтие намѣрила добра за себе съюзница и съратница противъ екзархийското вѣдомство въ прѣкитѣ султанови владѣния въ шовинистичната пропаганда на братска Сърбия, на тая Сърбия, която на 1872. г. най-ясно се изказа въ полза на българската църковна независимость. Католишката пропаганда, макаръ вече и съвсѣмъ отпаднала, все се силила да прѣчи, дѣто и съ щото могла, на успѣха на екзархийското дѣло. Турското правителство било противъ вѣдомството на екзархията въ вилаетитѣ, като се бояло, да не доведе тя до автономия въ Македония, както постоянно му набивали въ ушитѣ враговетѣ на българщината: отстѫпки то се принуждавало да прави само по сила на обстоятелствата. Русия, въ желанието си да си дигне по-скоро схизмата, била или неутрална или противна за църковното вѣдомство на екзархията въ Турско. Бѣдностьта на населението въ Македония, невѣжеството и слабото национално съзнание на масата, закоренѣлото гъркоманство въ градоветѣ, емигрирането на по-интелигентната часть въ България, — всичко това отъ своя страна прѣчило за бързото развитие на българщината въ прѣкитѣ владѣния на империята. Ала и при тия крайно неблаго-

---

[1]) За вѣстницитѣ на другитѣ народности цензуритѣ сѫ отъ сѫщитѣ народности, и тѣ сѫ членове на цензурния съвѣтъ при управлението за печата. Цензури на българския вѣстникъ биватъ все отъ турска народность, нѣкои отъ които удивляватъ съ своя произволъ и невѣжество. Българскиятъ вѣстникъ за всѣки свой брой трѣба да има готовъ двоенъ материялъ, за да запълва изхвърленото отъ цензурата. Нему не се позволява да пише и това, което други цариградски вѣстници пишатъ. Ако сръбскиятъ вѣстникъ го нападне, на нашия не се дава право да отговори за своя защита.

приятни условия екзархията въ 25-лѣтието успѣла да се закрѣпи и да си извоюва наново 7 епархии съ 20 архиерейски намѣстничества, да нареди 21 църковни общини, да прибере въ младия христовъ вертоградъ близу 1,200,000 души отъ 1½ милионъ българи въ вилаетитѣ, съ повече отъ 1180 църкви, 89 параклиси и 43 мънастири, да устрои духовно тия българи, да имъ отвори съ стотини основни училища, нѣколко гимназии и педагогически училища съ многохилядна учеща се младежь отъ двата пола, да основе семинария и вѣстникъ и да извади вече едно цѣло поколѣние интелигенция.

Вѣрна на призванието си, екзархията продължава спокойно и безбоязнено да върви въ прѣдначертания си пжть за изпълнение на тежката си историческа задача — да прибере подъ свое вѣдомство всички българи въ вилаетитѣ на европейска Турция, да развие у тѣхъ съзнание и любовь къмъ народностьта, езика и книгата имъ и да култивира у тѣхъ всенародниятъ идеалъ: всички българи, проникнати отъ единъ духъ и една вѣра, сплотени подъ крилото на праотеческата си църква, да образуватъ едно здраво и жилаво тѣло, способно да отстои и запази своята индивидуалность прѣдъ всѣка случайна опасность. Силата си тя черпи въ правото си, основано на историята, фермана и етнографията. За извоюванието му тя си е служила и си служи съ най-законното срѣдство — мирната културна еволюция чрѣзъ църквитѣ и училищата.

ПОГЛЕДЪ

ВЪРХУ

РАЗВИТИЕТО НА БЪЛГАРСКОТО УЧЕБНО ДѢЛО ВЪ ТУРСКО

ПРѢЗЪ

послѣдното четвърть-столѣтие.

УВОДЪ.

Твърдѣ интересна и високопоучителна би била пълната история на българското учебно дѣло въ Турско отъ началото на възраждането до най-ново врѣме. Ала единъ такъвъ трудъ не става тъй лесно и безъ достатъченъ брой добри източници. Той ще може се появи само слѣдъ дълга редица монографии за отдѣлни вилаети, каази, па дори за отдѣлни градове и села. Лицата, които би се наели да ги приготвятъ, би трѣбало на мѣстото да събиратъ и изучватъ фактитѣ, па и да иматъ всичкото потрѣбно присърдце къмъ дѣлото [1]).

Единъ какъвъ-годѣ по-пъленъ прѣгледъ на развитието на нашето учебно дѣло въ вилаетитѣ за послѣдното четвърть столѣтие тъй сѫщо изисква доста дълги изучвания. Ала и претенция за пълнота нѣма този погледъ, приготвенъ на бърза рѫка и възъ основа на не голѣмъ брой източници. И дѣйствително цѣльта, която ние гонимъ, не е да изтъкнемъ въ всичкитѣ имъ подробности перипетиитѣ, прѣзъ които е прѣминало българското учебно дѣло. Ние сме си турили за задача да запознаемъ нашата публика, и то доста повърхно, съ развитието на една дѣйность, малко извѣстна у насъ, ала отъ капитално значение за цѣлокупния български народъ [2]).

Ако е вѣрно, че извоюването на българската църковна независимость е най-голѣмата гордость на българския народъ и че екзархията е най-цѣнната наша придобивка прѣзъ XIX. вѣкъ,—не по-малко трѣба да бѫде истина, че достигнатото стѫпало на народната просвѣта въ Турско е една отъ найблѣскавитѣ сполуки на екзархията прѣзъ послѣднитѣ 25 години. А отъ кого изключително е била прѣдставлявана българската екзархия прѣзъ това врѣме? Кому е било повѣрено

---

[1]) Отъ подобенъ родъ е напр. книжката: Тетовско и дѣйцитѣ по възраждането му (съ портрета на Кирилъ Пейчиновичъ и Андрей Стояновъ). Състави и издава Л. Серафимовъ. Пловдивъ. 1900.

[2]) Освѣнъ статията на П. Каравеловъ въ Периодическо списание на Българ. Книж. Друж. 1888 г. и статиитѣ на г. Д. Мишевъ въ Църковенъ Вѣстникъ, до колкото ние знаемъ, друго не се е писало по този въпросъ у насъ.

кормилото на кораба, който е прѣкаралъ толкози бури и подводни камъни? За никого не е тайна, че българската екзархия прѣзъ изтеклитѣ 25 години е била, тъй да се каже, отождествена съ личностьта на втория български екзархъ Йосифъ I.

Ето защо, като е дума за дѣйностьта на екзархията, трѣбва непрѣмѣнно да се спомене за постояннитѣ старания и неуморни трудове въ прѣслѣдване на онази възвишена цѣль, която е изпълнила живота на българския духовенъ началникъ. Ето защо и нашето изложение, колкото и да бѫде кратко, не може да се започне, освѣнъ съ избиране на Йосифа I. и приемане на екзархийския постъ, не може да се продължи, освѣнъ съ изтъкване на придобивкитѣ, които той е направилъ върху църковно-училищното поле и не може да се свърши, освѣнъ съ дълбокъ поклонъ на неговата 25-годишна плодотворна народополезна дѣйность . . .

Слѣдъ отстранение на пърьия български екзархъ Антимъ I., на 24. априлъ 1877. г. бѣха се събрали въ историческото за българския народъ Ортакьой на Босфора синодалнитѣ архиереи и мирскитѣ народни първенци за да избератъ неговъ новъ приемникъ. Безъ голѣмо колебание и слѣдъ зрѣло обсѫждане, избирателитѣ подадоха гласа си за младия още, едвамъ навършилъ тогава 37 години, ловчански митрополитъ Йосифа. Сѣтнината дойде да убѣди всѣкиго, че жребиятъ не е могълъ да падне върху по-достойно и по-способно лице измежду по-старитѣ и по-млади наши митрополити. Врѣмето ни засвѣдочи тъй сѫщо, че не сѫ липсвали ни благоразумие, ни далновидность, ни патриотизмъ на избирателитѣ, които повѣриха духовнитѣ сѫдбини на цѣлокупния български народъ въ рѫцѣтѣ на новия екзархъ. Възпитанъ още отъ родителската стрѣха въ религиозно-нравствена посока, миналъ прѣзъ бѣлѣжитата школа на Б. Петковъ въ Калоферъ, продължилъ срѣдното си образоване въ френското училище на Бебекъ (Цариградъ), свършилъ въ Парижъ юридическитѣ науки, избраникътъ се явява най-подходенъ за високия и твърдѣ деликатенъ постъ, на който бѣше призванъ да стѫпи.

Нѣколко дни слѣдъ пристигането си въ Цариградъ (15. май), новоизбраниятъ екзархъ, припознатъ съ бератъ отъ султана, си начерталъ и програмата за дѣйность, която му налага дългътъ. Какви неуморни трудове го очакватъ, какво

постоянство, каква енергия въ защита на духовнитѣ български интереси се изискватъ отъ началника на православната българска църква, — всичко това най-добрѣ е разбиралъ Йосифъ I. Той си е прѣдставялъ твърдѣ ясно голѣмата отговорность, която е поелъ върху си. Това се вижда между другото и отъ първото печатно окржжно послание, което съ своя подписъ е отправилъ до българския народъ чрѣзъ свещеницитѣ и първенцитѣ му на 30. май 1877 г. Върху слѣднитѣ знаменателни редове отъ това послание заслужва, слѣдъ изтичане на 25 години отъ какъ сж писани, да се обърне внимание: „ние напълно съзнаваме, възлюблени, — казва новоизбраниятъ иерархъ — всичката тежина на службата, която поемаме. Въ нашитѣ ржцѣ се повѣряватъ, като драгоцѣненъ залогъ, духовнитѣ народни интереси, и ние сме длъжни да се грижимъ постоянно за тѣхното запазване и оплодотворение . . . чрѣзъ окончателното образуване на екзархийския окржгъ, посрѣдствомъ присъединението на смѣсенитѣ епархии, съгласно съ чл. 10. отъ височайшия царски ферманъ, чрѣзъ основанието на училища, въ които да се образуватъ достойни и способни служители на църквата и добрѣ просвѣтени учители за училищата, чрѣзъ нравственото въздигане посрѣдсвомъ улучшението на религиозното възпитание . . .“

Въ тѣзи нѣколко реда е изложена програмата на Йосифа I. Ние, съврѣменицитѣ, като сме живи свидѣтели на спечеленото до сега, длъжни сме да признаемъ, че дѣлата въ случая напълно отговарятъ на думитѣ, изказани прѣди четвърть столѣтие. Мнозина ли ние българитѣ имаме дѣйци съ подобни характери? . . . Ала нашата задача не е да разгледваме отъ вси страни живота и дѣйностьта на негово Блаженство българския екзархъ. Този нанизъ отъ бисери ще събере и свърже неговиятъ биографъ, когато се залови подробно да изучи, оцѣни и изложи животописа му. Ние сме си турили предъ очи, да запознаемъ накжсо читателитѣ само съ резултата отъ изпълнение на онази часть отъ програмата му, която се отнася до просвѣтата на българитѣ въ вилаетитѣ. Мислимъ, че тъкмо сега, когато се готвимъ да празднуваме юбилея на нашия свещеноначалникъ, и умѣстно, и наврѣмено, и твърдѣ назидателно ще бжде да хвърлимъ единъ погледъ върху развитието на нашето учебно дѣло въ Турско.

За по-голѣма прѣгледность нашето кратко изложение ще бѫде раздѣлено на петь глави, всѣка отъ които ще засѣга по едно 5-лѣтие, като се започне отъ 1877/8 учебна година. На първо мѣсто ще се споменятъ накѫсо събитията, които тъй или инакъ сѫ се отразили върху дѣлото; слѣдъ това ще се приведатъ и оцѣнятъ статистическитѣ данни за училищата, учителитѣ и ученицитѣ въ края на всѣко 5-лѣтие, и най-послѣ ще се разгледа малко по-подробно вървежа на нѣкои отдѣлни училища, които по една или друга причина иматъ по-голѣмо значение отъ останалитѣ.

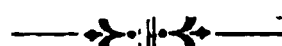

Първо 5-лѣтие (отъ 1877/8 до 1881/2 учебна година). *)

Положението на новоизбрания екзархъ въ Цариградъ отъ началото на първото 5-лѣтие до свършека на руско-турската война е било едно отъ най-труднитѣ. То се прѣдставя най-добрѣ въ посланието му, отправено до македонскитѣ българи, когато сж се разпространявали между тѣхъ агитации въ полза на унията съ римокатолишката църква. „Врѣмена на бѣди и поразии бѣха настанали — казва съ горесть на сърдце българскиятъ свещеноначалникъ —, въ които имахме нещастието да гледаме себе си безсиленъ свидѣтель на неизказуемитѣ страдания, въ които бѣха, а още и до сега по нѣкои мѣста се намиратъ подпаднали благочестивитѣ български население. . . .“ При все това ние имаме положителни доказателства, че духовниятъ началникъ на българския народъ е правилъ всичко, каквото обстоятелствата сж позволявали, за облегчение сждбата на своето паство.

Слѣдъ сключване на мира настана периодътъ за организуване на двѣтѣ свободни области, Княжеството и Източна Румелия. Присжтствието на българския екзархъ тамъ се намѣрило за необходимо и той билъ повиканъ отъ императорския руски комисарь князъ Дондуковъ-Корсаковъ да отиде въ Пловдивъ. На 1. юний 1878 г. Негово Блаженство пристигналъ въ този градъ заедно съ всички екзархийски чиновници и съ цѣлата архива и билъ посрѣщнатъ тържествено отъ духовнитѣ и граждански власти, както и отъ всичкия народъ.

Участието на Йосифа I. въ устройството на двѣтѣ области, особно въ църковно-училищно отношение, е било отъ голѣма полза. Отъ всички тогавашни дѣйци, освѣнъ по благоразумие и трезвенъ разсждъкъ той рѣзко се е отличавалъ още по своето най-високо обществено положение, като началникъ на българската православна църква и духовенъ прѣдставитель на

*) За да можемъ да дадемъ пълна картина на развитието на учебното дѣло въ вилаетитѣ, принудени сме да повторимъ нѣкои работи отъ първата часть на „Погледа“.

цѣлокупния български народъ. Измежду всичко друго направено отъ него насъ особено интересува тука дѣйностьта на Негово Блаженство по уредбата, а най-вече по оздравяване поддържката на българскитѣ училища, които оставатъ вънъ отъ прѣдѣлитѣ на княжеството и автономната область. Отначало той е ималъ най-голѣма възможность да направи повече нѣщо за одринския вилаетъ. Тъй напр. прѣзъ 1878 г. по наставленията на българския екзархъ се уреждатъ мѫжко и дѣвическо училище въ г. Одринъ, като прѣдварително сѫ били издѣйствувани отъ тогавашнитѣ власти потрѣбнитѣ суми за поддържането имъ. Прѣзъ 1879, 1880 и 1881 г. той е употрѣбявалъ старания за да осигури приходитѣ на екзархията въ двѣтѣ области, споредъ новото тѣхно устройство, за да има възможность да работи по-успѣшно за просвѣтата на своето паство въ Македония и Одринско.

До началото на 1881/2 учебна година българското учебно дѣло въ Турско се намираше въ твърдѣ окаяно положение. За да се тури то въ нѣкакъвъ редъ, изискваше се една мощна дѣйность за изново създаване. Всичко токо речи извършено прѣзъ годинитѣ, които прѣдхождатъ 1876/7 или 1877/8 било разнебитено. Когато иновѣрнитѣ и инородни училища прѣкарваха единъ периодъ на разцвѣтъ, нашитѣ бѣха готови съвсѣмъ да издъхнатъ. По-голѣмата часть отъ българската интелигенция изъ Македония и Одринско избѣгала въ България, всичко се изпоплашило. Българското население на купове минувало подъ вѣдомството на гръцкитѣ владици, за да ее спаси отъ гоненията на властитѣ, като патриярщисти. Никой не можеше да учителствува като българинъ, ако не бѣше одобренъ отъ гръцкия владика, въ епархията на когото се намираше българското училище и който, споредъ привилегиитѣ, дадени на патриярщията, отговаряше прѣдъ правителството за просвѣщението и възпитанието на православнитѣ дѣца. Щомъ владиката заявѣше писмено, че нѣма довѣрие въ нѣкой учитель, властьта го прогонваше и не му позволяваше да учителствува. Явно бѣше, че не би могълъ да се намѣри свѣсенъ български учитель, който да има довѣрието на нѣкой гръцки владика. По този начинъ, оставени на произвола на гръцкитѣ владици, българскитѣ училища не биха могли да упазятъ сѫществуването си.

Сѣтнина отъ постѫпкитѣ, направени отъ Негово Бла-

женство прѣдъ правителството върху това положение на българскитѣ училища бѣ, че се отмѣни този произволъ. Турското правителство се съгласи да освободи българскитѣ училища отъ зависимостьта на гръцитѣ, ала, вмѣсто напълно да ги повѣри на народното българско духовно началство, турри ги да зависятъ направо отъ самото него. Въ главнитѣ центрове бѣха назначени отъ турци правителствени комисии на просвѣщението (моарифъ-комисионларъ), прѣдъ които българскитѣ учители бѣха задължени да се явяватъ на испитъ и слѣдъ издържането му да получватъ позволително (рухсаднаме) за учителствуване. Колкото да бѣ стѣснителна тази мѣрка, па каквито и голѣми несгоди да прѣдставяше тя, българскиятъ екзархъ я прие на драго сърдце като едно по-малко зло отъ първото.

На 5. септемврий 1882 г. Негово Блаженство, като се завърна въ Цариградъ, наздраво се залови вече съ уредбата на българскитѣ училища. Отъ една страна правителството бѣше взело подъ прѣкъ свой контролъ учителитѣ, а отъ друга — екзархията разполагаше съ срѣдства за поддръжка на училищата поне въ по-главнитѣ градски и селски центрове. Върху тази основа започваше бждещата дѣйность на екзархията за възраждане на учебното дѣло въ вилаетитѣ. А тази дѣйность усилено се развиваше, и като сама по себе възвишена цѣль, и като най-вѣрно срѣдство за да се улесни рѣшението на църковния въпросъ, като се постигне духовното обединение на българитѣ въ Турско. Църковниятъ въпросъ имаше много противници, възбуждаше силни конкуренции и срѣщаше непрѣодолими прѣпятствия. Не бѣше тъй и съ просвѣтителното дѣло. Ако турското правителство подъ разни прѣдлози не удовлетворяваше справедливитѣ искания на екзархията да изпрати въ българскитѣ епархии архиереи, не смѣеше направо да запрети на българскитѣ си подданици да се учатъ на своя езикъ, защото щѣше да срѣщне неодобрението на всички велики сили, които въ това бѣха на едно мнѣние. И тъй новиятъ периодъ, който се отвори за българското учебно дѣло въ Турско, датува отъ 1881/2 учебна година. Отъ тогава се направи силниятъ тласъкъ къмъ всестранно подобрение, каквото е било възможно да стане при тогавашнитѣ обстоятелства. Още прѣзъ тази учебна година сж поддържани учители направо отъ екзархията въ 24 града и

21 села отъ разнитѣ вилаети, именно: въ солунския — въ 11 града и 14 села, въ битолския — въ 8 града и 7 села, въ косовския — въ 3 града и одринския — въ 2 града.

Нѣмаме на ржка по-подробни статистически данни, за да си съставимъ по-добро понятие за положението на учебното дѣло прѣзъ 1881/2 уч. год. Донѣкждѣ ни е извѣстно само, въ какъвъ доленъ образователенъ цензъ се е намиралъ тогавашниятъ учителски персоналъ, особно въ основнитѣ селски училища. Имало е, напримѣръ, учители, които по грамотность не сж стояли по-горѣ отъ нѣкои селяни. Такива учители се оплакватъ прѣзъ 1882/3 уч. г. на ржководителя въ солунския врѣмененъ педагогически курсъ отъ българскитѣ села въ Воденско за голѣмото имъ нехайство къмъ българското учебно дѣло: по-първитѣ селяни били казвали, че „бугарската книга не чинѣла“, та не искали да си пращатъ дѣцата въ българскитѣ училища. По думитѣ на сжщия ржководитель дѣйствително не струвала нищо „бугарската книга“ въ ржцѣтѣ на тѣзи учители, понеже тѣ едвамъ можали сами да си послужатъ съ нея, а камо ли да учатъ по нея и ученици.

Все пакъ може да ни стане по-ясенъ прѣломътъ, който е билъ направенъ въ нашето просвѣтно дѣло въ слѣднитѣ бѣлѣжки за развоя на нѣкои отъ нашитѣ учебни заведения. За по-голѣма прѣгледность и за по-лесно сравнение съ даннитѣ, които ще се вмѣстятъ въ слѣднитѣ глави, нареждаме ги по вилаети: солунски, битолски, косовски, одрински и цариградски.

А. Солунски вилаетъ.

1) *Солунска мжжка гимназия св. Кирилъ и Методий.* Неинъ зародишъ е послужило българското станало вече общинско училище отъ 1867/8 учебна година. Отъ тогава до 1877/8 уч. г. то едвамъ е влачило своето слабо сжществуване. Прѣзъ 1873/4 уч. г. ученицитѣ му били на брой 25, прѣзъ 1874/5 — 35. Най-послѣ на 1877/8 по нѣмане срѣдства се затворило. Прѣзъ 1879/80 уч. г. то се отворило пакъ съ 45 — 50 ученика, а прѣзъ 1880/1 станало смѣсено II-класно съ 4 отдѣления и имало

87 ученици. Въ сжщата година се отворилъ за първъ пжть и пансионъ при училището съ 20 — 25 пансионери. На 1879/80 г. имало и отдѣлно дѣвическо училище, първенъ въ една отъ стаитѣ на мжжкото, а на другата 1880/1 година вече прѣмѣстено въ отдѣлно здание. Отъ 1880/1 уч. г. имаме на ржка единъ списъкъ на ученицитѣ и ученичкитѣ, прѣдставенъ отъ главния учитель К. А. Шапкаревъ, извѣстния събирачъ на български народни умотворения. Спорѣдъ този списъкъ тогава 87-тѣ ученици се разпрѣдѣлятъ тъй:

Кл. I.	Кл. II.	Отдѣление прѣдуготов.	Отдѣл. първонач	Всичко
5	8	Момчета Момичета 11 + 15 = 26	Момчета Момичета 31 + 17 = 48	87

Всичкитѣ ученици и ученички сж дѣца на родители, заселени въ Солунъ отъ всички краища на Македония. Въ списъка срѣщаме слѣдната характерна бѣлѣжка за българското население, отъ което сж излѣзли дѣцата: „Достозамѣчателно е, що всичкитѣ почти ученици и отъ двата пола, по-малки отъ 10 години, а нѣкои и по-голѣми, още не знаятъ да говорятъ български, макаръ и да сж подлинни чада на чисто български родители, а помежду си, дори и въ училището се разговарятъ по гръцки. . .“ Това ни показва явно, че българщината въ Солунъ отъ това врѣме била вече влѣзла въ пжтя на погърчването. Ала на този започналъ вече процесъ се направи силна прѣчка още на 1881/2 учеб. г. Екзархията, съзнаваща голѣмото сегашно и бждеще значение на г. Солунъ, припознато отъ всѣкиго, побърза да вземе подъ своя закрила и поддържка малкото общинско училище, което отъ 5. октомврий се прѣименува въ „солунска мжжка гимназия“. Послѣднята започва своята дѣйность съ ученицитѣ отъ солунското училище, съ новопристигналитѣ отъ Кукушъ 30 ученика и съ други още нѣкои дошли отъ разни мѣста. Тъй че прѣзъ 1881/2 уч. г. гимназията е имала 123 ученика, разпрѣдѣлени въ три класа: I—69, II—35 и III—19=123. Въ сжщото врѣме се отмахнала и мжчнотията за помѣщение. Пакъ въ началото на учебната 1881/2 г. по заповѣдь отъ екзархията се купило за училище кжщата, въ която се смѣ-

стя сега мжжката гимназия. Отъ тогава българщината въ Солунъ като че се възроди. Купуването на сегашното гимназиялно здание е било наистина едно важно събитие, което се е посрѣщнало съ голѣмо въодушевление отъ всички българи въ Солунъ и другадѣ. То е било една голѣма изненада за гърцитѣ. Ако бѣха узнали тѣ за прѣговоритѣ, които се водили тайно и прѣзъ втора ржка, не биха сигурно оставили да падне въ български ржцѣ тази кжща. Добрѣ е тука да се спомене, съ каква готовность мнозина родолюбиви българи се притичали да жертвуватъ разни парични помощи. Кжщата е купена за 1850 лири т. и по-голѣмата часть отъ тѣхъ сж внесени отъ екзархията. Събрани сж пожертвувания въ Солунъ и Цариградъ около 800 л. т. Бѣлѣжитъ е фактътъ, че прѣзъ 1881 г. много по редъ седмици, въ недѣлни и празнични дни, въ скромния български параклисъ сж събирани по 18 до 20 л. т. всѣки пжть, съ специяленъ дискосъ, за купуване училищно здание! И тъй съ туряне основата на новата гимназия „Кирилъ и Методий“, повдигна се духътъ на българитѣ въ отечеството на славянскитѣ просвѣтители и се запали фарътъ, който, както ще видимъ понататъкъ, освѣти постепенно много и много тъмни български кжтища въ вилаетитѣ.

2) *Енидже-Вардарско училище.* Градъ Енидже-Вардаръ (Пазаръ) е центръ на кааза, която се намира при вратата на Солунъ. При всичко, че е населенъ отъ чисти българи, благодарение на вѣковнитѣ натиски, огромна часть отъ населението припознава духовното вѣдомство на гръцката патриаршия и се учи на гръцки. Гръцкитѣ владици винаги сж употрѣбяли всевъзможни срѣдства за убиване на всѣки стремежъ за каква годѣ пробуда на българитѣ. Мисъль за българско богослужение се появила тукъ около 1857 г., когато се позволило на тукашното население да има свои жилища и своя земя, защото до 1850—55 г. не се позволявало на българитѣ да притежаватъ никакви недвижими имоти. Отъ 1857 до 1860 г. пробудата на българщината въ Енидже-Вардаръ е станала подъ закрилата на унията. Ала съ напрѣдъка на католишката пропаганда въ този градъ се отдѣляло българското население отъ праотеческата си вѣра и ставало чуждо на истинскитѣ български стремежи. Това положение на българитѣ въ този градъ винаги се е има-

ло прѣдъ видъ отъ българския свещеноначалникъ. Ако и да не е сполучилъ да направи нѣщо за българитѣ въ Енидже-Вардаръ прѣзъ 1881/2 уч. г., ала опититѣ сж дали результатъ прѣзъ слѣднитѣ години.

3). *Воденско училище.* Въ този градъ гръцкото влияние отдавна е било много голѣмо. Знае се, че е сжществувало българско училище отъ 1867 г., ала нѣмаме свѣдѣния, въ какво положение се е намирало прѣзъ размирнитѣ години и да ли е могло да изтрае до 1881/2 уч. г. То се е съживило едвамъ прѣзъ 1882/3 уч. г., когато го е взела подъ своитѣ грижи екзархията.

4) *Кавадарско училище.* Въ голѣмото село Кавадарци, тиквешка каяза, отдавна врѣме българитѣ сж учили на бащиния си езикъ въ „славяно-болгарско училище“. Вижда се, че това се дължи на положението, въ което се намира помежду развититѣ градища: Щипъ, Велесъ и Прилѣпъ. Ала поголѣмъ потикъ въ послѣдно врѣме е дадено на учебното дѣло въ това село отъ 1881/2 уч. г.

5). *Струмишко училище.* Въ гр. Струмица, дѣто населението е чисто българско, гъркоманството бѣ задушило българщината до нѣмай кждѣ. Този градъ заедно съ Демиръ-Хисаръ, споредъ П. Каравеловъ, сж дали, вѣроятно, поводъ на гърцитѣ да измислятъ едно особно гръцко племе, което говори българскы и което тѣ наричатъ вулгарофони. Едно частно „славяно-болгарско“ училище било основано въ Струмица още на 1840 г. То едвамъ просжществувало до 1874 г. съ твърдѣ малка полза за пробуда на българското чувство между масата на населението. Ала отъ тая година до 1880 не е могло и да се мисли за българско училище, понеже прѣзъ това врѣме всѣки, който се е казвалъ българинъ, е билъ гоненъ, наклеветяванъ и дори заточаванъ. Отъ 1880 г. сж правени сериозни опити да се отвори българско училище, ала безъ полза. Положението на този градъ силно е безпокояло Н. Блаженство българския екзархъ, който постоянно е търсилъ срѣдство, какъ да се помогне на българитѣ въ този градъ. Сполуката е дошла по-послѣ.

6) *Дойранско (Полянинско) училище.* Въ Дойранъ се отворило българско училище въ 60-тѣ години, отъ когато започва и постепенното възраждане на тамошната българщина. До 1880/1 г. то едвамъ е доживѣло, понеже често е би-

ло затваряно поради клеветитѣ на гръцкитѣ владици. Ала отъ 1881/2 уч. година то влѣзе въ реда на екзархийскитѣ и отъ тогава се започва новъ периодъ въ неговото развитие.

7) *Кукушко училище.* Градъ Кукушъ е билъ единъ отъ най-ревностнитѣ по образованието си и българщината. Начало за българско училище въ този градъ е турено още на 1857 г., когато дошълъ извѣстниятъ Д. Миладиновъ, като гръцки учитель въ този кѫтъ. Той довелъ тогава съ себе си не по-малко извѣстния патриотъ Р. Жинзифовъ за учитель въ взаимното училище на гръцки езикъ, като при това запознава дѣцата съ българското азбуке. Този учитель сполучилъ да научи на българско четмо и писмо не само по-младитѣ, но и по-старитѣ. Слѣдъ Жинзифова, който заминалъ съ двѣ дѣца отъ Кукушъ за Русия, нѣкой си монахъ Неофитъ отъ вографския български мънастирь продължилъ да учи по български. Въ негово врѣме прѣзъ 1859 г. се явява за прървъ пѫть унията, ала веднага пакъ изчезва, като способствувала донѣйдѣ за по-свободното разпространение на българската книга. Отъ тогава до 1875 г. постепено успѣвало българското съзнание и билъ съвсѣмъ изхвърленъ гръцкиятъ езикъ отъ училищата. Отъ 1875 г. българското население се намѣрило въ трудно положение отъ гръцкото духовенство, появили се разпри, несъгласия, разцѣпления, до като най-послѣ на 1876 г. се загнѣздила унията. Отъ 1876/7 г. до 1881/2 г. борбата за пълното въдворяване на унията се продължавала. Отъ послѣдната учебна година, когато екзархията можа да употрѣби по-голѣмо влияние, отцѣпиха се отъ унията нѣколко по-свѣстни българи и повдигнаха въпросъ за отдѣляне на училището. Тая година малката православна община си условила свой учитель, като завзела една стая въ училището. Съ това се започна по-енергично борбата на православни съ унияти, която се разви, както ще се види по-нататъкъ, и се свърши въ полза на защитницитѣ на православната вѣра.

8) *Сѣрско училище.* П. Каравеловъ оприличава г. Сѣръ по българщината си на Пловдивъ, какъвто е билъ прѣди 40 год., когато при откриването на 1847 г. на българско училище се намѣрили едвамъ 8 ученика, и то пловдивчани само двоица. Сѣрскитѣ българи не само сѫ гъркомани, като струмишкитѣ, енидже-вардарскитѣ и демиръ-хисарскитѣ, които не признаватъ екзархията, но тѣ вече и говорятъ гръцки

и продължаватъ да се погърчватъ. Кварталътъ Каменица, дѣто се намиратъ българскитѣ училища, прѣди 20-на години е билъ чисто български, а сега една часть отъ него — Горна Каменица — е станала гръцка съ основно училище и хубава църква. Въ Долня Каменица, дѣто сѫ българитѣ, само въ 30-на кѫщи домашниятъ езикъ е български, а въ останалитѣ — въ нѣкои разбъркано, а въ нѣкои само гръцки. И тука гръкоманитѣ иматъ основно училище и хубава църква, ако и да не е голѣмо разстоянието между двѣтѣ Каменици. Българско училище е било отворено въ Сѣръ прѣзъ 70-та година съ ученици отъ селата. Въ него е учителствувалъ нѣколко години Ст. Салганджиевъ, родомъ отъ Стара-Загора. Ала прѣзъ 1877 г., съ заточението на този учитель, било закрито. Отъ тогава българската книга дълги години не е могла да проникне въ Сѣръ. Това печално положение на българщината живо е интересувала иерарха на народната църква. Ала сполуката се постигна слѣдъ голѣми усилия, както ще видимъ по-послѣ.

9) *Петричко училище.* Въ този градъ е имало основно училище отъ 1873/4 уч. г., което обаче отъ 1877/8 г. се закрило. Едвамъ отъ 1881/2 уч. г., когато му се притекла на помощь екзархията, било отворено изново, съ 1 учитель.

10) *Мелнишко училище.* Българщината въ гр. Мелникъ е била дълго врѣме задушена отъ гръцкото влияние и не е могла да се съвземе. Българско училище въ него е отворено на 15. марта 1873 г., когато билъ условенъ за учитель извѣстниятъ дѣецъ за пробуждане на българщината въ Македония Петъръ Сарафовъ отъ село Гайтаниново (Неврокопско). До 1876 г. то е прѣкарало благополучно. Прѣзъ лѣтото на тая година дошълъ въ града гръцкиятъ владика Прокопий, който по единъ миролюбивъ начинъ, като се възползувалъ отъ обстоятелствата, придумалъ българското население да му плаща владичнина. Поради размирнитѣ врѣмена, които отъ тогава настанали, туренъ билъ ключътъ на училището. Тъй стояло то затворено до 1881/2 уч. г. Отъ тая година го е взела на своитѣ грижи екзархията и почнала да назначава учителитѣ.

11) *Мехомийско училище.* Въ Мехомия, центръ на Разлога, отъ старо врѣме е имало училища — келии, дѣто

духовни лица събирали дѣцата и ги учили на псалтиръ и наустница. Тъй е било до 1870/1 уч. г., когато за пръвъ пжть билъ назначенъ нѣкой отъ по-новитѣ учители, който въвелъ ланкастерската метода. I-и класъ въ него билъ отворенъ само прѣзъ 1881/2 уч. г., когато вмѣсто трима били назначени четворица учители.

12) *Банско православно училище.* Въ Банско отъ давна врѣме е имало българско училище, което се помѣщавало отъ най-напрѣдъ въ частна кжща, а отъ 1835 г.—въ общинска. Слѣдъ като се увеличили съ врѣме ученицитѣ и кжщата станала тѣсна, появило се желание у селянитѣ да си съградятъ едно по-голѣмо и удобно общо селско здание, което да имъ служи изключително за училище. Въ това най-много ги насърдчилъ и подпомогналъ съселянинътъ имъ дѣдо Марко Вевовъ, който се билъ училъ въ странство. Прѣзъ 1858 год. било съградено днешното училище. Прѣзъ 1866 г. се въвела ланкастерската метода, а отъ 1880/1 г. — звучната. Прѣзъ 1881/2 уч. г. то имало 4 отдѣления съ трима учители.

Б. Битолски вилаетъ.

1) *Битолско мжжко училище.* На вѣрно отъ давна врѣме българската книга е била изтикана изъ Битоля заедно съ славянското богослужение. На 1860/1 г. е правенъ първъ опитъ за откриване на българско училище въ този градъ, който се брои за единъ отъ най-важнитѣ центрове на българщината въ вилаетитѣ. На 9. януарий 1862 г. Ив. Жинзифовъ, баща на покойния писатель Р. Жинзифовъ, открилъ, тъй да се каже, официялно, съ съгласието на битолския гръцки владика, Венедикта, въ една отъ стаитѣ на гръцкото училище и българско отдѣление. Това разрѣшение било дадено отъ владиката срѣщу поддържката, която му направили българскитѣ първенци д-ръ К. Мишайковъ и Д. Робевъ, когато билъ гоненъ отъ патриаршията. Прѣзъ 1880/1 уч. г. училището имало заедно съ отдѣленията и два класа съ 40 ученика, а прѣзъ 1881/2 г. — 38. То започнало по-редовно да се развива, откакъ влѣзло подъ вѣдомството на екзархията.

2) *Битолско* (*дѣвическо училище*). По-рано отъ 1868/9 уч. г. не е имало въ Битоля дѣвическо училище. Прѣзъ тая

година то се открило за пръвъ пжть отъ учителката Недѣля Йончева, която учителствувала до тогава въ нѣколко други градове. До 1880/1 уч год. сж учителствували нѣколко още учителки, между които и Фания Попъ Георгева, дъщеря на първия български свещеникъ въ Битоля, която била свършила IV-и кл. въ Русия. Въ нейно врѣме имало нѣколко отдѣления. Ала новъ периодъ и за битолското дѣвическо училище настава съ 1881/2 уч. г., когато минало подъ вѣдомството на екзархията. Ученичкитѣ били раздѣлени на отдѣления и класове. Прѣзъ тая година имало нѣщо и като забавачница (тъй нареченитѣ „звукари“), I, II и IV отд. и I-и класъ. Въ послѣдния слѣдвали 5 ученички.

3) *Прилѣпски мжж. и дѣвич. училища.* Прилѣпскитѣ училища сж едни отъ най-старитѣ въ вилаетитѣ. Тукъ отдавна врѣме се е чело въ църквитѣ и учило въ училищата на родния езикъ. Прѣзъ 1843 г. се построило старото училище, което сега служи за дѣвическо. Отъ тогава гръцкитѣ владици се заловили за погърчване на града, като взели да изпращатъ отборъ гръцки учители. Прѣзъ 60-тѣ години такива се случили хора като Д. Миладиновъ, Р. Жинзифовъ, Гр. Пърличевъ, К. Шапкаревъ, които не само не прѣчили, но и силно поддържали прѣуспѣването на българщината въ Прилѣпъ. На 1. юлий 1865 г. прилѣпчани уславятъ учителката Недѣля Петкова и си отворили дѣвическо училище. Тя напустнала града прѣзъ 1867 г. Едвамъ прѣзъ 1872 г. се уславя друга учителка. Отъ тогава прилѣпското дѣвическо училище не се закривало вече. На септемврий 1874 г. билъ поканенъ за учитель извѣстниятъ Йосифъ Ковачевъ, който въвелъ най-новата „звучна метода“. Той учителствувалъ три години и оставилъ много ученици. Прѣзъ 1877 год. билъ заточенъ и отъ тогава прилѣпскитѣ училища тръгнали назадъ. Прѣзъ 1880/1 уч. год. училището било II-класно. Въ мжжкитѣ и дѣвически училища прѣзъ тая година се учили 705 дѣца и обучението ржководили 9 души учители. Общината, като виждала отпадъка на училищата си, отнесла ее до екзархията да ѝ се пратятъ двама учители даромъ. Просбата ѝ била удовлетворена.

4) *Охридско училище.* Старобългарската писменость, поради старата българска охридска патриаршия, отдавна врѣме е цъвтѣла въ Охридъ. Още прѣзъ първата половина на XIX.

столѣтие ученицитѣ отъ грѣцкитѣ училища въ г. Охридъ обвивали своитѣ грѣцки книги съ старобългарски пергаменти или други писани листове. Въ всички цѫркви и въ много частни кѫщи се намирали български рѫкописни книги. Ала още прѣзъ това врѣме българското четмо и писмо било изгонено и замѣстено съ грѣцко въ добрѣ уреденитѣ грѣцки училища. Българинътъ билъ задоволенъ само да чува въ цѫрквата си по нѣкога да се чете „господнята молитва“, „символа на вѣрата“ и да се пѣе „св. Боже“ на старобългарски. Отъ 1854/5 г. се започнало пробуждането. Нѣкои охридчани, като се завръщали отъ чужбина, донасяли по нѣкоя българска книжка и взели да обучаватъ дѣцата си на българско азбуке. На 1858 г. започнала се борба между грѣцкия владика Милетия и гражданитѣ за въвеждане на българския езикъ въ градскитѣ грѣцки училища. Главенъ инициаторъ на това движение билъ Димитръ Миладиновъ. Отъ 1859 г. било отворено тайно вечерно българско училище, прѣпълнено съ ученици 15—25 годишни; то станало разсадникъ на българското азбуке между ученицитѣ въ грѣцкитѣ училища. Учителитѣ въ послѣднитѣ, родомъ българи отъ Охридъ, освѣнъ че не прѣчили на възраждането, но и спомагали на дѣлото: единъ отъ тѣхъ Кузманъ Шапкаровъ започналъ тогава дори да учи ученицитѣ си на български. На 1860 г. грѣцката охридска митрополия позволила да се отвори едно българско училище съ 120—150 ученици. А отъ 1867/8 г. гражданитѣ отхвърлили отъ училищата си грѣцкия езикъ и въвели българския. До 1874/5 уч. г. се учило въ основнитѣ училища по ланкастерската метода. Отъ 1874/5 уч. г., слѣдъ дохождането въ Охридъ на първия български митрополитъ, назначенъ отъ екзархията, Високопрѣосвѣщени Натанаила (15. априлъ 1874 г.), училищата се наредили споредъ програмата на габровскитѣ: главното училище състояло отъ 3—4 класа, а основнитѣ отъ по 4 отдѣления. Това цъвтѣще състояние на училищата траяло малко врѣме, защото на 12 май 1876 г. българскиятъ митрополитъ билъ вдигнатъ отъ Охридъ. Отъ 1876/7 г. по-интелигентнитѣ охридски граждани започнали да се изселватъ и градътъ много отпадналъ. За училището настанала криза, която траяла до 1881/2 г., когато имъ се притекла на помощь екзархията.

5) *Стружко училище.* Въ г. Струга, отечеството на

братя Миладинови, още отпрѣди 50 год. е сѫществувало училище, въ което се учило по грѫцки до 1858 г. На 1859 г. Дим. Миладиновъ, като учитель въ класното училище, прѣподавалъ български езикъ и българска история. Тъй, отъ 1859 г. до 1868 г. българскиятъ езикъ се изучвалъ периодически, като прѣдметъ въ класното училище. На 1. априлъ 1868 г. билъ назначенъ за български учитель покойниятъ Д. Македонски, който, въ 8-мѣсечното си учителствуване, замѣнилъ всичкитѣ чужди учебници съ български. До 1875 г. училището се раздѣляло на главно (само мѫжко) и основно (смѣсено). Прѣзъ 1874/5 уч. г. имало въ основното училище 140 момчета и 52 момичета, разпрѣдѣлени на три чина (отдѣления), а въ главното — слѣдвали 28 момчета въ два класа. Прѣзъ 1875/6 г. въ града имало пакъ класно мѫжко, само нѣколко години смѣсено, и основно мѫжко и дѣвическо. Липсватъ ни други свѣдѣния за това училище прѣзъ изтеклото 5-лѣтие.

6) *Леринско училище.* До 1874 г. въ Леринъ не е имало българско училище и българитѣ се намирали напълно подъ грѫцко влияние. Прѣзъ тая година една часть отъ българското общество, около 100—120 кѫщи, докачени отъ грѫцкия владика за това, че нарекълъ църковно-славянския езикъ „гнжсенъ и афоресанъ“ се отказватъ отъ патриаршията и припознаватъ вѣдомството на българската екзархия. Въ сѫщата година си отварятъ и отдѣлно българско училище. Прѣзъ 1874/5 уч. г. се назначава български учитель, който учителствувалъ до 1876/7 г. Прѣзъ слѣднитѣ три години 77/8, 78/9, 79/80 едвамъ не се закрило училището. Отъ 1881/2 г. леринското училище влиза, подъ управлението на екзархията, въ новъ периодъ на развитие.

7) *Емборско училище.* Въ Емборе, кайларска кааза, отдавна врѣме е имало грѫцко училище. Единъ отъ грѫцкитѣ учители, родомъ емборчанинъ, свещеникъ и учитель, Д. Х. Василевъ, пръвъ пѫть видѣлъ около 1865 г. славянско азбуке въ нѣкакви си сръбски книжки, донесени отъ Бѣлградъ, самъ се научилъ да чете по тѣхъ и около 1868/9 г. турилъ начало на българското четмо и писмо въ училището. Въ това най-много е помогналъ и покойниятъ Д. В. Македонски, родомъ отъ Емборе. Като дошълъ у дома си, той донесълъ съ себе си български буквари и други книжки.

Въ продължение на 12—13 години този учитель училъ по 120—130 до 150 дѣца и доста възрастни млади хора, всѣки работенъ день, отъ сутринь до пладне на български, а отъ пладне — на гръцки. Тъй е вървѣло училището до 1883/4 год., когато билъ назначенъ отъ екзархията първъ учитель, който започналъ да учи само на български и по-методично.

8) *Кичевско и дебърско училище.* Въ г. Кичево, битолски вилаетъ, дебърски санджакъ и дебърска епархия, още отдавна се учило българско азбуке. Мънастирьтъ „Прѣчиста“ е билъ, тъй да се каже, пятеводната звѣзда на българщината въ цѣлата покрайнина. Около 70-тѣ години се били настанили въ Кичево нѣкои сръбски учители, ала много години не стояли. Около 1877/8—1881/2 г. били назначавани отъ църковното настоятелство мѣстни учители, доста слаби. Отъ 1882/3 г. екзархията започнала да назначава учители по-подготвени и учението се подобрило въ всѣко отношение.

По-голѣмъ потикъ по учебното дѣло въ Дебъръ само тъй билъ направенъ отъ 1882/3 уч. г.

В. Косовски вилаетъ.

1) *Скопско мжжко училище.* „Славяно-болгарско“ училище сѫществувало въ г. Скопье още отъ първитѣ врѣмена на възраждането. Ала прѣзъ 1851/2 и 1852/3 учебна г., когато учителствувалъ прочутиятъ тогава Йорданъ Х. Константиновъ, въ него билъ въведенъ вече по-добъръ редъ. За тѣзи години намираме въ „Цариградски Вѣстникъ“ обнародвани програмитѣ, по които се учило. Въ тѣхъ се срѣщатъ прѣдмети, като граматика, св. история, вс. история, география, биография на св. Кирилъ и Методий и др. Прѣзъ годинитѣ 1867—71 въ Скопье билъ главенъ учитель нѣкой си Стоянъ Костовъ, родомъ отъ Враня, училъ се въ Пловдивъ. Училището било въ негово врѣме като III-класно съ 70—80 ученици отъ градъ Скопье. Този учитель взималъ живо участие въ църковния въпросъ и се ползувалъ съ голѣмо уважение между гражданитѣ. Въ края на 1871 г. гръцкиятъ митрополитъ Паиси изпратилъ учителя Ст. Кос-

товъ на заточение въ Елбасанъ заедно съ трима граждани. Слѣдъ рѣшението на църковния въпросъ тѣ били освободени. Прѣзъ 1872/3 и 73/4 уч. г., когато българската митрополия се управлявала отъ Високопрѣосв., сега митрополитъ Кирилъ, за главенъ учитель билъ условенъ М. Ковачевъ, родомъ отъ Щипъ. Прѣзъ учебнитѣ 74/5 и 75/6 г. г. главенъ учитель билъ Бѣлояновъ, а прѣзъ 1876/7 г. — покойниятъ Дим. Македонски. Слѣдъ като българскиятъ владика напусналъ Скопье на 1876 г., училището било обърнато на болница за войскитѣ и стояло затворено двѣ години наредъ: 78/9 и 79/80 уч. г. Отишълъ си тогава и Д. Македонски. Прѣзъ 1880/1 г. българската община условила единъ главенъ учитель и трима други учители. Сжщиятъ персоналъ останалъ и за 1881/2 уч. г. Учило се все по-старата програма.

2) *Скопско дѣвическо училище.* За първъ пжть въ г. Скопье се отваря дѣвическо училище прѣзъ 1874/5 уч. г. и първа учителка е била Евка Петрова, родомъ отъ Велесъ. До 1879/80 г. прѣзъ 5—6 години, скопското дѣвическо училище постепенно достигнало до пълно основно, ако и съ не строго опрѣдѣлени отдѣления. Общото число на ученичкитѣ отначало не било повече отъ 15—20, а по-послѣ 25—30. Поради малкото учителски сили въ началото на 1880/1 уч. г. отдѣлнитѣ дотогава мжжко и дѣвическо училище се сливатъ въ едно смѣсено съ 4 отдѣления и 2 класа. Прѣзъ 1880/1 уч. г. ученички имало само до IV. отдѣление, а прѣзъ 1881/2 — до I. класъ. Прѣзъ тази година учителствувала въ Скопье учителката Тина Димитрова, родомъ отъ Велесъ, която се учила въ прочутото на своето врѣме старо-загорско дѣвическо училище. Като по-интелигентна отъ всички до тогава учителки, тя развивала доста голѣма дѣйность между женското общество въ града. По нейна инициятива прѣзъ 1881 год. се основало и женско дружество „Майчина грижа“. Пакъ по нейно настояване рѣшило се да се открие прѣзъ 1881/2 уч. г. дѣвическото училище „св. Константинъ и Елена“ въ прѣкомостната махала, което сжществува и до днесь, но вече само като забавачница.

3) *Кумановско училище.* Въ Куманово имало частно българско училище, както увѣряватъ, още на 1825 г. Отъ 1866 г., когато идеята за освобождение отъ гръцката патрияршия взела да зрѣе, измежду гражданитѣ се появила и по-голѣ-

ма ревность за подобрение на училището имъ. Ала по много причини то не могло да се повдигне и закрѣпи. По нѣмане на по-добри учителски сили, то се намирало въ твърдѣ жалко състояние. Учило се по псалтирь и наусница. Пъленъ прѣвратъ се почувствувалъ едвамъ прѣзъ 1882/3 уч. г., когато училището минало подъ грижитѣ на екзархията.

4) *Кратовско училище.* Въ Кратово имало „славяно-болгарско" училище доста отъ старо врѣме. До 1874/5 уч. г. въ него се учило по псалтирь и наусница, ала прѣзъ тая година, съ дохождането на учителя Ив. Карановъ, се въвели по-новитѣ български букварии, катихизисъ, смѣтници и пр. Ала слѣдъ заминуване на този развитъ учитель, неговитѣ приемници пакъ въвели старото славянско учение. Този регресъ се продължавалъ до 1883/4 уч. г. Прѣзъ тая година билъ назначенъ отъ екзархията първъ учитель въ Кратово отъ новата школа, който прѣвъ раздѣлилъ ученицитѣ на отдѣления.

5) *Паланечко училище.* Въ Криворѣчна-Паланка или само Паланка съществувало отдавна „славяно-болгарско" училище. До 1883/4 уч. г. въ него се прѣподавало по псалтирь и наусница и жестокитѣ тѣлесни наказания били първото срѣдство за възпитание. И до сега отъ това врѣме останало изречението, съ което бащитѣ прѣдавали дѣцата на учителя: „Човѣкъ ти давамъ даскале, а кости искамъ да ми върнешъ". Въ началото имало въ училището само единъ учитель, а въ послѣднитѣ години му прибавили и помощникъ. Събирали се всичко 50—80 дѣца, нераздѣлени въ особни стаи и отдѣления. Новъ периодъ настаналъ за това училище, откакъ го подкрѣпи екзархията прѣзъ 1883/4 учебна г.

6) *Кочанско училище.* Кочани е сѣдалище на кааза, съпрѣдѣлна съ Княжеството. Тъкмо срѣщу града откъмъ югъ, на разстояние около 2 часа, въ политѣ на планина Плачковица, се намира село Зърновци, дѣто въ старо врѣме било сѣдалището на тъй наречената „брѣгалничка епархия". До 1877 г. Кочани заедно съ другитѣ околни градове въ духовно отношение спадалъ въ кюстендилска епархия и въ града седѣлъ архиерейски намѣстникъ. Отдавна въ Кочани имало славяно-българско училище, въ което дѣцата изучвали черковно четмо и писмо. Около 1870/1 г. до

1879/80 г. били уславяни учители, които обучавали вече дѣцата и по нѣкои нови буквари и учебници, ала покрай това учили по нѣщо и на гръцки. Отъ 1881/2 уч. г. за пръвъ пжть се въвеждатъ читанки по новия литературенъ езикъ. Отъ тогава и настава прѣвратътъ въ развоя на училището.

7) *Тетовско училище.* Гр. Тетово съ каазата си се намирали отдавна врѣме изолувани отъ чужди влияния. Това обстоятелство помогнало, да се прояви самостоятелно и много рано народно съзнание, па и да се запази най-чистъ бащинъ езикъ и родно писмо. За упазване на това писмо най-много сж сдѣйствували мънастиритѣ: дебърски „св. Иванъ“, кичевски „Прѣчиста“ и по-късно лѣшечки „св. Атанасъ“. Още прѣзъ първата половина на XIX в. се пробудила тетовската покрайнина. Първи дѣецъ билъ приснопаметниятъ иеромонахъ Кирилъ Пейчиновичъ (умр. 1845 г.), възобновителъ на лѣшечкия мънастирь и авторъ на нѣколко български книги съ религиозно съдържание. Първо редовно училище съ постояненъ учитель се отворило въ Тетово на 1832 г. До 1875/6 уч. г. всичкото обучение състояло въ четене, писане, учене молитви наустъ и малко смѣтане. Строгитѣ тѣлесни наказания били напълно прилагани. Отъ 1875/6 уч. г. настала извѣстна промѣна, ала училището все си оставало въ незавидно състояние. Новъ периодъ за него започналъ отъ 1883/4 уч. г., когато се прострѣла и надъ него грижата на екзархията.

8) *Щипско училище.* Въ г. Щипъ много отъ рано имало „славяно-болгарско“ училище, дѣто се прѣподавало черковно четмо и писмо. Около 1860-тѣ години се прѣподавало по взаимноучителната метода. Отъ 1883/4 уч. год. се въвело новото по-методическо обучение.

9) *Велешко училище.* Градъ Велесъ може да се похвали, че отдавна врѣме българска книга се е учила въ него. Въ „Цариградски вѣстникъ“ отъ 1850 год. се похвалятъ ревностнитѣ велешки граждани, че поддържали до петь училища: едно „славяно-болгарско“ съ 300 ученици, друго „елино-болгарско“ взаимноучително съ 80 ученици, друго „славяно-болгарско“ взаимноучително съ 200, „елинско“ съ 60 ученици, дѣвическо съ „дѣвойки, които се учатъ съ голѣма ревность на четение и черковно пѣние“ съ 60 ученички, — всичко 700 ученици. Тѣ били тогава „прѣдво-

дителствуеми отечески отъ душеспасителнитѣ и светитѣ совѣтувания на Негово Високо Прѣосвещенство нихнаго досточестнаго и ученолюбиваго архипастиря Г. Господина Авксентия, родомъ болгарина. . . .“ Извѣстниятъ учитель И. Х. Константиновъ бѣлѣжи на 1854 год. въ сѫщия вѣстникъ за Велесъ, че тамъ имало „едно училище, кое сѫществува отъ 100 години съ кириловска азбука“. Въ най-ново врѣме велешкитѣ училища сѫ влѣзли подъ надзора на екзархията отъ 1882/3 уч. г.

Г. Одрински вилаетъ.

1) *Одринско мѫжко училище.* Старото славяно-българско училище въ Одринъ е основано на 10. октомврий 1851 г. по инициятивата на тогавашния джелепски еснафъ. То се помѣщавало въ зданието при Орта-Капу, което било подарено на този еснафъ отъ тогавашния родолюбецъ Найденъ Кръстевъ отъ Копривщица и послѣ нагодено за училище. Първъ учитель въ това училище билъ даскалъ Груйо отъ Копривщица. Прѣзъ 73/4 уч. г. въ Одринъ учителствувалъ и покойниятъ П. Р. Славейковъ. До 1878/9 г. училището било неуредено. Българитѣ въ Одринъ, заселени отдавна врѣме най-вече въ кварталитѣ Каикъ, Керишхана, Саръкъ-Мегданъ и Илдъръмъ, не сѫ могли да се борятъ съ силното гръцко културно влияние. Отъ друга страна католишката пропаганда давала готова мѫжка класическа гимназия и дѣвическо училище. Тѣзи обстоятелства не сѫ избѣгнали отъ вниманието на Негово Блаженство Йосифъ I. Като съзнавалъ голѣмата важность на г. Одринъ за българщината, първата негова грижа била още прѣзъ 78/9—80/1 уч. г. да снабди православното българско население съ управляващи митрополията и да намѣри материялни срѣдства за поддръжка на мѫжки и дѣвически училища въ този градъ. Прѣзъ 1881/2 уч. г. между другитѣ взети мѣрки за уредба на училищата въ Одринъ, билъ изпратенъ за тѣхенъ управитель покойниятъ Г. Живковъ, бивши министръ на народното просвѣщение.

2) *Мустафа-Пашенско училище.* Градъ Мустафа-Паша за първъ пѫть прѣзъ 1849 г. чува азбукето на родния си езикъ. По-напрѣдъ тука, твърдѣ слабо наистина, се учи-

ло на гръцки, и съ гръцкото азбуке си служили търговцитѣ въ своитѣ български писма по взимане-даване. Прѣзъ 1849 г. дохаждá тукъ нѣкой си даскалъ Стефанъ отъ Стара-Загора и явява на българитѣ, че има и българска книга, която много лесно може да се изучи. По този начинъ се турила и основата на първото българско училище. Ала наймного сѫ спомогнали за възраждане на българщината учителитѣ братя Христо и Стоянъ Х. Маркови отъ Копривщица. Прѣзъ 1863/4 уч. г. тѣ били учители и на ученици и на граждани цѣли 12 години. Прѣзъ послѣднитѣ години отъ учителствуването имъ, на 1871/2 уч. г., се турила основата на класното училище и на отдѣлно дѣвическо. Прѣзъ 1873/4, 1874/5 уч. г. сѫ учителствували тука: българскиятъ поетъ Ив. Вазовъ, както и други извѣстни лица, като П. Станчевъ и Милковски. Въ тѣхно врѣме се основало дружество „Братство" съ цѣль да издържа бѣдни ученици и читалище; тогава се давали и прѣдставления. До 1878/9 г. сѫ учителствували разни малко подготвени за званието си учители.

3) *Лозенградско училище.* Знае се, че прѣзъ 70-тѣ години имало е въ този градъ българско училище, ала нѣмаме тъкмо сега на рѫка свѣдѣния за състоянието му. Прѣзъ 1882/3 уч. г. то влѣзло подъ вѣдомството на екзархията.

4) *Малко-Търновско училище.* Въ този градецъ е имало много отдавна гръцко училище. Около 1854 г. въ него се прѣподавало и българско четмо и писмо. Чисто българско училище се отворило на 1864/5 уч. г Отъ 1870/1 г. до 1877/8 уч. г. дохождали сѫ 5-6 души учители отъ Копривщица, Клисура, Габрово и др. Първата българска учителка била Зоица отъ Стара Загора (1876/7 до 1877/8 уч. г.). Отъ 1881/2 уч. г. се отворилъ I. класъ.

5) *Устовско (Ахжчелебийско) училище.* Прѣди 70-тѣ години ахжчелебийскитѣ българи били въ много злочесто състояние. Невѣжество, сиромашия, прѣслѣдване отъ друговѣрци, крайна огнетеность характеризуватъ тѣхния животъ. Отъ 1832 г., слѣдъ построяване на първата църква въ с. Чокманово, започнало се едно какво-годѣ свѣстяване, подквасено отъ еленизмъ. Ала слѣдъ 20-на години настаналъ за Ахжчелебийско прѣвратъ. Искрата за национална пробуда била раздухана отъ българина архиерей въ Ксанти (Скече) прѣзъ 1856 — 61 г. Панаретъ, послѣ пловдивски митрополитъ.

„Учете се, чеда мои, на своя матеренъ езикъ, който ви е даденъ отъ Бога и който е не по-малко достоенъ отъ гръцкия да изрази молбата ви къмъ Всевишния“ — тъй е съвѣтвалъ родопскитѣ българи този достоенъ архиерей. И неговото паство го послушало. Прѣзъ 1862 г. Устово въвежда български езикъ въ своето училище и става центръ, отъ дѣто се пръскали лъчитѣ на народната просвѣта въ цѣлата кааза. Отъ 1868 до 1874 г. тукъ имало класно училище, въ което сѫ учителствували Хр. Ковачовъ, Д. В. Македонски и Илия Бѣлковски (родомъ устовецъ) съ голѣмъ успѣхъ и полза за цѣлата крайнина. При него се отворило и читалище. Прѣзъ бурнитѣ 1877—8 години се вижда въ ахѫчелебийската кааза единъ застой въ движението на българщината. Въ едно кѫсо врѣме слѣдъ тѣзи години повечето села признаватъ екзархията и днесь само българитѣ отъ едно цѣло село и половината отъ друго оставатъ патриярщисти, ала и тѣ се учатъ и молятъ на родния си езикъ.

Освѣнъ Устово и друго едно ахѫчелебийско село Долно Райково се отличавало по уредбата на училищата си. Въ него българскиятъ езикъ билъ въведенъ още прѣзъ 1871/2 уч. г., ала училището било общо за гъркомани и българи. На 1872 г. училището се раздѣля: гъркоманитѣ си уславятъ отдѣленъ учитель и екзархиститѣ отдѣленъ. Слѣдъ 1878/9 уч. г. училището се пакъ слѣло съ единъ само учитель за двѣтѣ страни, види се, за да избѣгнатъ българитѣ прѣслѣдването на гърцитѣ.

Д. Цариградски вилаетъ.

Още отъ началото на руско-турската война прѣзъ 1877 год. рухна всичко създадено по учебното дѣло отъ бившето българско благодѣтелно братство въ Цариградъ. Учителитѣ и много отъ родителитѣ на дѣцата, които посѣщаваха скромнитѣ български училища въ столицата, се разбѣгаха и училищата се затвориха. Такава сѫдба постигна и онѣзи крѣхки още начала, турени въ българскитѣ села, които населяватъ околноститѣ на Цариградъ.

Второ 5-лѣтие (1882|3 до 1886|7 учеб. год.).

Началото на второто 5-лѣтие е дошло да подкрѣпи надеждитѣ на Негово Блаженство за по-здрава сполука въ църковно-училищното дѣло. На 17. декемврий 1883 г. българскиятъ екзархъ билъ приетъ на аудиенция отъ султана, който му обявилъ да каже на народа, че църковнитѣ права на българитѣ не сѫ унищожени. Нѣма съмнѣние, че това най-важно събитие въ българския църковно-училищенъ животъ прѣзъ 5-лѣтието се отрази твърдѣ благоприятно върху просвѣтното дѣло. Още прѣзъ учебната 1883/4 година се отвори по желанието на Негово Блаженство, особенъ училищенъ отдѣлъ при екзархията, който по-специялно до води училищнитѣ работи, разумѣва се, подъ прѣкото рѫководство на българския свещеноначалникъ.

Този относителенъ успѣхъ на Негово Блаженство твърдѣ много стресна гръцката пропаганда и тя ни обяви още по-ожесточена война по всичкитѣ линии на нашето църковно училищно дѣло. Съ своитѣ доноси и клевети, гръцкитѣ владици и тѣхнитѣ агенти правѣха на българщината всевъзможни пакости. Щомъ се опита екзархията да отвори нѣйдѣ ново училище, гърцитѣ веднага пущаха въ ходъ всички византийски интриги, заплашваха населението съ наклеветяване прѣдъ властитѣ, съ затворъ и заточение, ако приематъ български учитель или учителка. Гърцитѣ продължаваха наистина да прѣдставятъ прѣдъ мѣстнитѣ власти всѣкиго, който иска да се моли и учи на родния си езикъ, като бунтовникъ и противенъ на държавата. За жалость, трѣба да признаемъ, че повечето пѫти сполучваха въ интригитѣ си. Прѣзъ това 5-лѣтие гръцкото влияние се показа особно закрѣпено въ Солунско, Сѣрско, Битолско, Костурско и Одринско. Въ тия мѣста гоненията на гръцкитѣ владици противъ българитѣ, щомъ се пробуди у тѣхъ какво-годѣ народно съзнание, прѣминаваха всѣка граница.

Въ края на това 5-лѣтие излѣзе другъ още по-опасенъ врагъ на българщината въ Македония. Това е сръбската пропаганда. До злополучната война на 1885 год. сърбитѣ се ограничаваха повечето да пишатъ статии, календари, брошури и да правятъ митинги, чрѣзъ които се мѫчеха да доказватъ, че славянското население въ Македония било сръбско, че сърби населяватъ и княжество България въ Видинско, Софийско, дори до Враца и пр. Ала слѣдъ 1885 г. тя се залови и съ дѣятелна агитация. Въ пълната си организация сръбската пропаганда излѣзе прѣзъ мѣсецъ августъ 1886 г. въ лицето на новооснованото тоя мѣсецъ въ Бѣлградъ патриотическо дружество „свети Сава". Още отначалото това дружество броеше 4200 члена, между които самъ краль Миланъ, неговиятъ частенъ секретарь, 12 бивши и тогавашни министри, 8 държавни съвѣтници, 30 общини, 8 полка, 26 дружества и голѣмо число видни професори и чиновници, съ единъ приходъ за 4 мѣсеца отъ 67,157 л. и 50 ст. Дружеството „св. Сава" тури основитѣ на новата организация и прѣдприе единъ силенъ походъ въ Македония. То се подпомагаше материялно и морално отъ самото правителство и отъ нѣколко други дружества и частни лица, сръбски богати хора. Прѣзъ сѫщата година се назначиха и сръбски консули въ Солунъ и Скопие, които имаха за главна мисия да отварятъ и поддържатъ сръбски училища, като въ сѫщото врѣме въ съюзъ съ гърцитѣ противодѣйствуватъ за отваряне на нови български и за закриване на сѫществуващитѣ. Усилията на сръбската пропаганда не се овѣнчаха съ нѣкои сѫществени успѣхи прѣзъ това 5-лѣтие. Ала тя започна да принася врѣда съ деморализацията, която можа да всѣе между нѣкои незакрѣпнали още въ народното си съзнание и прости хорица.

Католическата пропаганда, която прѣзъ неблагоприятнитѣ за нашето църковно-училищно дѣло години 1876—1880 продължаваше да агитира свободно и да разцѣпва българския народъ на други два враждебни лагера: православни и униати, прѣзъ това 5-лѣтие взе вече да поослабва. И тази пропаганда си служи съ всички срѣдства, само и само да си постигне цѣльта. Тя подкупува нѣкои мѣстни влиятелни лица и свещеници, които ѝ служатъ като агенти. Въоржжени противъ православнитѣ български свещеници и учители, тѣзи ка-

толически агенти подкопаваха основитѣ на праотческата вѣра въ населението. Обаче съ мждритѣ съвѣти и наставления на българския духовенъ началникъ постепенно голѣма часть отъ бившитѣ унияти българи се разкайваха въ заблуждението си и се възвръщаха изново въ лоното на своята родна църква.

Протестанската пропаганда, която има за центъръ с. Банско (Разлогъ) прави усилия да привлича православнитѣ дѣца въ своитѣ мжжки и дѣвически училища, да изважда отъ тѣхъ прозелити и бждещи проповѣдници на протестанството въ Македония. За да прѣдупрѣди своето българско православно паство отъ ново разцѣпление, екзархията отвори въ Банско едно класно екзархийско училище прѣзъ 1886/7 уч. г., снабдено съ добри учители. Въ него се прибираха малко по малко дѣцата отъ протестанскитѣ и не се излагаха вече на опасность да промѣнятъ бащината си вѣра.

При всичкитѣ спънки, които се правѣха на учебното дѣло отъ много страни, голѣма бѣ стжпката напрѣдъ, направена особно отъ 1883/4 г., т. е. слѣдъ официялното, тъй да се каже, ново припознаване на екзархията.

Между другитѣ постигнати добри успѣхи не е излишно да се спомене тукъ, че на 1886/7 учеб. г. прѣзъ училищнитѣ ваканции намѣрило се дори за възможно да се свика въ Цариградъ в и с ш и у ч е б е н ъ с ъ в ѣ т ъ, съставенъ отъ учителитѣ на солунската гимназия и управителитѣ на IV-класнитѣ училища, като лица на мѣстото запознати съ нуждитѣ на учебното дѣло. На съвѣта се разгледали и прѣработили програмитѣ на солунската мжжка и дѣвическа гимназия, на IV-класнитѣ мжжки и III-класнитѣ дѣвически училища; изработили се програми за новооткрития педагогически курсъ въ Солунъ, за духовното училище въ Одринъ и правилници за солунската гимназия и за IV-класнитѣ училища, както и правилникъ за зрѣлостенъ изпитъ.

Училищата въ вилаетитѣ прѣзъ разгледваното 5-лѣтие сж се поддържали — едни отъ екзархията, а други отъ самитѣ мѣстни църковни общини. Главенъ източникъ за поддържката на общинскитѣ училища сж църковнитѣ приходи, ала не на всждѣ тѣзи приходи сж се употрѣбяли напълно за тая цѣль. Имало общини съ чисто българско население, които отначало по-добрѣ и по-редовно отъ другитѣ сж поддържали училищата си. Такива сж общинитѣ: прилѣпска, щип-

ска, велешка, стружка и др. Въ другитѣ градове, паланки и нѣкои важни села екзархията е поддържала нѣйдѣ само креснитѣ, а нѣйдѣ и класнитѣ и основни училища.

Понеже почти не сж се намирали такива семейства, които да взиматъ ученици на пансионъ и да се грижатъ при това за нравственното възпитание на младежьта, екзархията е намѣрила за добрѣ да отвори свои пансиони. Такива е имало прѣзъ 1886/7 учеб. г. въ Солунъ: мжжки и дѣвически при гимназиитѣ, въ Сѣръ единъ мжжки, въ Битоля: мжжки и дѣвически, въ Скопье единъ мжжки, въ Одринъ два мжжки: единъ при духовното училище и единъ при IV-класното. Зданията, които сж служили за пансиони, се взимали всички подъ наемъ и не прѣдставяли голѣми удобства, които се изискватъ за подобни заведения. Ала каквито и несгоди да сж имали пансионитѣ, не сж могли да се не прѣдпочитатъ прѣдъ частнитѣ квартири, дѣто ученицитѣ сж били оставени безъ всѣкакъвъ надзоръ и изложени още на всевъзможни съблазни. Управлението на пансионитѣ е било повѣрено на комисии, които се състояли отъ управителитѣ на училищата, отъ по нѣколко мѣстни граждани и отъ единъ учитель за членъ-секретаръ, който държи смѣткитѣ и протоколитѣ на комисиитѣ. Послѣднитѣ сж приемали стипендиатитѣ и платещитѣ пансионери, грижили се да доставятъ нужната храна, облѣкло и други потрѣби въ пансиона. За всичко изразходвано комисиитѣ сж прѣдставяли слѣдъ всѣко 3-мѣсечие смѣтка, а въ края на годината обща годишна смѣтка.

Споредъ единъ изработенъ отъ екзархията правилникъ, училищата въ вилаетитѣ прѣзъ изтеклото 5-лѣтие се намирали подъ прѣкото управление на главнитѣ учители и директоритѣ, а надзоръ надъ тѣхъ сж упражнявали мѣстнитѣ църковни общини чрѣзъ своитѣ прѣдседатели. Управителитѣ на общинитѣ сж били задължени да прѣдставятъ въ екзархията тримѣсечни рапорти за вървежа на повѣренитѣ тѣмъ училища и годишенъ отчетъ слѣдъ свършека на годишнитѣ изпити. Тримѣсечнитѣ рапорти и годишнитѣ отчети се приподписвали отъ прѣдседателитѣ на българскитѣ църковни общини. А понеже тѣзи органи на екзархията по учебното дѣло сж много важни фактори за добрия вървежъ на училищата, една отъ първитѣ грижи на Негово Блаженство е била да намѣри достойни и способни хора за тѣзи длъжности.

Слѣдъ тѣзи прѣдварителни бѣлѣжки, неканазърнемъ малко и въ статистическитѣ данни, които имахме на ръка. Въ приложената тука таблица за 1886/7 уч. г. сѫ вмѣстени сравнително по-надеждни тѣ числа за училищата, учителитѣ и ученицитѣ по вилаети. Ако направимъ едно повърхно сравнение на тѣзи числа съ нѣкои сѫщо тъй по-надеждни отъ миналитѣ години по каази, дохождаме до извѣстни заключечения, които по-долу излагаме.

Таблица.

за числото на училищата, учителитѣ и ученицитѣ по вилаети прѣзъ 1886/87 учебна година.

Вилаетъ		Основни училища			Класни училища			Всичко		
		Учи-лища	Учи-тели	Ученици	Учи-лища	Учи-тели	Ученици	Учи-лища	Учи-тели	Ученици
Солунски . .	вс.	134	167	6184	3	33	505	137	200	6689
	м.	127	155	5868	2	27	425	129	182	6293
	ж.	7	12	316	1	6	80	8	18	396
Битолски . .	вс.	115	153	6515	5	26	402	120	179	6917
	м.	105	132	5712	3	20	335	108	152	6047
	ж.	10	21	803	2	6	67	12	27	870
Косовски . .	вс.	91	117	4350	5	20	359	96	137	4709
	м.	84	105	3902	4	18	324	88	123	4226
	ж.	7	12	448	1	2	35	8	14	483
Одрински . .	вс.	117	137	5070	3	18	238	120	155	5308
	м.	112	124	4740	2	16	224	114	140	4964
	ж.	5	13	330	1	2	14	6	15	344
Цариградски .	вс.	2	3	107	1	1	11	3	4	118
	м.	2	3	107	1	1	11	3	4	118
	ж.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Всичко . . .	вс.	459	577	22226	17	98	1515	476	675	23741
	м.	430	519	20329	12	82	1319	442	601	21648
	ж.	29	58	1897	5	16	196	34	74	2093

Най-напрѣдъ отъ приложената таблица виждаме, че числата на ученицитѣ въ двата първи вилаета и въ двата послѣдни се приближаватъ. Солунскиятъ вилаетъ по число на момчетата надминува битолския, ала му отстѫпя по число на момичетата, което въ битолския вилаетъ е най-голѣмо. По число на момичетата солунскиятъ се приближава до одринския, а и двата отстѫпятъ на скопския. Какъ приблизително се е развивало учебното дѣло въ отдѣлнитѣ вилаети по каази, ще се види отъ слѣднитѣ свѣдѣния.

А. Солунски вилаетъ.

Къмъ солунския вилаетъ отъ най-напрѣдъ е било обърнато сериозно внимание отъ страна на българския екзархъ. Както е извѣстно, българщината тамъ силно е била притиснната отъ еленизма. И до днесь още $^1/_3$ отъ българитѣ въ този вилаетъ, ако и да говорятъ още матерния си езикъ, припознаватъ вѣдомството на гръцката патриаршия. Най назадъ сѫ били по развитие на народното си чувство българитѣ въ солунска и лѫгадинска каази, сѣрска, драмска съ зѫхненска, струмишка, демиръ-хисарска, енидже-вардарска, гевгелийска и воденска. Голѣми усилия сѫ правени да се отворятъ и въ тѣзи каази повече училища, та да се закрѣпи изобщо българщината, като се тури прѣчка на погърчването. Въ солунския вилаетъ сѫ работили най-много и другитѣ двѣ религиозни пропаганди: католишка и протестантска, първата въ солунска, дойранска, кукушка, енидже-вардарска и гевгелийска каази, а втората — въ разложка, струмишка и по малко въ кукушка, солунска, сѣрска и енидже-вардарска.

Слѣдната статистическа таблица ни показва, въ какво състояние се е намирало учебното дѣло въ всѣка кааза отдѣлно прѣзъ послѣднитѣ 1886/7 години отъ 5-лѣтието.

Таблица

за числото на основнитѣ и класни училища, учители и ученици по каази въ солунския вилаетъ прѣзъ уч. 1886/87 год.

Кааза		Училища		Всичко	Учители		Всичко	Ученици		Всичко
		Основни	Класни		Основни	Класни		Основни	Класни	
Солунска и Лжгадинска	вс.	5	2	7	9	20	29	261	330	591
	м.	4	1	5	7	16	23	216	267	483
	ж.	1	1	2	2	4	6	45	63	108
Ен.-Вардар.	м.	1	1	2	—	1	1	111	10	121
Гевгелийска	вс.	3		3 (16)	7		7 (16)	145		145 (586)
	м.	2	—	2	6	—	6	89	—	89
	ж.	1		1	1		1	56		56
Воденска	вс.	8		8	16	3	19	342	24	366
	м.	7	—	7	14	2	16	289	19	308
	ж.	1		1	2	1	3	53	5	58
Тиквешка	вс.	23		23	25			993		993
	м.	23	—	23	25	—	25	970	—	970
	ж.	—		—	—			23		23
Струмишка	м.	9	—	9	9	—	9	192	—	192
Дойранска	вс.	3		3	8		8	182		182
	м.	2	—	2	6	—	6	152	—	152
	ж.	1		1	2		2	30		30
Кукушка	вс.	15		15	22	3	25	493	37	530
	м.	14	—	14	20	2	22	466	25	491
	ж.	1		1	2	1	3	27	12	39
Сърска и Зжхненска	вс.	4		4	9		11	162		192
	м.	3	—	3	7	2	9	145	30	175
	ж.	1		1	2		2	17		17
Д.-Хисарска	м.	6	—	6	6	—	6	334	—	334
Петришка	вс.	13		13	13		14	365		383
	м.	12	—	12	12	1	13	335	18	353
	ж.	1		1	1		1	30		30
Мелнишка	м.	11	—	11	11	1	12	395	15	410
Г.-Джумайска	—	—	—	(2) —	—	—	(2) —	—	—	(205) —
Разложка	вс.	11		11	12		12	1335		1335
	м.	11	—	11	12	—	12	1300	—	1300
	ж.	—		—	—		—	35		35
Неврокопска	м.	19	—	19	18	1	19	752	26	778
Драмска	м.	3	—	3	2	1	3	122	15	137
ВСИЧКО	вс.	134	3	137	167	33	200	6184	505	6689
	м.	127	2	129	155	27	182	5868	425	6293
	ж.	7	1	8	12	6	18	316	80	396

Отъ миналитѣ години нѣмаме по-вѣрни статистически свѣдѣния за да правимъ сравнение и да изчислимъ по какви проценти е вървѣло увеличението на училищата, учителитѣ и ученицитѣ. Отъ нѣкои данни само прѣзъ 1882/3 г. виждаме, че въ края на 5 лѣтието числото на ученицитѣ е повече отъ удвоено въ солунската кааза, а по-значителни успѣхи сѫ направили каазитѣ: воденска, тиквешка, кукушка и петричка. Ако нѣма нѣкоя грѣшка въ статистиката, назадъ сѫ останали: струмишка, сѣрска съ зѫхненска, неврокопска и драмска. Изобщо училищата сѫ били по-добрѣ поставени въ онѣзи каази, дѣто нѣма гръцко население и които напълно или въ по-голѣмата си часть сѫ признали своето родно духовно началство. Ала съ съдѣйствие на екзархията, въ продължение на нѣколко години, българската книга дълбоко е проникнала и въ онѣзи каази, дѣто народното съзнание съ вѣкове е било задушено отъ гръцкото силно влияние.

За 1886/7 уч. г. нѣмаме никакви свѣдѣния за училищата въ горно-джумайската кааза, а за гевгелийската сѫ недостатъчни. Въ таблицата сѫ отбѣлѣжени въ скоби даннитѣ отъ миналитѣ години, като се прѣдполага, че не ще сѫ били помалки отъ тѣхъ числата за 1886/7 учебна година.

Нѣма съмнѣние, че въ свързка съ направения успѣхъ въ този вилаетъ сѫ и раздаденитѣ помощи отъ приходитѣ на екзархията за всѣка една кааза. Отъ всичкитѣ 200 учители въ солунския вилаетъ прѣзъ 1886/7 уч. г. 71 сѫ плащани отъ екзархията, а 119 отъ общинитѣ. Слѣднитѣ градове и каази сѫ получили сравнително по-голѣми помощи: г. Солунъ (25 екз. учители), г. Сѣръ (10 екз.), г. Гевгели (3 екз.), г. Дойранъ (3 екз.), г. Кукушъ (7 екз. и 2 общ.), г. Воденъ (7 екз. и 2 общ.), г. Мелникъ (2 екз.), г. Петричъ (3 екз. и 1 общ.), солунска к. (2 екз. и 1 общ.), гевгелийска (3 екз.), сѣрска (2 екз.). Напълно или съ по-малки помощи отъ екзархията сѫ поддържали училищата си: воденска к. (7 общ.), кукушка к. (13 общ.), неврокопска (25 общ.), тиквешка (25 общ.), мелнишка (10 общ.), петричка (11 общ.), струмишка (9 общ.), демиръ-хисарска (5 общ. и 2 екз.), драмска (3 общ. и 1 екз.), дойранска (1 общ.), енидже-вардарска (1 общ. и 1 екз.) и гр. Неврокопъ (2 общ.).

За да се хвърли по-ясна свѣтлина върху постепенния успѣхъ, който сѫ правили българскитѣ училища въ солун-

ския вилаетъ прѣзъ разгледваното 5-лѣтие, даватъ се тука нѣкои по-подробни свѣдѣния за вървежа на по-важнитѣ отъ тѣхъ прѣзъ всѣка отдѣлна година.

1) *Солунска мжжка гимназия*. Положението на тая гимназия прѣзъ II-то 5-лѣтие се прѣдставя отъ слѣдната таблица:

Год.	Колко класа.	Колко ученици.	
		Записани	Слѣдвали до края.
1882/3	4	187	180
1883/4	5	268	250
1884/5	6	335	311
1885/6	7	342	310
1886/7	7	269	229

Отъ тукъ става явно, че най-много ученици сж посѣщавали гимназията прѣзъ 1884/5 и 85/6 учебни години. До тогава числото на ученицитѣ е растло много бързо, а отъ тая година вече е взело да намалява. Причината на това явление трѣба да се търси въ откриване на IV-класнитѣ училища въ Битоля, Скопье, Одринъ, както и на нѣкои III-класни, които въ нѣколко години дадоха доста кандидати за горнитѣ класове. И наистина, ако сравнимъ цифритѣ въ пълната статистика на ученицитѣ, ще видимъ че въ първитѣ два класа ученицитѣ прѣзъ 1883/4 до 86/7 уч. г. сж били много по-малко отъ ученицитѣ въ по-горнитѣ класове. Прѣзъ 1885/6 уч. год. заведението е дало първия си плодъ отъ свършили съ зрѣлостенъ изпитъ 11 ученици, а прѣзъ 1886/7 г. втория съ 23 (и 2 безъ зрѣлостенъ изпитъ).

Ученицитѣ, които сж слѣдвали прѣзъ това 5-лѣтие въ солунската гимназия сж дошли отъ всички вилаети, както се вижда отъ слѣдната таблица:

Вилаети	82/3	83/4	84/5	85/6	86/7	Бѣлѣжки
Солунски	97	121	157	151	114	Разнитѣ сж дошли отъ България, Цариградъ и другадѣ.
Битолски	53	82	108	114	89	
Косовски	35	62	63	65	57	
Одрински	2	1	—	—	1	
Разни	—	2	7	12	8	

И тъй най-много ученици сж дошли отъ солунския вилаетъ, и то повечето отъ солунскитѣ села, послѣ отъ Воденъ, Гевгелии, Кукушъ, Неврокопъ, Разлогъ. Слѣдъ тѣхъ идатъ отъ битолския вилаетъ, и то най-много отъ Прилѣпъ, Охридъ и Костуръ. Скопскиятъ вилаетъ се е прѣдставялъ най-много отъ гр. Велесъ, Щипъ и Скопье. Свършилитѣ VII кл. сж били отъ солун. вил. 4+9, битол. 4+7, косов. 3+4. Градоветѣ Кукушъ, Велесъ, Прилѣпъ и Охридъ сж дали най-много свършили ученици прѣзъ послѣднитѣ двѣ години.

Прѣзъ разгледваното 5-лѣтие солунската гимназия даде на Македония значителенъ брой по-просвѣтени млади хора, които бѣха призвани да учатъ новото поколение на майчиния му езикъ. Слѣдъ 1881/2 уч. г. на всждѣ въ вилаетитѣ се развиваше трескава дѣйность за уредбата на бившитѣ градски и селски училища, както и за отваряне на нови. Явилата се голѣма необходимость отъ учители бѣ причина, че ученици отъ гимназията съ II, III или най-много IV-класно образование биваха задържани за учители по градоветѣ и селата. Тъй че солунската гимназия е принесла полза за просвѣта на страната много повече чрѣзъ ученицитѣ, които недовършвали пълния ѝ курсъ.

За да се помогне донѣйдѣ на слабоподготвенитѣ основни учители, каквито сж били повечето въ вилаетитѣ, прѣзъ ваканциитѣ на 1883/4 уч. г. се е отворилъ при солунската гимназия единъ врѣмененъ педагогически курсъ, който е траялъ отъ 5. юлий до 12. августъ. На него се явили до 27 слушатели, отъ които 5 станали учители въ Прилѣпъ, 2 — въ Охридъ, 4 — въ Воденско, 6 — въ Сѣрско. Прѣдавало имъ се по методика на прѣдметитѣ въ основното училище и други прѣдмети.

Отъ друга страна солунската гимназия прѣзъ това 5-лѣтие е захванала видно мѣсто като най-високо учебно заведение въ г. Солунь и обърнала вниманието и на мѣстнитѣ власти и на чужденци. Чуждестраннитѣ консули живо били заинтересувани отъ хода па това българско учебно заведение. Тѣ често го посѣщавали, както прѣзъ годината, тъй и на годишнитѣ актове. Добритѣ отзиви отъ чужденцитѣ за гимназията се обясняватъ и съ факта, че по онова врѣме липсвало друго училище въ Солунъ съ наредби подобни на западно-европейскитѣ училища. Силно впечатление правило на

всички дългата редица отъ 300 и повече души пансионери, облѣчени въ прилична униформа, когато излизали на разходка всѣка срѣда и недѣля слѣдъ пладне, прѣдшествувани отъ училищнитѣ гавази и послѣдвани отъ нѣколко учители—надзиратели. Заведението се прочуло на всядѣ по градища и села. Отъ всѣкждѣ взели да се стичатъ ученици, като плащали доста скжпи пансионски такси. Градове като Велесъ и Прилѣпъ пращали всѣка година на учение по около 40 ученика и пансионеритѣ отъ всѣки единъ отъ тѣзи градове плащали около 400—500 л. т. за пансионски такси. Въ това 5-лѣтие солунската гимназия много спомогнала да се пробуди народното съзнание между голѣмъ брой заспали българи по всичкитѣ градове и села. Особно трѣбва да се отбѣлѣжи като най-важна въ това отношение учебната 1884/5 год., прѣзъ която се отпразднувало по най-тържественъ начинъ въ гимназията 1000-годишнината отъ смъртьта на св. Методия. На празденството били поканени и взели участие прѣдставители отъ властитѣ, отъ консулитѣ, а което е най-характерното — и прѣдставители отъ български общини въ Македония. Българскитѣ прѣдставители се завърнали съвсѣмъ очаровани по домоветѣ си и занесли незаличими спомени отъ всичко, що видѣли и чули въ гимназията. Отъ тѣхнитѣ разкази се ободрѣвали и сгрѣвали сърдцата на слушателитѣ.

2) *Солунска дѣвическа гимназия.* Тази гимназия, именувана „св. Благовѣщене“, единственото и до сега въ вилаетитѣ срѣдно учебно заведение, въ своя зародишъ е първото българско училище, основано въ Солунъ отъ Славка Динкова отъ воденското село Дражилово на 1865 г. Подъ влиянието на брата си Георги, който наскоро билъ свършилъ учението си въ една московска гимназия, тя отстжпва собствената си кжща, купува на свои срѣдства училищни потрѣби и отваря училището, въ което прибира ученици, найвече отъ прѣселенитѣ въ Солунъ дебърски българи. Това училище просжществувало около двѣ години. На 1867 г. момичетата посѣщавали смѣсеното училище. На 12. май 1871 г. баба Недѣля Петкова, родомъ отъ Солунъ, слѣдъ като учителствувала въ Прилѣпъ, Охридъ, Битоля и Велесъ, става учителка въ Солунъ и прибира около 50 дѣца момчета и момичета. Съ помощьта на зографския мънастирь тя могла да се задържи въ Солунъ до 1873/4 учеб. година, отъ която

дата остава на нейно мѣсто дъщеря ѝ Славка. Отъ 1874 до 1877 г. момичетата се учили, както и по-прѣди, въ мѫжкото училище. Отдѣлно дѣвическо училище е отворено отъ 1879 г.; то на 1880/1 уч. г. се прѣмѣства въ отдѣлно здание, а отъ 1881/2 г. станало екзархийско. При училището на 1882 г. е откритъ и пансионъ, който сѫществува и до днесь.

Постепенно се е развивало това заведение прѣзъ изтеклото 5-лѣтие до като е стигнало до V. класъ. Движението на ученичкитѣ е било такова:

1882/3	83/4	84/5	85/6	86/7
18	34	—	51	63

Бѣлѣжка. Въ Солунъ имало прѣзъ това 5-лѣтие и двѣ основни училища: вардаръ-капийско и централно. Какъ е вървѣло развитието имъ се вижда отъ слѣдната таблица (вардаръ-капийското е отбѣлѣжено съ А, а централното съ Б.)

Година	Колко отдѣления		Колко всичко ученици		Всичко ученици	Бѣлѣжки
	А	Б	А	Б		
81/2		2		41	41	Въ II-то 5-лѣтие най-много ученици имало и тука прѣзъ 1884/5 учебна год.
82/3		3		69	64	
83/4	1	4	28	88	116	
84/5	2	4	43	100	143	
85/6	3	4	47	65	112	
86/7	3	4	47	68	115	

3) *Воденско III-класно училище.* Прѣзъ 1882/3 уч. г. то е било само основно съ 4 отдѣления, прѣзъ 1883/4 г. се открилъ I кл., прѣзъ 1884/5 г. II кл., прѣзъ 1885/6 и 1886/7 уч. г. е имало и III кл. Движението на ученицитѣ е вървѣло тъй:

82/3	83/4	84/5	85/6	86/7
—	13	18	25	24

Отъ свършилитѣ прѣзъ това 5-лѣтие 8 ученици, продължили образованието си въ солунската мъжка гимназия 7 и въ одринската 1, а 3 ученички — въ Солунъ и София.

4) *Кавадарско I-класно училище*. За него имаме свѣдѣния само, че прѣзъ 83/4 уч. г. е имало 15 ученици при основното училище.

5) *Дойранско класно училище*. За това 5-лѣтие нѣмаме свѣдѣния, каква е била сждбата му. Знае се само, че прѣзъ 82/3 уч. г. е имало 12 ученици при основното училище.

6) *Кукушко III-класно училище*. Отъ 1882/3 учебна година то влиза подъ вѣдомството на екзархията, която е назначавала на свои срѣдства учители и учителки. Това се продължавало нѣколко години, до като много отъ заблуденитѣ българи, станали унияти, изново се завърнали въ лоното на родната си православна църква. Ето движението на ученицитѣ:

82/3 уч. г.	83/4 г.	85/6 г.	86/7 г.
12	13	31	37

Имало е и отдѣлно униятско училище.

7) *Сърско III-класно училище*. Голѣми усилия сж били потрѣбни до като се открие въ Сѣръ българско училище. Тамъ интригитѣ на гръцката пропаганда били твърдѣ жестоки. Силно оржжие намирала тя въ обстоятелствата, които сж създадени отъ нѣкои размирици. Вслѣдствие доноситѣ на гърцитѣ прѣдъ властитѣ прѣзъ 1884/5 уч. год. били заточени всички български учители, изпратени отъ екзархията въ едвамъ възникналитѣ български училища на 1883/4 учебна година. Насърдчени отъ тази своя сполука, агентитѣ на гръцката пропаганда взели да заплашватъ малцината, едвамъ поокопитени българи, че и тѣхъ ще сполети сжщата участь, ако продължаватъ да учатъ дѣцата си на родния си езикъ. И дѣйствително по този начинъ тѣ могли да склонятъ доста български фамилии да признаятъ пакъ патриаршията, като при това не изпращатъ дѣцата си въ българскитѣ училища. Обаче благодарение на енергическитѣ постжпки на Негово Блаженство, който винаги е билъ твърдѣ многъ заинтересуванъ отъ успѣха на българщината въ Сѣръ пакъ

се отворило класното училище. Ето движението на учениците въ това училище:

1883/4 уч. г.	85/6 уч. г.	86/7 уч. г.
13	22	30

8) *Мелнишко I-класно училище.* То е било прѣзъ първитѣ четири години отъ 5-лѣтието основно и едвамъ прѣзъ 86/7 уч. г. се открилъ I кл. съ 15 ученици. Момичета не сж посѣщавали училището.

9) *Мехомийско I-кл. училище.* Прѣзъ това 5-лѣтие при основното училище винаги е имало I класъ, обаче числото на ученицитѣ не се раздѣляло на основни и класни. Знае се, че до 1884/5 уч. г. учителитѣ били 4, а отъ тая година станали 5.

10) *Банско I-класно училище.* Прѣзъ цѣлото това 5-лѣтие при 4-тѣ отдѣления имало и I класъ. Числото на ученицитѣ въ основното и класното училище прѣзъ 1886/7 уч. г. било 350 ученици и 35 ученички. Отъ свършилитѣ училището прѣзъ 5-лѣтието, 20 ученика продължили образованието си въ разни мѣста, а 10 отъ тѣхъ станали учители.

11) *Неврокопско I-класно училище.* За него знаемъ, че прѣзъ 85/6 уч. г. имало 22 ученици, а прѣзъ 86/7 учебна год. 26.

Б. Битолски вилаетъ.

Този вилаетъ е много по-чистъ отъ гръцко население, отколкото е солунскиятъ, ала за зла честь и въ него токо-речи $^1/_3$ отъ чисто българското население не е припознало своето духовно началство. Най-чисти сж каазитѣ: дебърска, охридска, прилѣпска, кичевска, стружка, и рѣсепска нахия, а най-задушена отъ всички е била костурската кааза (най-вече градътъ), дѣто и гръцкиятъ и влашкиятъ елементъ е по-голѣмъ, послѣ иде леринската, битолска и кайлярска.

Слѣдната таблица ни показва, какво е било състоянието на учебното дѣло въ послѣдната година отъ 5-лѣтието за всѣка кааза отдѣлно.

Таблица

за числото на основнитѣ и класни училища, учители и ученици по каази въ битолския вилаетъ прѣзъ 1886/87 г.

Кааза		Училища: Основни	Училища: Класни	Всичко	Учители: Основни	Учители: Класни	Всичко	Ученици: Основни	Ученици: Класни	Всичко
Битолска . . .	вс.	17	2	19	30	10	40	1076	146	1222
	м.	17	1	18	25	7	32	963	106	1074
	ж.	—	1	1	5	3	8	108	40	148
Прилѣпска . .	вс.	10	2	12	22	7	29	934	124	1058
	м.	9	1	10	18	4	22	764	97	861
	ж.	1	1	2	4	3	7	170	27	197
Рѣсенска . . .	вс.	16		16	18		19	500		512
	м.	14	—	14	16	1	17	409	12	421
	ж.	2		2	2		2	91		91
Охридска . . .	вс.	18		19	25		29	1200		1267
	м.	16	1	17	20	4	24	1032	67	1099
	ж.	2		2	5		5	168		168
Леринска . . .	вс.	13		13	13		14	797		813
	м.	12	—	12	12	1	13	740	16	756
	ж.	1		1	1		1	57		57
Кайлярска . .	вс.	4		4	3		4	151		174
	м.	3	—	3	2	1	3	122	23	145
	ж.	1		1	1		1	29		20
Костурска . .	вс.	12		12	16		16	631		631
	м.	11	—	11	15	—	15	576	—	576
	ж.	1		1	1		1	55		55
Дебърска . . .	вс.	21		21	23		24	1094		1099
	м.	20	—	20	22	1	23	1007	5	1012
	ж.	1		1	1		1	77		87
Кичевска . . .	вс.	4		4	3		4	132		141
	м.	3	—	3	2	1	3	94	9	103
	ж.	1		1	1		1	38		38
Всичко . .	вс.	**115**	**5**	**120**	**153**	**26**	**179**	**6515**	**402**	**6917**
	м.	**105**	**3**	**108**	**132**	**20**	**152**	**5712**	**335**	**6047**
	ж.	**10**	**2**	**12**	**21**	**6**	**27**	**808**	**67**	**870**

Само едно повърхно сравнение съ даннитѣ, които имаме на ржка отъ 82/3 уч. г., ни показва, че въ послѣдната година отъ 5-лѣтието числото на ученицитѣ е удвоено въ каазитѣ: битолска, леринска, значително се е увеличило въ прилѣпска, кайлярска, костурска, дебърска, рѣсенска. Ако нѣма нѣкоя грѣшка въ статистиката, намалено е въ каазитѣ: охридска и кичевска.

Правени сж голѣми усилия за повдигане на образованието въ този вилаетъ отъ страна на екзархията. Отъ 179 учители прѣзъ 86/7 уч. г. 45 сж плащани отъ нея, а 134 отъ общинитѣ. Въ слѣднитѣ градове и каази сж поддържани повече училища: г. Битоля (9 учители екзар. и 13 общин.), г. Леринъ (3 уч. екз.), г. Костуръ (2 екз.), г. Емборе (2 екз.), г. Дебъръ (5 екз.), г. Рѣсенъ (3 екз. и 2 общ.), г. Кичево (2 екз. и 1 общ.), кайлярска к. (2 екз.). Градове и каази, които сами плащали на своитѣ учители, сж: битолска (13 общ. 1 екз.), г. Прилѣпъ (23 общ.), прилѣпска к. (7 общ.), г. Охридъ (8 общ.), охридска к. (17 общ.), рѣсенска к. (13 общ. 1 екз.), г. Крушево (4 общ. и 1 екз.), леринска к. (12 общ.), дебърска к. (20 общ. и 2 екз.), кичевска к. (2 общ.). Въ повечето общини учителитѣ, поддържани отъ общинитѣ, сж били твърдѣ слаби.

За да си съставимъ по-ясно понятие какъ се развивало постепенно учебното дѣло прѣзъ всѣка отдѣлна година отъ 5-лѣтието, даваме слѣднитѣ свѣдѣния за по-бѣлѣжититѣ училища въ вилаета.

1) *Битолско IV-класно мжжко училище.* Прѣзъ изтеклото 5-лѣтие то става отъ 82/3 уч. г. III-класно училище, а отъ 83/4—IV-класно. Отъ тази учебна година минува подъ вѣдомството на екзархията и при него се отваря пансионъ. Движението на ученицитѣ е ставало според слѣдната таблица:

82/3	83/4	84/5	85/6	86/7
42	96	81	82	106

Отъ свършилитѣ това училище прѣзъ 5-лѣтието, 33 сж продължили образованието си въ солунската мжжка гимназия. Отъ излѣзлитѣ ученици: 23 сж станали учители, 1

свещеникъ, 4 чиновници, 8-на заловили частна работа и 4 починали.

2) *Битолско III-кл. дѣвическо училище.* Прѣзъ това 5-лѣтие то е било: 82/3 — I-класно, 83/4 — II-класно, а отъ 84/5 уч. г. станало III-класно. Движението на ученичкитѣ се вижда отъ слѣдната таблица:

82/3	83/4	84/5	85/6	86/7
11	32	29	38	41

Отъ свършилитѣ III кл. прѣзъ 83/4, 84/5, 85/6, 86/7 продължили образованието си въ солунската дѣв. гимназия около 15, а станали учителки до 10-на.

3) *Прилѣпско III-класно мжжко и дѣвическо училище.* Движението на ученицитѣ и ученичкитѣ въ него прѣзъ 5-лѣтието е било слѣдното:

Година	82/3	83/4	84/5	85/6	86/7
Момчета	170	84	68	102	97
Момичета	15	13	14	27	27
Всичко	185	97	82	129	124

Отъ свършилитѣ, най-много ученички сж продължавали образованието си въ Солунъ.

4) *Рѣсенско класно училище.* Нѣмаме по-подробни свѣдѣния за него прѣзъ изтеклото 5-лѣтие. Движението на ученицитѣ е било такова:

82/3	83/4	84/5	85/6	86/7
18	20	—	24	12

5) *Охридско II-класно училище.* Прѣзъ това 5-лѣтие то е било II-класно, а прѣзъ 1881/2 и 1882/3 г. екзархията е поддържала по двама учители. Ето какво е било движението на ученицитѣ и ученичкитѣ въ него:

Година	82/3	83/4	84/5	85/6	86/7
Момчета	46	30	37	28	51
Момичета	7	7	12	8	6
Всичко	53	37	49	36	57

Отъ свършилитѣ прѣзъ 5-лѣтието 62 ученици и 9 ученички, продължили образованието си 22 ученика и 13 ученички въ солунската мжжка и дѣвическа гимназия.

6) *Стружко II-класно училище*. Прѣзъ изтеклото 5-лѣтие то е било само I-класно и смѣсено съ изключение на 84/5 уч. г., когато имало и II-кл. Движението на ученицитѣ е ставало тъй:

84/5	85/6	86/7
16	5	17

6) *Леринско I-клас. училище*. При основното училища имало и I класъ съ 10 ученици прѣзъ 83/4 и 16 прѣзъ 86/7 уч. г.

7) *Еморско II-клас. училище*. Слѣдъ усилени старания най-послѣ прѣзъ 1883/4 уч. г., когато билъ испратенъ новъ учитель отъ екзархията, Еморе цѣлокупно се отказало отъ гръцката патриаршия и влѣзло подъ вѣдомството на родното си духовно начялство. Гръцката пропаганда, изненадана отъ това, че екзархията простръла своята закрила и върху тукашното българско население, взела мѣрки, съ цѣль дано да възпре успѣха на българщината и испратила единъ гръцки даскалъ съ голѣма заплата. Ала всичко отишло на праздно. Прѣзъ 1887/8 г. не билъ приетъ въ никоя кжща и леринскиятъ владика. Нѣмаме свѣдѣния за числото на ученицитѣ, които сж посѣщавали българското училище прѣзъ изтеклото 5-лѣтие. Знае се само, че въ отдѣленията сж прѣподавали учители прѣзъ 1883/4 уч. г. 1, прѣзъ 84/5 уч. г. 2, прѣзъ 85/6 уч. г. 5 (4 учители и 1 учителка), прѣзъ 86/7 уч. г. сжщо 5 (4 у-ли и 1 у-ка). Съ една дума прѣзъ изтеклото 5-лѣтие еморското II-класно училище можа да се закрѣпи и да дава своя плодъ, като сѣе сѣмето

на българската национална пробуда въ кайлярска кааза. Прѣзъ 1886/7 уч. год. въ него е имало 23 ученици.

8) *Костурско I-клас. училище*. Градъ Костуръ принадлежи къмъ онази категория македонски градове, като Струмица, Енидже-Вардаръ и Демиръ-Хисаръ, дѣто българското население е силно задушено отъ еленизма. Българско екзархийско училище за пръвъ пѫть се е отворило тука прѣзъ 1882/3 уч. г. Посѣщавало се е отъ 39 ученици и ученички, разпрѣдѣлени въ двѣ отдѣления и I класъ. Отъ тѣхъ само 4 сѫ били отъ селата, а 35 отъ града. Обучението се рѫководило отъ двама учители. Прѣзъ слѣдната 1883/4 уч. г. то било съ три отдѣления и съ сѫщото почти число ученици. Обучението се рѫководило отъ двама учители и една учителка. Прѣзъ 1884/5 уч. г. то се посѣщавало отъ повече ученици, ала слѣдъ 2-3 мѣсеца било затворено и учителитѣ арестувани. Прѣзъ учебнитѣ 85/6 и 86/7 год. училището не могло да се отвори.

9) *Кичевско и дебърско I-клас. училище*. Прѣзъ първитѣ четири години отъ 5-лѣтието въ тѣзи два града имало само основни училища. Прѣзъ 1886/7 уч. г. се явява при тѣхъ и I класъ съ 9 ученици въ първото и 5 — въ второто.

В. Косовски вилаетъ.

Ето единъ вилаетъ съвсѣмъ чистъ отъ гръцко население, който би могълъ да служи за образецъ въ развитието на българщината и на българското учебно дѣло. За зла честь и въ него доста голѣмъ брой българи прѣзъ изтеклото 5-лѣтие сѫ припознавали патриаршията и постепенно сѫ доставяли почва за сръбската пропаганда. Най-чисти сѫ били каазитѣ: щипска, радовишка, кочанска, кратовска, паланска, велешка. Слѣдъ тѣхъ идатъ скопска, тетовска и кумановска.

Слѣдната таблица съ цифри ни прѣдставя положението на учебното дѣло въ всѣка отдѣлна кааза.

Таблица

за числото на основнитѣ и класни училища, учители и ученици по каази въ косовския вилаетъ прѣзъ 1886/87 г.

Каази		Училища			Учители			Ученици		
		Основни	Класни	Всичко	Основни	Класни	Всичко	Основни	Класни	Всичко
Скопска . . .	вс.	17	2	19	20	7	27	748	146	894
	м.	16	1	17	18	5	23	673	133	806
	ж.	1	1	2	2	2	4	75	13	88
Кумановска . .	вс.	14		14	15		15	420		420
	м.	13	—	13	14	—	14	367	—	367
	ж.	1		1	1		1	53		53
Кратовска . .	м.	7	—	7	10	—	10	248	—	248
Паланска . . .	м.	4	—	4	5	1	6	137	11	148
Кочанска . . .	м.	6	—	6	6	—	6	230	—	230
Тетовска . . .	вс.	13		13	14		15	632		636
	м.	12	—	12	13	1	14	572	4	576
	ж.	1		1	1		1	60		60
Щипска. . . .	вс.	9		11	16		22	567		669
	м.	7	2	9	13	6	19	487	102	589
	ж.	2		2	3		3	80		80
Радовишка . .	м.	7	—	7	7	—	7	257	—	257
Велешка . . .	вс.	14		15	24		29	1111	96	1207
	м.	12	1	13	19	5	24	931	74	1005
	ж.	2		2	5		5	180	22	202
Всичко . .	вс.	**91**	**5**	**96**	**117**	**20**	**137**	**4350**	**359**	**4709**
	м.	**84**	**4**	**88**	**105**	**18**	**123**	**3902**	**324**	**4226**
	ж.	**7**	**1**	**8**	**12**	**2**	**14**	**448**	**35**	**483**

Ако потърсимъ да сравнимъ тѣзи цифри съ нѣкои отъ миналитѣ години, особно отъ 82/3 уч. г., ще намѣримъ, че въ нѣкои каази, като кочанска, паланска, кратовска, едвамъ тукъ-тамъ сѫ блѣщукали училища, съвсѣмъ неуредени. Успѣхъ по-голѣмъ се забѣлѣжва въ каазитѣ скопска, кумановска, тетовска, радовишка, а найвече велешка, дѣто числото на ученицитѣ е увеличено съ повече отъ $^1/_3$. Въ щипска кааза, ако нѣма нѣкоя грѣшка въ даннитѣ, виждаме и намаление.

Прѣзъ това 5-лѣтие екзархийскитѣ приходи не сѫ били достатъчни да се помогне въ по-голѣмъ размѣръ на този вилаетъ. Прѣзъ 1886/7 уч. г. отъ 137 учители екзархията е плащала само на 17, а 120 сѫ поддържани отъ общинитѣ. Екзархийскитѣ помощи сѫ се простирали въ слѣднитѣ градове и каази, дѣто при общинскитѣ учители сѫ поддържани и екзархийски: г. Скопье (7 екз. и 9 общ.), г. Тетово (3 екз. и 4 общ.), г. Куманово (4 екз.), тетовска к. (3 екз. и 6 общ.). Въ всичкитѣ други градове и каази всичкитѣ основни и класни учители, отбѣлѣжени въ горната таблица, били плащани отъ общинитѣ. Образователниятъ цензъ на най-голѣмата часть отъ тѣзи учители е билъ много доленъ.

Върху развитието на учебното дѣло въ косовския вилаетъ прѣзъ всѣка отдѣлна година по-голѣма свѣтлина хвърлятъ слѣднитѣ свѣдѣния за по-бѣлѣжититѣ учебни заведения.

1) *Скопско IV-класно училище*. Прѣзъ учебната 82/3 г. екзархията изпраща двама учители. Училището е станало II-класно и се наредило споредъ екзархийската програма. Прѣзъ 1883/4 уч. г. се отваря и III-класъ и се нарежда екзархийски пансионъ. Отъ 1884/5 г. то станало вече IV-класно. Движението на ученицитѣ изобщо се прѣдставя отъ тази таблица:

82/3	83/4	84/5	85/6	86/7
14	51	—	74	134

Прѣзъ 1886/7 учебна година сѫ свършили това училище 22 ученика, отъ които 20 сѫ отъ скопския вилаетъ (отъ скопска кааза 10, отъ щипска 3, отъ кумановска и паланска по 2, отъ кратовска, кочанска и велешка по 1) и 2 отъ други вилаети (дебърска кааза 1 и дойранска 1).

2) *Скопско II-кл. дѣвическо училище.* Прѣзъ това 5-лѣтие то вече се сформува като редовно класно. Не се знае положително въ какво състояние се намирало прѣзъ 1882/3 уч. г., нито се знае имало ли е учителка прѣзъ 1883/4 уч. г. Екзархията му се притекла на помощь за първъ пѫть съ назначение на двѣ учителки. Прѣзъ 1884/5 уч. г. сѫ изпращани сѫщо тъй учителки. Прѣзъ тѣзи двѣ години училището е било доста уредено. Прѣзъ 1885/6 уч. г. за първъ пѫть се отваря при него I класъ, а прѣзъ 1886/7 то става II-класно. Колко е било числото на ученицитѣ нѣмаме свѣдѣния, освѣнъ за 1886/7 уч. г., когато е имало 13 ученички.

3) *Кумановско II-кл. училище.* На 1882/3 уч. год. билъ изпратенъ първи пѫть отъ екзархията учитель, който въвелъ редъ въ училището, разпрѣдѣлилъ ученицитѣ на отдѣления и започналъ да работи по-методично. Имало и I класъ съ 10-на ученици. Прѣзъ 83/4 и 84/5 уч. г. имало по 14 ученици въ I класъ.

4) *Кратовско I-кл. училище.* Нѣмаме подробни данни за вървежа на това училище прѣзъ изтеклото 5-лѣтие. Знае се само, че прѣзъ 1884/5 уч. г. се отворилъ I класъ.

5) *Паланско II-кл. училище.* За неговия вървежъ тъй сѫщо нѣмаме по-подробни данни прѣзъ изтеклото 5-лѣтие. Можемъ да прѣдполагаме, че то се е развивало нормално. Прѣзъ 83/4 учебна година въ него се назначилъ отъ екзархията учитель, токо що свършилъ педагогическия курсъ въ Враца. Той е отворилъ и два класа. Прѣзъ 84/5 уч. г. въ тѣхъ имало до 27 ученици.

6) *Кочанско I-кл. училище.* Прѣзъ това 5-лѣтие, ако и да се изпращали постоянно по 1-2 учители отъ екзархията, училището не се е развивало нормално. Всичката енергия на българитѣ екзархисти се изчерпвала прѣзъ това врѣме найвече въ борбата имъ съ гъркоманитѣ, които били найглавната прѣчка за успѣха на училището.

7) *Тетовско I-класно училище.* Прѣзъ 1883/4 г. въ Тетово се назначили нови учители отъ екзархията: тогава за първъ пѫть се отворило и дѣвическо училище. Прѣзъ 1886/7 г. се отворилъ I кл. съ 4 ученици.

8) *Щипско II-кл. училище.* Прѣзъ това 5-лѣтие то се развивало доста правилно. Ето какво е било движението на ученицитѣ въ него:

82/3	83/4	84/5	85/6	86/7
—	63	92	97	102

Силенъ потикъ къмъ напрѣдъкъ се забѣлѣзва отъ 84/5 учебна година.

9) *Велешко IV-кл. училище.* За това 5-лѣтие липсватъ ни по-положителни данни за числото на ученичкитѣ въ това училище, което прѣзъ първитѣ три години е било II-кл., прѣзъ 1885/6 станало III-кл., а прѣзъ 1886/7 и IV-класно.

82/3	83/4	84/5	85/6	86/7
59	58	78	122	96

Въ тѣзи числа влизатъ и момичетата.

Г. Одрински вилаетъ.

По числото на българското население изобщо одринскиятъ вилаетъ малко отстжпва на косовския, ала се изравнява почти съ него по числото само на онѣзи българи, които припознаватъ екзархията. Ето защо тѣзи два вилаети иматъ много общо помежду си, колкото се отнася до даннитѣ за учебното дѣло. Въ 12 каази отъ одринския вилаетъ сме имали училища въ края на това 5-лѣтие. Отъ тѣхъ най чиста българска е ахжчелебийската съ здраво родопско население. Слѣдъ нея идатъ малко-търновската и мустафа-пашанската. Лозенградската се населява отъ по-голѣмъ брой българи, отколкото сж двѣтѣ послѣдни, ала и доста гърци живѣятъ въ тази кааза. Одринската кааза, особно градъ Одринъ, е доста задушенъ отъ гръцкото влияние. Относително по-добрѣ сж отъ останалитѣ: узунъ-кюприйската, ференска, софулийска, деде-агачска, бунаръ-хисарска, гюмюрджинска, а по-злѣ: дарждеренска и баба-ескийска.

Слѣдната таблица ни прѣдставя въ цифри приблизителното състояние на учебното дѣло въ всѣка отдѣлна кааза прѣзъ 1886/7 учеб. год.

Таблица

за числото на основнитѣ и класни училища, учители и ученици по каази въ одринския вилаетъ прѣзъ уч. 1886/87 год.

Каази		Училища Основни	Училища Класни	Всичко	Учители Основни	Учители Класни	Всичко	Ученици Основни	Ученици Класни	Всичко
Одринска	вс.		3	8	14	10	24	226	133	359
	м.	5	2	7	7	9	16	147	123	270
	ж.		1	1	7	1	8	79	10	89
М.-Пашанска	м.	16	—	16	20	1	21	471	18	489
Узунъ-Кюприйска	м.	5	—	5	5	—	5	235	—	235
Димотишка и Софулийска	вс.	14		14	14		14	439		439
	м.	13	—	13	13	—	13	404	—	404
	ж.	1		1	1		1	35		35
Лозенъ-Градска	вс.	18		18	21	4	25	781	48	829
	м.	17	—	17	20	3	23	729	44	773
	ж.	1		1	1	1	2	52	4	56
Баба-Ескийска и Люле-Бургашка		3	—	3	3	—	3	64	—	64
Демиръ-Хисарска		3	—	3	4	—	4	135	—	135
Малко-Търновска		13	—	13	15	1	16	555	14	569
Ференска	вс.	10		10	9		9	331		331
	м.	9	—	9	8	—	8	281	—	281
	ж.	1		1	1		1	50		50
Деде-Агачка		5	—	5	5	—	5	155	—	155
Орта-кьойска		—	—	(1)	—	—	(1)	—	—	(66)
Гюмюрджинска		—	—	(1)	—	—	(1)	—	—	(46)
Ахѫ-Челебийска	вс.	22		22	23		25	1427		1452
	м.	20	—	20	21	2	23	1341	25	1366
	ж.	2		2	2		2	86		86
Малгарска и Кешанска		—	—	—	—	—	—	—	—	—
Дарѫ-Деренска	вс.				2		2	73		73
	м.	1	—	1	1	—	1	45	—	45
	ж.				1		1	28		28
Скеченска		2	—	2	2	—	2	178	—	178
ВСИЧКО	вс.	117	3	120	137	18	155	5070	238	5308
	м.	112	2	114	124	16	140	4740	224	4964
	ж.	5	1	6	13	2	15	330	14	344

Ако сравнимъ тѣзи данни съ нѣкои други, които имаме на ржка отъ миналитѣ години, особно отъ 82/3 уч. г., ще намѣримъ, че по-голѣмъ успѣхъ сж направили каазитѣ: мустафа-пашанска, димотишка съ софуларска (ученицитѣ въ тѣхъ сж станали четире пжти по-вече), лозенъ-градска (два пжти по-вече), малко-търновска (три пжти повече), ференска (три пжти повече) и ахжчелебийска. Сравнение не можемъ да правимъ за каазитѣ орта-кьойска и гюмюрджинска, за които нѣмаме данни, както и за одринска, за която не разполагаме съ пълни свѣдѣния.

За да се съдѣйствува, колкото е възможно, на учебното дѣло въ този вилаетъ давани сж прѣзъ 5-лѣтието отъ екзархията материялни помощи. Отъ всички 155 учители прѣзъ 86/7 уч. г. 37 сж плащани отъ екзархията, а 118—отъ общинитѣ. Въ слѣднитѣ градове и каази сж поддържани екзархийски учители: г. Одринъ (23 екз.), г. Лозенъ-Градъ (7 екз. и 3 общ.), бунаръ-хисарска кааза (3 екз. и 1 общ.), г. Деде-Агачъ (1 екз.), г. Димотика (2 екз.), г. Узунъ-Кюпрю (1 екз.). Въ останалитѣ градове и каази всичкитѣ учители, означени въ горната таблица, сж поддържани отъ общинитѣ. Отъ тѣхъ на първо мѣсто стоятъ: мустафа-пашанска кааза съ града (26 общ.), лозенградска (18 общ.) и ахжчелебийска к. (16 общ.).

По-подробни насоки за вървежа на учебното дѣло въ одринския вилаетъ по отдѣлни години отъ 5-лѣтието ни даватъ слѣднитѣ свѣдѣния за по-бѣлѣжититѣ учебни заведения въ този вилаетъ.

1) *Одринско IV-класно мжжко училище.* Прѣзъ това 5-лѣтие то се още развивало като II-кл., III-кл. и IV-кл. мжжко училище, именно прѣзъ 1882/3 до 1883/4 уч. год. било е II-кл., отъ 1884/5 е станало III-кл., а отъ 1885/6 уч. г. — IV кл. Ето какъ е вървѣло движението на ученицитѣ:

82/3	83/4	84/5	85/6	86/7
72	56	—	64	54

2) *Одринско свещеническо или духовно училище.* Едно отъ силнитѣ желания на българския духовенъ началникъ е било винаги да започне и въ вилаетитѣ по-скоро изпълне-

нието на тази часть отъ програмата му, която гласи: „основаване на училища, въ които да се образуватъ достойни и способни служители на църквата . . .“ Най-послѣ прѣзъ 1883/4 учебна година той намѣрилъ за възможно да положи основата на одринското свещеническо или духовно училище. Отначало това училище имало единъ класъ, а послѣ се развивало постепенно. Отъ него най-сетнѣ пониква сегашната пълна духовна семинария на Шишли. Прѣзъ 1884/5 уч. г. било отворено едно духовно училище и въ Прилѣпъ, ала по заповѣдь на правителственитѣ власти било затворено и ученицитѣ му се прѣмѣстили въ Одринъ. Одринското свещеническо училище се състояло отъ единъ прѣдуготвителенъ класъ и два специялни, и въ това състояние то просѫществувало 8 години. Ректорската длъжность сѫ изпълнявали прѣзъ това врѣме 4 лица: едно мирско и три духовни. Ето какво е било движението на ученицитѣ въ него прѣзъ 5-лѣтието:

83/4	84/5	85/6	86/7
36	—	56	79

3) *Одринско дѣвическо II-кл. «Касжрово» училище.* То било отворено още на 1881/2 учебна година. Прѣзъ изтеклото 5-лѣтие движението на ученичкитѣ въ него, до колкото се знае, било такова:

82/3	83/4	84/5	85/6	86/7
—	16	—	22	10

4) *Мустафа-Пашанско II-кл. училище.* Отъ 82/3 г. взели да го посѣщаватъ и момичета. Движението на ученицитѣ е било слѣдното: 82/3 уч. г. 70 (64 момчета и 6 момичета), 84/5 уч. г. 80 ученици, а 86/7 уч. г. 18.

5) *Ловенградско III-кл. училище.* То било I-класно прѣзъ 82/3 г. и II-класно прѣзъ 83/4 г., а отъ 85/6 г. станало III-класно. Ето движението на ученицитѣ и ученичкитѣ въ него:

82/3	83/4	84/5	85/6	86/7
16	34	38	29	48

Свършили II. и III. кл. 35 ученици, отъ които 4 продължили образованието си: въ Пловдивъ, Одринъ по 1 и 2 въ Солунъ.

6) *Малко-Търновско I-кл. училище.* Движението на ученицитѣ било:

82/3 уч. г.	84/5 г.	86/7 г.
22	18	14

7) *Устовско (Ахжчелебийско) I-кл. училище.* Движението на ученицитѣ било:

82/3 уч. г.	86/7 г.
20	25

Д. Цариградски вилаетъ.

Прѣзъ това 5-лѣтие, и то отъ 1884/5 учебна година се отворило училище и въ цариградския вилаетъ, и то най-напрѣдъ въ самата столица. Отъ 1886/7 уч. г. се явяватъ: двѣ основни училища, едното въ Цариградъ съ 2 учители и 62 ученици, а другото въ едно отъ деркоскитѣ села: Дели-Юнюзъ съ 44 ученици. При основното отъ 1884/5 уч. г. въ Цариградъ се отвори и класно съ 11 ученици на 1886/7 уч. г.

Трете 5-лѣтие (1887|8 до 1891|2 уч. г.).

Отъ началото на третето 5-лѣтие явно се забѣлѣжваше, че прѣпятствията противъ българското учебно дѣло отъ всички страни ставаха толкози по-голѣми, колкото нашиятъ успѣхъ се увеличаваше.

На първо мѣсто между враждебнитѣ намъ елементи стоятъ вѣковнитѣ наши съперници. Покровителствувани отъ мѣстнитѣ власти, гръцкитѣ владици и консули продължаваха да откриватъ гръцки училища въ чисто български градове, паланки и села. Материялни срѣдства за това даваха силлогоситѣ, гръцкото правителство и богатитѣ гърци. Като се ползуваше отъ неблагоприятнитѣ за насъ обстоятелства, гръцката пропаганда сполучваше силно да прѣчи за отваряне на нови български училища. Не по-мѫчно бѣше за нея да дѣйствува, да се закриватъ отворени вече, особно въ такива мѣста, дѣто българскиятъ елементъ, по-прѣди на пѫть да се погърчва, съ помощьта на училищата си можалъ да се посвѣсти. Тъй напр. по искане съ такриръ отъ гръцкия митрополитъ въ Сѣръ, мѣстнитѣ власти прѣзъ 1887/8 уч. г. бѣха запечатали българското училище въ този градъ, бѣха затворили училището въ голѣмото чисто българско село въ Горне Броди и сѣрска Джумая и не позволиха да се отворятъ такива въ Демиръ-Хисаръ и другадѣ. По гръцки интриги тъй сѫщо не се позволяваше дълго врѣме да се отворятъ български училиша въ Струмица, Костуръ, Ениджe-Вардаръ и др. Изобщо прѣзъ това 5-лѣтие гръцката пропаганда правѣше голѣмъ напънъ за спъване на нашето учебно дѣло.

Сръбската пропаганда, която отъ 1886/7 учебна година започна дѣятелно да работи въ Македония, сега вече разви една силна енергическа дѣйность, достойна за едно по-благородно дѣло. Отъ назначението на сръбски консули въ Солунъ, Битоля и Скопье взеха да се отварятъ свободно сръбски училища, особно въ сѣверозападната часть на Македония. На всѫдѣ сръбски книги и учебници се раздаваха безплатно. Съ помощьта на гръцкитѣ владици и съ прѣдателското поддаване на нѣкои подкупени българи, сръбскитѣ консули още прѣзъ

1887/8 учебна година се помжчиха да отворятъ сръбски училища въ Солунъ, Скопье, Дебъръ и нѣкои села. Несполуката да отворятъ такива въ градоветѣ прѣзъ тая учебна година не отчая сръбскитѣ консули, които се ползуваха отъ всички срѣдства за постигане на цѣльта си. Тъй напр. слѣдъ отваряне на сръбското консулство въ Битоля, самиятъ консулъ и специялниятъ пратеникъ отъ извѣстното бѣлградско дружество „св. Сава“ започнаха да привикватъ по-първитѣ и повлиятелни граждани и селяни и да имъ прѣдлагатъ заплати за да работятъ между населението въ полза на сърбизма. Сръбската пропаганда въ Битолско и Скопско се поддържаше отъ гръцкитѣ владици и тѣхнитѣ агенти. Тя пръскаше огромни суми за подкупуване на разни лица, които тъй или инакъ да помагатъ за постигане на цѣльта ѝ. Особно внимание обръщаше върху Скопско, Тетовско, Кумановско, Паланско, Кичевско, Дебърско, Велешко, Прилѣпско, Охридско и Битолско. Една отъ причинитѣ, поради които сръбската пропаганда намираше сравнително по-благоприятна почва въ нѣкои мѣста, бѣха икономическитѣ връзки на българското население съ Сърбия. Доста на брой българи отъ разни покрайнини на Македония, които намиратъ въ сръбското кралство своята прѣхрана, като млѣкари, дюлгери и други занаятчии, завеждатъ съ себе и дѣцата си и ги учатъ, съ срѣдства отъ пропагандата, въ сръбскитѣ училища. Тамъ отъ найкрѣхка младость тѣзи българчета се надъхватъ съ сръбски шовинистични идеи и заедно съ родителитѣ си ставатъ ревностни агенти на сръбската пропаганда. Като дѣйствува по този начинъ, сръбската пропаганда употрѣбя всички старания за да свива гнѣзда въ най-чиститѣ отъ гръцизмъ мѣстности, заселени съ българи.

Освѣнъ тѣзи двѣ пропаганди, гръцка и сръбска, които се стремятъ да прѣмахнатъ народностьта и езика на българина въ вилаетитѣ, има, както е извѣстно, още други двѣ, които се домогватъ да му подкопаятъ бащината вѣра, онази вѣра, която го е крѣпила прѣзъ дълги вѣкове на тежки изпитни. Това сж католическата и протестантска пропаганди. Ала почвата на тѣзи послѣднитѣ отъ день на день се губи подъ тѣхъ и тѣ ще изгаснатъ отъ само себе, щомъ се повдигне на потрѣбната висота българското православно духовенство, а най-вече свещенството.

При всичкитѣ тѣзи силни прѣчки, съ които имаше да се бори нашето учебно дѣло въ вилаетитѣ, то все пакъ не прѣставаше да върви напрѣдъ, ако и съ по-бавни, ала по-сигурни крачки. Прѣзъ разгледваното 5-лѣтие българщината отбѣлѣжи въ своя активъ нѣкои нови сполуки отъ голѣмо значение. Благодарение на енергичнитѣ усилия отъ българския свещеноначалникъ и на съдѣйствието отъ княжеското правителство, прѣзъ лѣтото на 1890 г. се дадоха берати на двама български митрополити за обѣщанитѣ двѣ епархии: охридска и скопска. Освѣнъ това прѣзъ 1891 г. поради силнитѣ настоявания на Негово Блаженство се издаде отъ великия везиръ Кямилъ паша едно прѣдписание до властитѣ въ солунския и битолски вилаети съ слѣднето съдържание: „да се не правятъ никакви прѣпятствия на българитѣ, които се отказватъ отъ гръцкитѣ митрополити и припознаватъ своето духовно началство, училищата имъ да се намиратъ подъ тѣхно управление и най-послѣ властитѣ на казанитѣ вилаети трѣба да се погрижатъ, щото, поради народната умраза на двѣтѣ народности, гръцкитѣ митрополити съ притѣсненията си къмъ българитѣ да не прѣдизвикватъ оплаквания отъ страна на послѣднитѣ“. Това прѣдписание има за сетнина, че поздрави правото на екзархията да управлява чрѣзъ своитѣ органи българскитѣ училища.

Поддържанитѣ отъ екзархията училища, снабдени съ по-добъръ учителски персоналъ, изобщо сѫ стояли по-високо, отколкото поддържанитѣ отъ общинитѣ. Освѣнъ това нѣкои общини, като прилѣпската, велешката и щипската прѣзъ 1889/90 уч. г. прѣобърнали своитѣ IV-класни училища въ III-класни, понеже срѣдствата не имъ позволявали да поддържатъ повече и по-способни учители. За улеснение на тѣзи общини екзархията започнала да поддържа главнитѣ учители въ училищата имъ.

Състоянието на основнитѣ училища, при всичкитѣ подобрения, направени въ персонала прѣзъ това 5-лѣтие, не е могло да бѫде такова, каквото се желаяло отъ екзархията. Много зелѣ сѫ стояли поддържанитѣ отъ общинитѣ, които, било по бѣдность, било по незнание, назначавали за учители повечето такива лица, които склонявали да служатъ съ по-долна заплата, ако и да сѫ били най-слаби. Имало е обаче нѣкои общини, които сѫ потърсили и по-подготвени учи-

тели. Тъй напр. прилѣпската община прѣзъ 1889/90 уч. г. условила за основнитѣ си училища 6 души учители, свършили педагогическото отдѣление при солунската гимназия.

Прѣзъ това 5-лѣтие (1889/90 г,) се одобрила отъ министерството на народното просвѣщение въ Цариградъ програмата за основнитѣ училища, прѣгледана и прѣработена прѣдварително отъ учителския съвѣтъ. Тая програма била напечатана и разпратена въ вилаетитѣ.

Въпросътъ за надзора, упражняванъ върху училищата постоянно е интересувалъ българския свещеноначалникъ. Ала много трудно е било да се припознаятъ официялно нѣкои инспектори, назначени отъ екзархията, и да се оставятъ свободни да обикалятъ и инспектуватъ българскитѣ училища. За да се удовлетвори донѣйдѣ и тази нужда, били опрѣдѣлени въ главнитѣ градове училищни комисии, състоещи отъ директоритѣ, прѣдседателитѣ на общинитѣ, отъ нѣкои учители и по-интелигентни граждани. Освѣнъ това възлагани били инспекторски длъжности и на нѣкои служащи лица, които се намирали на разположение. Тъй напр. въ одринския вилаетъ инспекторска длъжность е изпълнявалъ протосингелътъ при одринската митрополия, въ битолския — секретарьтъ при общината. Инспекторска длъжность за училищата въ каазитѣ сѫ изпълнявали и главнитѣ учители въ каазалийскитѣ градове.

Изобщо, може да се каже, изтеклото 5-лѣтие оставаше българското учебно дѣло въ Турско по-закрѣпнало. То биде снабдено съ една нова закрила отъ мѣстни български архиереи въ скопската и охридска епархии. Ала тъкмо къмъ края, прѣзъ 1891/2 учеб. година, появи се една нова опасность. Правителството бѣ дало разпоредби всичкитѣ български училища да се снабдятъ съ позволителни (рухсаднамета), съгласно съ турския законъ за народното просвѣщение отъ 1865 г. Естествено бѣше да се мисли, че прилагането на тази мѣрка би се отразило твърдѣ гибелно тъкмо върху нашитѣ училища, понеже се лишаваме и отъ официялно припознато църковно вѣдомство и отъ привилегии и свободи, на каквито се радватъ гръцката патрияршия и нѣкои пропаганди на всѣкждѣ.

Приложената статистическа таблица ни прѣдставя въ абсолютни числа, какво е било състоянието на учебното дѣло по вилаети прѣзъ послѣдната 1891/2 уч. година отъ 5-лѣтието.

Таблица

за числото на училищата, учителитѣ и ученицитѣ по вилаети прѣзъ 1891/92 учебна година.

Вилаети		Основни училища			Класни училища			Всичко			Забавачи	Всичко ученици съ забавачитѣ
		Училища	Учители	Ученици	Училища	Учители	Ученици	Училища	Учители	Ученици		
Солунски	вс.	196	244	7638	3	46	588	199	290	8226	1610	9836
	м.	185	219	6856	2	41	498	187	260	7354		
	ж.	11	25	782	1	5	90	12	30	872		
Битолски	вс.	169	236	7366	5	35	455	174	271	7821	1845	9666
	м.	157	190	6201	4	28	361	161	218	6562		
	ж.	12	46	1165	1	7	94	13	53	1259		
Косовски	вс.	101	145	4585	4	28	438	105	173	5023	1396	6419
	м.	89	122	3865	3	23	358	92	145	4223		
	ж.	12	23	720	1	5	80	13	28	800		
Одрински	вс.	106	116	4988	1	23	204	107	139	5192	198	5390
	м.	102	104	4579	1	22	182	103	126	4761		
	ж	4	12	409	—	1	22	4	13	431		
Цариградски	вс.	3	4	137	2	11	89	5	15	226	—	226
	м.	3	4	137	2	11	89	5	15	226		
	ж.	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Всичко	вс.	575	745	24714	15	143	1774	590	888	26488	5049	31537
	м.	536	639	21638	12	125	1488	548	764	23126		
	ж.	39	106	3076	3	18	286	42	124	3362		

Като сравнимъ тѣзи цифри съ онѣзи отъ 1886/7 уч. г. можемъ да узнаемъ приблизително, какъ сж се увеличили училищата, учителитѣ и ученицитѣ въ изминалитѣ 5 години. Резултатътъ отъ направенитѣ изчисления на процентитѣ по вилаети е изложенъ въ тази таблица:

Вилаети	Солунски	Битолски	Косовски	Охридски
Училища	31·15	31·03	8·57	—10·83
Учители	31· 0	33·94	20·57	—10·32
Ученици	31·91	28·43	26·63	1·52

Отъ тукъ става явно, че най-голѣмъ напрѣдъкъ е направилъ солунскиятъ вилаетъ, а слѣдъ него идатъ останалитѣ по реда, както сж турени въ таблицата. За солунския вилаетъ липсватъ свѣдѣния отъ каазитѣ: гевгелийска и горноджумайска отъ 1886/7 уч. г., ала цифритѣ не сж толкози голѣми за да влиятъ много на резултатитѣ отъ изчисленията. Одринскиятъ вилаетъ не е направилъ голѣмъ успѣхъ, ала намаленията се обясняватъ отъ неточнитѣ данни, както за 1886/7 уч. г., тъй и за 1891/2 уч. г.

А. Солунски вилаетъ.

Успѣхътъ на учебното дѣло въ този вилаетъ прѣзъ изтеклото 5-лѣтие е много голѣмъ. Училищата сж били увеличени съ 62, т. е. 31·15%, учителитѣ съ 90, т. е. 31·03%, ученицитѣ съ 3147, т. е. 31·91%.

Приложената тука статистическа таблица ни показва какви сж били абсолютнитѣ числа на училищата, учителитѣ и ученицитѣ въ всѣка отдѣлна кааза прѣзъ послѣдната година отъ 5-лѣтието, т. е. 1891/2 уч. г.

ТАБЛИЦА за числото на основнитѣ училища, учители и ученици по каази въ солунския вилаетъ прѣзъ 1891/92 г.

Каази		Училища Основни	Училища Класни	Всичко	Учители Основни	Учители Класни	Всичко	Ученици Основни	Ученици Класни	Всичко	Забавачи	Всичко ученици заедно съ забавачитѣ
Солунска и Лѫгадинска	вс.	10	2	12	17	23	40	372	312	684		
	м.	9	1	10	13	18	31	290	223	513	240	924
	ж.	1	1	2	4	5	9	82	89	171		
Ен. Вардар.	вс.	6		6	7		9	291		312		
	м.	4	—	4	5	2	7	211	21	232	109	421
	ж.	2		2	2		2	80		80		
Гевгелийска	вс.				18		20					
	м.	15	—	15	16	2	18	523	36	559	140	699
	ж.				2		2					
Воденска	вс.	13		13	20		22	360		374		
	м.	12	—	12	17	2	19	293	14	307	129	503
	ж.	1		1	3		3	67		67		
Тиквешка	вс.	13		13	15		15	452	14	466		
	м.	12	—	12	13	—	13	400	13	413	201	667
	ж.	1		1	2		2	52	1	53		
Струмишка	вс.	13		13	13		13	400		400		
	м.	12	—	12	12	—	12	365	—	365	133	533
	ж.	1		1	1		1	35		35		
Дойранска	вс.	7		7	9		10	204		214		
	м.	6	—	6	8	1	9	181	10	191	98	312
	ж.	1		1	1		1	23		23		
Кукушка	вс.	16		16	19		21	568		599		
	м.	15	—	15	17	2	19	503	31	534	261	860
	ж.	1		1	2		2	65		65		
Сърска и Зѫхненска	вс.				22		28	589		663		
	м	14	1	15	19	6	25	556	74	630	—	663
	ж.				3		3	33		33		
Д.-Хисарска	вс.							341		341		
	м.	8	—	8	7	—	7	331	—	331	26	367
	ж.							10		10		
Петришка	вс.	14		14	14		15	366		379		
	м	13	—	13	13	1	14	326	13	339	—	379
	ж.	1		1	1		1	40		40		
Мелнишка	вс.							226		231		
	м.	8	—	8	9	—	9	223	5	228	—	231
	ж.							3		3		
Г.-Джумайска	м.	9	—	9	11	1	12	293	5	298	—	298
Разложка	вс	13		13	22		28	972		1007		
	м.	12	—	12	21	6	27	876	35	911	233	1240
	ж.	1		1	1		1	96		96		
Неврокопска	вс.	30		30	33		33	1368		1386		
	м.	29	—	29	31	—	31	1228	18	1246	—	1386
	ж.	1		1	2		2	140		140		
Драмска	вс.				8		8	313		313		
	м.	7	—	7	7	—	7	257	—	257	40	353
	ж.				1		1	56		56		
Всичко	вс.	196	3	199	244	46	290	7638	588	8226		
	м.	185	2	187	219	41	260	6856	498	7354	1610	9836
	ж.	11	1	12	25	5	30	782	90	872		

За да се види по какви проценти сж се увеличили училищата, учителитѣ и ученицитѣ въ всѣка отдѣлна кааза, направени сж сравнения между цифритѣ отъ 1891/2 уч. г. и 1886/7 уч. г. По-долу се нареждатъ каазитѣ, като се дава прѣдимство особно на по-голѣмитѣ проценти на увеличението, което сж направили ученицитѣ.

Слѣднитѣ петь каази най-добрѣ сж стояли:

1) Гевгелийска	учил.	80 %,	учит.	65 %,	учен.	79·25%
2) Енидже-Вард.	„	66·66	„	88·88	„	71·25
3) Сѣрска и Зжхн.	„	73·33	„	60·71	„	71·04
4) Струмишка	„	30·76	„	30·76	„	63·98
5) Драмска	„	57·14	„	62·50	„	61·19
Отъ втори редъ сж:						
6) Мелнишка	„	27·27	„	25	„	43·65
7) Неврокопска	„	36·66	„	42·42	„	43·14
8) Дойранска	„	57·14	„	20	„	41·66
9) Кукушка	„	6·25	„	16	„	38·37
10) Солун. и Лжгад.	„	41·66	„	27·50	„	36·03
Слѣдъ тѣхъ идатъ:						
11) Тиквешка	„	43·48	„	40	„	32·83
12) Воденска	„	38·46	„	13·63	„	27·23
Най-послѣ оставатъ:						
13) Демиръ-Хис.	„	25	„	16·66	„	9
14) Разложка	„	15·38	„	57·07	„	7·11
15) Петришка	„	7·14	„	16·66	„	1·04

16) Горно-Джумайска не е направила никакъвъ успѣхъ.

Твърдѣ голѣмото увеличение за гевгелийската кааза се е произвело вѣроятно отъ това, че прѣзъ 1886/7 г. не сж били събрани всичкитѣ данни за училищата въ нея. Като направимъ сравнение съ даннитѣ отъ 84/5, 88/9, 90/1 уч. г. ще се увѣримъ, че тя трѣба да се причисли между каазитѣ отъ трети редъ. Отъ горно-джумайска к. тъй сжщо не били дошли свѣдѣния за 86/7 уч. г., та и тя не трѣба да стои найпослѣ. За останалитѣ каази изчисленията сж приблизително вѣрни.

Отъ горнитѣ изчисления виждаме, че усилията на екзархията да проникне въ заглъхналитѣ каази, като енидже-вар-

дарска, струмишка, солунска и др. сж се овѣнчали съ голѣма сполука. На коя кааза какви помощи сж били давани прѣзъ 1891/2 уч. г. се вижда отъ слѣднитѣ данни. Отъ всички 290 учители въ солунския вилаетъ екзархията е поддържала 165, а общинитѣ 126. Най-много учители сж плащани въ градоветѣ и каазитѣ: г. Солунъ (32 екзар. учители), солунска кааза (8 екзар. и 2 общ.), г. Воденъ (9 екз.), воденска кааза (13 екз.), г. Дойранъ (4 екз. и 1 общ.), дойранска кааза (6 екз.), г. Гевгелии (4 екз.), гевгелийска кааза (10 екз. и 3 общ.), г. Ениджe-Вардаръ (4 екз.), ениджe-вар. кааза (5 екзар. и 1 общ.), г. Струмица (4 екз.), струмишка кааза (10 екз. и 1 общ.), г. Сѣръ (9 екз.), сѣрска и зжхн. кааза (11 екз. и 2 общ.), г. Неврокопъ (2 екз. и 1 общ.), г. Петричъ (3 екз.), г. Мелникъ (2 екз.), г. Кукушъ (6 екз. и 2 общ.), кукушка кааза (9 екз. и 7 общ.), г. Демиръ-Хисаръ (3 екз. и 2 общ.). А най-много жертви сж правили за училищата си: г. Кавадарци (4 общ. и 1 екз.), тиквешка кааза (10 общ. и 4 екз.), петришка кааза (11 общ.), мелнишка к. (7 общ.), неврокопска к. (33 общ.), разложка к. (23 общ. и 2 екз.), г.-джумайска к. (8 общ. и 1 екз.).

За да ни стане по-ясно, какъ постепенно се е развивало учебното дѣло въ солунския вилаетъ прѣзъ 5-лѣтието даваме тука свѣдѣния за вървежа на по-бѣлѣжититѣ учебни заведения въ този вилаетъ.

1) *Солунска мжжка гимназия св. Кирилъ и Методий.* Развитието на това пълно срѣдно учебно заведение въ третото 5-лѣтие се прѣдставя отъ слѣднитѣ цифри:

Год.	Ученици въ цѣлата гимназия		Ученици въ VII к.	
	Записани	Слѣдватъ	Запис.	Свършили
87/8	217	179	25	11
88/9	211	202	31	31
89/90	212	192	16	15
90/1	227	217	28	27
91/2	232	221	26	26

Отъ тука най-много бие въ очи ненормалното явление прѣзъ 1887/8 учебна год. Отъ 217 записани ученици слѣдватъ до края на годината едвамъ 179, а отъ 25 постжпили

въ VII кл. свършили само 11 ученици. Отъ едно повърхно сравнение на аналогичнитѣ цифри прѣзъ другитѣ години можемъ да прѣдполагаме, че нѣщо е пострадало заведението прѣзъ първата учебна година отъ 5-лѣтието. Историята на гимназията ни обяснява най-добрѣ това явление. По несъгласия, които били възникнали прѣзъ тая уч. г. между една часть отъ учителското тѣло и директора на гимназията, троица отъ прѣподавателитѣ въ края на мѣсецъ ноемврий подаватъ оставка и не посѣщаватъ заведението въ първата половина на мѣсецъ декемврий, а подиръ това послѣдва и оставката на директора, когото отъ 1. януарий до 11. априлъ замѣстя единъ отъ учителитѣ. На януарий мѣсецъ се появяватъ прискърбни ученически разпри въ VII. кл., които ставатъ причина за окончателното раздѣление на учителското тѣло въ двѣ противоположни страни. Нѣкои прѣдмети останали не заети до края на годината, други сж размѣняни между прѣподавателитѣ; нѣкои прѣподаватели не влизали въ класъ до два мѣсеца, а нѣкои въ извѣстни класове — и до края на годината. А всичко това се е отразило твърдѣ гибелно върху това хубаво заведение прѣзъ 1887/8 уч. г.

За да се приготвятъ постепенно по-добри учители за основнитѣ училища, отъ началото на 5-лѣтието се открило при тази гимназия и двѣ годишно педагогическо отдѣление, въ което постжпвали ученици отъ III. класъ. Прѣзъ 87/8 г. имало само I. курсъ, а на слѣдната 88/9 г. се е открилъ и II, отъ който въ края на годината излѣзълъ първи изпускъ ученици съ педагогическо образование. Числото на постжпилитѣ и слѣдвали ученици въ педагогическото отдѣление се вижда отъ слѣднитѣ статистически данни (А = I. кур., Б = II. кур.), които сж вмѣстени въ общи цифри въ по-горната таблица.

87/8		88/9		89/90		90/1		91/2	
А	Б	А	Б	А	Б	А	Б	А	Б
постжпили									
25	—	11	17	19	11	29	14	17	29
слѣдвали									
23	—	10	17	17	7	29	14	17	29

Слѣдвалитѣ прѣзъ изтеклото 5-лѣтие ученици въ солунската гимназия се разпрѣдѣлятъ по вилаети тъй:

Вилаети	87/8	88/9	89/90	90/1	91/2
Солунски	76	96	91	99	106
Битолски	65	64	60	63	60
Косовски	34	32	33	38	40
Одрински	1	6	5	9	8
Цариград. и др.	3	4	3	8	7
Всичко	179	202	192	217	221

Отъ тази таблица се вижда, че и прѣзъ изтеклото 5-лѣтие най-много ученици сж постжпили изъ солунския вилаетъ, и то повечето отъ Солунъ и Солунско, Воденъ, Гевгелии, Кукушъ, Тиквешъ и Неврокопъ. Слѣдъ него иде битолскиятъ, отъ който най-много отъ Прилѣпъ, Охридъ, Костуръ, Битоля и Дебъръ. Послѣ косовскиятъ — най-много отъ Велесъ, Щипъ и Скопье. Отъ одринския вилаетъ най-много ученици сж излѣзли изъ Одринъ и Лозенградъ.

За да се поправятъ работитѣ въ гимназията, въ състава на учителското тѣло се направи голѣмо подобрение още прѣзъ 1888/9 уч. г. Сетнина отъ това бѣ, че се въведе желаниятъ редъ въ заведението и се изравниха печалнитѣ недоразумѣния между учителитѣ. Прѣзъ това 5-лѣтие между другитѣ подбрани учителски сили въ солунската гимназия личатъ имената и на оплакванитѣ — сега покойници: Д. Матовъ и В. Кънчовъ. По инициятива на учителското тѣло се започна въ Солунъ отъ 1888/9 уч. г. издаването на първото българско периодическо списание въ отечеството на славянскитѣ просвѣтители. Това твърдѣ полезно списание подъ название „Книжици“ излазя до 1894 г. Прѣзъ 1888/9 уч. год. се издаде първиятъ и едничекъ до сега печатанъ отчетъ за со-

лунската гимназия. Покрай твърдѣ интересното изложение за вървежа на заведението отъ директора, се срѣщатъ и добри други статии отъ Д. Матовъ и В. Кънчовъ.

2) *Солунска дѣвическа гимназия «св. Благовѣщение»*. До 1890/1 уч. г. гимназията е имала само 5 кл., а отъ тая година става пълна VI кл. Движението на ученицитѣ въ нея ни се прѣдставя отъ слѣдната таблица:

Год.	Всичко ученици	Записани въ VI кл.	Свършили	
			Съ зрѣл. изпитъ.	Съ год. изпитъ.
87/8	65	—	—	—
88/9	77	—	—	—
89/90	79	—	—	—
90/1	89	9	5	—
91/2	88	12	10	2

Както мжжката гимназия е принесла огромна полза съ това, че е приготвила голѣмъ брой учители, особно за въ основнитѣ мжжки училища, тъй и дѣвическата има не малко заслуги въ изваждане на учителки. Голѣма часть отъ свършилитѣ ученички отъ III кл. или нагорѣ сж станали учителки на всждѣ въ вилаетитѣ.

Бѣлѣжка. Вардарското (А) и централното (Б) основни училища сж се развивали, колкото се отнася до числото на ученицитѣ имъ, според слѣдната таблица:

Год.	Отдѣлѣния		Ученици		Всичко ученици.
	А	Б	А	Б	
87/8	3	4	68	64	132
88/9	3	4	61	122	183
89/90	3	4	83	149	232
90/1	2	4	95	152	247
91/2	2	4	91	173	264

Тѣзи цифри ни показватъ явно, какъ ежегодно се увеличаватъ ученицитѣ и въ солунскитѣ основни училища.

3) *Енидже-Вардарско I-кл. училище.* Най-послѣ усиленитѣ старания на българския екзархъ да отвори въ Енидже-Вардаръ българско училище се овѣнчаха съ сполука.

Това стана на 24. априлъ 1890 г. Поради интригитѣ на гръкоманитѣ, властьта се намѣсила въ работата и българското училище прѣзъ първата още година отъ сѫществуването си било закривано на два пѫти: първи пѫть около 6 седмици, а втори пѫть около двѣ. Благодарение на постѫпкитѣ, направени отъ екзархията, училището могло да се закрѣпи и да просѫществува и до днесь. За тритѣ години отъ сѫществуването на това училище знаемъ само, че е имало прѣзъ 89/90 и 90/91 г. по единъ учитель и една учителка, а прѣзъ 91/2 г. 3 учителски сили: 2 учители и 1 учителка.

Бѣлѣжка. По-рано е имало въ енидже-вардарската кааза при основното училище и I. класъ въ с. Гюменджа.

4) *Воденско III-класно училище.* Прѣзъ изтеклото 5-лѣтие то продължава да си бѫде II-класно, само прѣзъ 90/1 уч. г. е имало и III-кл. (съ 11 ученика). Ето какво е било движението на ученицитѣ въ него:

87/8	88/9	89/90	90/1	91/2
23	22	28	37	18

Отъ свършилитѣ: 9 ученици сѫ продължили образованието си въ солунската мѫжка гимназия и 1 въ Цариградъ, 3 ученички — въ Солунъ, София и Сърбия.

5) *Кавадарско I-класно училище.* Знаемъ за него, че прѣзъ 87/8 уч. г. е имало 11 учен., а прѣзъ 91/2 г. — 14.

6) *Струмишко училище.* На 25. марта 1892 г., слѣдъ усилени старания, се е отворило въ градъ Струмица едно смѣсено училище съ държавно рухсадname. То е имало три отдѣления съ 86 момчета и 70 момичета. Тъй че едвамъ въ края на това 5-лѣтие се тури по-здрава основа на българското учение въ Струмица. Какъ се е развивало учебното дѣло въ този градъ ще видимъ по-нататъкъ.

7) *Сѣрското IV-класно училище* продължавало да се развива. Прѣзъ 87/8 г. то е било още III-кл., а отъ 88/9 г. станало IV-класно. Движението на ученицитѣ се прѣдставя отъ слѣдната таблица:

87/8	88/9	89/90	90/1	91/2
35	45	51	72	71

Въ началото на 1887/8 уч. г. се явили доста ученици въ това училище, ала мѣстнитѣ власти, по интригитѣ

на гръцкия владика въ Сѣръ, запечатили новото българско училищно здание. Това станало причина множина ученици да се пръснатъ по домоветѣ си въ околнитѣ села, а нѣкои да отидатъ въ солунската гимназия и други IV-класни училища. Останалитѣ ученици се прѣмѣстили въ друго здание, въ което до тогава живѣли пансионеритѣ. Понеже българскиятъ елементъ въ Сѣръ е съвсѣмъ слабъ и не е въ състояние да защищава прѣдъ мѣстнитѣ власти интереситѣ си отъ църковно-училищенъ характеръ, всичко се оставало на Негово Блаженство, който непрѣстанно правилъ постѫпки за осуетяване на гръцкитѣ интриги. Най-послѣ се сполучило. Прѣзъ 1888/9 учеб. год. пръвъ пѫть сѣрскитѣ власти почели съ присѫтствието си годишния актъ на нашитѣ училища. Това, естественно, е направило добро впечатление на изгубеното тамошно българско население.

8) *Петришко основно училище съ I-кл.* Движението на ученичкитѣ прѣзъ 5-лѣтието е било такова:

87/8	88/9	89/90	90/1	91/2
22	13	—	15	13

9) *Дойранско I-кл. училище.* Движението на ученицитѣ е било слѣднето:

87/8	88/9	89/90	90/1	91/2
10	25	—	15	10

10) *Кукушко III-кл. училище.* Прѣзъ изтеклото 5-лѣтие то се е развивало така:

Години	87/8	88/9	89/90	90/1	91/2
Ученици	29	33	33	42	30
Момчета	29	28	26	34	26
Момичета	—	5	7	8	4

11) *Мелнишко I-кл. училище.* Прѣзъ това 5-лѣтие движението на ученицитѣ е било такова:

87|8	88|9	89|90	90|1	91'2
20	15	10	9	5

Отъ свършилитѣ: 6 сѫ продължили образуванието си въ Сѣръ, Солунъ и Цариградъ.

12) *Мехомийско II-клас. училище.* При основното училище е имало I. кл. въ първитѣ 4 години, а отъ 1891/2 уч.

год. се отворилъ II. кл. и се съградило ново училище. Ученичкитѣ не сѫ били много и сѫ се смѣсвали съ основнитѣ. Прѣзъ 1888|9 г. се устроила по-добрѣ църковната община и започнала да кореспондира съ екзархията. Отъ 1890 1 г. учителитѣ станали 7 души. Прѣзъ 1891 2 уч. г. числото на всички ученици отъ основното и класно уч. било 165 (118 момчета и 47 момичета). Двама отъ свършилитѣ прѣзъ 1890 1 г. постѫпили въ духовната семинария въ Цариградъ.

13) *Банско православно III-класно училище.* Прѣзъ учеб. г. 87 8 и 91 2 то е било II-класно, а прѣзъ останалитѣ III-класно. Съ назначение на екзархийски учители отъ 87 8 уч. год. училището се повдигнало въ всѣко отношение. Отъ 87 8 до 89 90 уч. г. то се намирало въ цъвтеще състояние. Въ каазитѣ неврокопска, горно-джумайска и разложка нийдѣ другадѣ не е имало класно училище, та се е посѣщавало отъ много външни ученици. Ето движението на ученицитѣ прѣзъ 5-лѣтието:

Години	87 8	88 9	89 90	90 1	91 2
Момчета	62	65	36	43	18
Момичета	—	5	1	6	—
Всичко	62	70	37	49	18

Отъ свършилитѣ прѣзъ 5-лѣтието 55 ученици: 11 сѫ продължили образованието си въ Сѣръ, 5 въ Кюстендилъ, 3 въ Солунъ, 1 въ Одринъ.

14) *Неврокопското I-класно училище* прѣзъ изтеклото 5-лѣтие е имало ученици:

87 8	88 9	89 90	90 1	91 2
16	9	10	10	18

Г. Битолски вилаетъ.

Той отстѫпва само на солунския по успѣха на учебното дѣло прѣзъ изтеклото 5-лѣтие. Бѣлѣжито е явлението, че въ този вилаетъ момичета посѣщаватъ училището най-много отколкото всѣкѫдѣ другадѣ. Сѫщото виждаме и прѣзъ по-миналото 5-лѣтие, както стои въ статистическата таблица за 1886/7

уч. г. Отъ всичкитѣ 3362 ученички въ страната (безъ забавачитѣ) 1252, т. е. токо-речи половината, се падатъ на битолския вилаетъ. Отъ това слѣдва, естествено, че и най-много учителки ще излѣзватъ отъ сѫщия вилаетъ. Прѣзъ 5-лѣтието сѫ се увеличили училищата съ 54, т. е. 33·03%, учителитѣ съ 92, т. е. 33·94%, а ученицитѣ съ 2749, т. е. 28·43%.

Приложената статистическа таблица прѣдставя абсолютнитѣ числа за 1891/2 учебна година.

Таблица

за числото на основнитѣ и класни училища, учители и ученици по каази въ битолския вилаетъ прѣзъ уч. 1891/92 год.

Каази		Училища Основни	Училища Класни	Всичко	Учители Основни	Учители Класни	Всичко	Ученици Основни	Ученици Класни	Всичко	Забавачи	Всичко ученици заедно съ забавачитѣ
	вс.	28	2	30	42	12	54	1113	198	1311		
Битолска	м.	26	1	27	31	8	39	940	143	1083	979	2290
	ж.	2	1	3	11	4	15	173	55	228		
	вс.	12		13	26	8	34	977	93	1070		
Прилѣпска	м.	11	1	12	21	6	27	798	72	870	260	1330
	ж.	1		1	5	2	7	179	21	200		
	вс.	17		17	17		18	571		578		578
Рѣсенска	м.	15	—	15	16	1	17	467	7	474	—	474
	ж.	2		2	1		1	104		104		104
	вс.	24		25	44	5	49	985	68	1053		
Охридска	м.	20	1	21	32	4	36	731	50	781	591	1644
	ж.	4		4	12	1	13	254	18	272		
	вс.	18		18	22		23	598		605		
Леринска	м.	17	—	17	18	1	19	494	7	501	15	620
	ж.	1		1	4		4	104		104		
	вс	10		11	10		13	381		422		422
Кайлярска	м.	9	1	10	8	3	11	314	41	355	—	355
	ж.	1		1	2		2	67		67		67
	вс				32		35	1190		1217		1217
Костурска	м.	24	—	24	25	3	28	929	27	956	—	956
	ж.				7		7	261		261		261
	вс.				26		27					
Дебърска	м.	21	—	21	24	1	25	1071	11	1082	—	1082
	ж.				2		2					
	вс.	15		15	17		18	480		483		483
Кичевска	м.	14	—	14	15	1	16	457	3	460	—	460
	ж.	1		1	2		2	23		23		23
	вс.	169	5	174	236	35	271	7366	455	7821		
ВСИЧКО	м.	157	4	161	190	28	218	6201	361	6562	1845	9666
	ж.	12	1	13	46	7	53	1165	94	1259		

Тѣхното сравнение съ даннитѣ за 1886/7 уч. г. ни дава възможность да намѣримъ процента на увеличението въ всѣка отдѣлна кааза. Ето резултатътъ отъ направенитѣ изчисления, като се дава прѣдимство на увеличението на ученицитѣ.

Слѣднитѣ четири каази стоятъ най-високо:

1) Кичевска	учил.	73·33%,	учит.	77·77%,	учен.	70.80%
2) Кайлярска	„	63·63	„	69·23	„	58·76
3) Костурска	„	50	„	54·28	„	48·23
4) Битолска	„	36·66	„	25·92	„	46·63

На втори редъ идатъ:

5) Леринска	„	27·77	„	39·13	„	23·73
6) Охридска	„	24	„	40·81	„	22·93
7) Прилѣпска	„	76·92	„	14·70	„	20·45

Доста назадъ стои:

8) Рѣсенска	„	5·88	„	5·26	„	11·41

А незначителенъ успѣхъ е направила:

9) Дебърска	„	—	„	11·11	„	1·54

Какво отношение има този успѣхъ съ помощитѣ, давани отъ екзархията, показватъ ни слѣднитѣ данни за 1891/2 уч. г. Отъ всички 271 учители 203 сѫ плащани отъ екзархията, а само 68 отъ общинитѣ. Градищата и каазитѣ, въ които най-много учители сѫ били плащани отъ приходитѣ на екзархията сѫ: г. Битоля (14 екз. и 9 общ.), битолска кааза (21 екз. и 1 общ), прилѣпска к. (9 екз.), охридска к. (21 екз. и 3 общ.), г. Рѣсенъ (3 екз. и 1 общ.), г. Крушево (2 екз.), г. Леринъ (3 екз.), леринска к. (18 екз. и 1 общ.), г. Костуръ (3 екз.), костурска к. (32 екз.), г. Еморе (6 екз.), кайлярска к. (8 екз. и 3 общ.), г. Дебъръ (5 екз.), дебърска к. (22 екз.), г. Кичево (5 екз.), кичевска к. (13 екз.). Слѣднитѣ градове и каази плащатъ повече за своитѣ училища: г. Прилѣпъ (23 общ. и 1 екз.), г. Охридъ (13 общ. и 8 екз.), рѣсенска к. (7 общ. и 9 екз.).

За допълнение на тѣзи данни даваме тука свѣдѣния за вървежа на по-главнитѣ училища въ вилаетитѣ за всѣка година отдѣлно.

1) *Битолско II-класно училище*. Движението на учениците се прѣдставя отъ слѣднитѣ данни:

87/8	88/9	89/90	90/1	91/2
120	113	126	105	130

Отъ свършилитѣ 102 ученици прѣзъ тота 5-лѣтие 53 сж продължили образованието си въ солунската мжжка гимназия. Отъ излѣзлитѣ отъ битолското училище изобщо: 42 сж станали учители, 3 свещеници, 1 юристъ, 7 чиновници, 53 сж се заловили на частна работа и 5 умрѣли.

2) *Битолско III-клас. дѣв. училище*. Прѣзъ това 5-лѣтие то е оставало още III-класно. Ето какъ е вървѣло движението на ученичкитѣ:

87/8	88/9	89/90	90/1	91/2
54	51	51	46	54

Отъ свършилитѣ III-кл. прѣзъ това 5-лѣтие около 50 продължили образованието си въ Солунъ, 3 въ Сърбия и 1 въ България.

3) *Прилѣпско III-класно мжжко и дѣвическо у-ще*. Движението на ученицитѣ и ученичкитѣ въ него е било такова:

Години	87/8	88/9	89/90	90/1	91/2
Момчета	97	58	—	75	72
Момичета	27	13	—	19	21
Всичко	124	71	—	94	93

4) *Рѣсенско I-кл. училище*. Прѣзъ това 5-лѣтие то е било I-класно. Движението на ученицитѣ и ученичкитѣ е било такова:

87|8	88|9	89|90	90|1	91|2
9	11	3	3	7

Отъ свършилитѣ 8 ученици сж продължили образованието си въ Охридъ, Сѣръ, Битоля и Солунъ, отъ които 5 души сж станали учители.

5) *Охридско IV-класно училище*. Прѣзъ това 5-лѣтие то е станало отъ 87|8 уч. г. III-класно, а въ останалитѣ го-

дини имало е по нѣколко ученици и въ IV кл. Движението на ученицитѣ е слѣдното:

Години	87/8	88/9	89/90	90/1	91/2
Момчета	62	41	44	43	50
Момичета	9	17	19	17	18
Всичко	71	58	63	60	68

Отъ свършилитѣ 26 ученици и 4 ученички продължили образованието си въ Солунъ, Битоля и България 11 ученици и 5 ученички, а станали учители 5 и учителка 1.

6) *Стружко II-кл. училище.* Прѣзъ цѣлото 5-лѣтие то било II-кл., съ изключение на 1888/9 уч. г., когато имало и III кл. съ 9 ученика. Движението на ученицитѣ било:

87|8	88|9	89 90	90|1	91 2
19	18	14	13	14

7) *Леринско I-кл. училище.* Прѣзъ това 5-лѣтие то е било I-кл. Имало е ученици и ученички:

87|8	88|9	89|90	90|1	91|2
12	5	9	10	7

Отъ свършилитѣ: 8 ученици сж продължили образованието си въ битолското училище и въ солунската гимназия, а 2 ученички — въ солунската дѣв. гимназия и сръбското училище въ Битоля. Отъ тѣхъ 5 сж станали учители и 2 учителки.

8) *Емборско III-кл. училище.* Прѣзъ 1887/8 уч. г. то било II-кл., а отъ 1888/9 станало III-класно. Ученици и ученички е имало:

87/8	88/9	89/90	90/1	91/2
21	29	23	32	41

Това 5-лѣтие много е благоприятствувало за напрѣдъка на това училище.

9) *Костурско III-класно училище.* Затвореното по гръцки интриги костурско училище отъ началото на 1884/5 уч. г. не е могло да се отвори и прѣзъ 1887/8 и 1888/9 уч. г., при всичкитѣ енергически постжпки отъ страна на българския свещеноначалникъ. Назначенъ е билъ за 1887/8 уч. г. и учитель отъ екзархията. Едвамъ прѣзъ 1889/90 уч. год. то е било отворено и отъ тогава вече не се е прѣкжсвалъ редовниятъ му вървежъ. Съ затваряне на училището и онѣзи 30-на фамилии, които сж минавали за българи екзархисти, се отказали отново, па прѣстанали да си изпращатъ дѣцата въ българското училище и когато пакъ се отворило. Ученици сж дошли само отъ селата въ каазата. За да се настанятъ по-добрѣ тѣзи селянчета, при училището билъ отворенъ и единъ икономически пансионъ, за поддържането на който е отпуснато особна помощь отъ екзархията. Училището прѣзъ тая година се посѣщавало отъ 18 ученика, всички пансионери, разпрѣдѣлени въ два класа (I и II) и двѣ отдѣления (III и IV). Обучението се е ржководило отъ двама учители. Прѣзъ слѣдната 1890/1 училището е вървѣло нормално прѣзъ цѣлата година и се посѣщавало отъ около 20 ученика, разпрѣдѣлени на два класса и IV отдѣление. Прѣзъ 1891/2 г. въ двата класа имало до 27 ученика и въ IV отд. 10. Двама отъ свършилитѣ II. кл. сж продължили образованието си въ Солунъ.

10) *Кичевско и дебърско кл. училище.* Прѣзъ това 5-лѣтие I-класнитѣ училища въ двата града имали твърдѣ малко ученици: числото имъ се колебаяло между 3—6—7—9 и 11.

В. Косовски вилаетъ.

Успѣхътъ, направенъ въ този вилаетъ прѣзъ 5-лѣтието не е много голѣмъ. Увеличенията сж: за училищата съ 9, т. е. 8·57 %, за учителитѣ съ 36, т. е. 20·80 %, а за ученицитѣ съ 1710, т. е. 26·63 %.

Въ приложената тука статистическа таблица сж отбѣлѣжени абсолютнитѣ числа на училищата, учителитѣ и ученицитѣ въ всѣка кааза отдѣлно прѣзъ 1891/2 уч. г.

Таблица

за числото на екзархийскитѣ и общински класни и основни училища, учители и ученици по каази въ косовския вилаетъ прѣзъ уч. 1891/92 год.

Каази		Училища Основни	Училища Класни	Всичко	Учители Основни	Учители Класни	Всичко	Ученици Основни	Ученици Класни	Всичко	Забавачи	Всичко ученици заедно съ забавачитѣ
Скопска	вс.	17	2	19	21	11	32	575	213	788		
	м.	15	1	16	17	7	24	472	162	634	158	946
	ж.	2	1	3	4	4	8	103	51	154		
Кумановска	вс.	9		9	13		14	331		344		
	м.	8	—	8	11	1	12	287	13	300	201	545
	ж.	1		1	2		2	44		44		
Кратовска	вс.	4		4	8		9	189		197		
	м.	3	—	3	7	1	8	140	8	148	—	197
	ж.	1		1	1		1	49		49		
Паланска	вс.	6		6	7		8	177		192		
	м.	5	—	5	6	1	7	126	15	141	—	192
	ж.	1		1	1		1	51		51		
Кочанска	вс.	7		7	11		12	350		359		
	м.	5	—	5	9	1	10	295	9	304	—	359
	ж.	2		2	2		2	55		55		
Тетовска	вс.	14		14	16		16	746		749		
	м.	13	—	13	14	—	14	702	3	705	195	944
	ж.	1		1	2		2	44		44		
Щипска	вс.	10		11	19		26	575		641		
	м.	8	1	9	15	7	22	488	66	554	365	1006
	ж.	2		2	4		4	87		87		
Радовишка	вс.	5		5		2	10	231	6	237		
	м.	4	—	4	8	1	9	183	4	187	—	237
	ж.	1		1		1	1	48	2	50		
Велешка	вс.	19		20	32		36	1063	102	1165		
	м.	18	1	19	25	4	29	824	75	899	359	1524
	ж.	1		1	7		7	239	27	266		
Малешевска	вс.											
	м.	10	—	10	10	—	10	348	3	351	118	469
	ж.											
ВСИЧКО	вс.	101	4	105	145	28	173	4585	438	5023		
	м.	89	3	92	122	23	145	3865	358	4223	1396	6419
	ж.	12	1	13	23	5	28	720	80	800		

Отъ сравнение съ даннитѣ за 1886/7 г. дохожда се до слѣднитѣ проценти на увеличението въ каазитѣ, които нареждаме тука споредъ увеличението на ученицитѣ.

Слѣднитѣ три каази надминуватъ общия вилаетски процентъ:

1) Кочанска	учил.	14·28%,	учит.	50%,	учен.	35·93%
2) Щипска	„	—	„	15·38	„	33·49
3) Тетовска	„	7·14	„	6·25	„	32·62

Слѣднитѣ четири стоятъ не много по-долу:

4) Паланска	„	33·33	„	25	„	23·12
5) Кумановска	„	7·14	„	6·66	„	22·93
6) Велешка	„	25	„	19·44	„	20·80
7) Кратовска	„	42·85	„	10	„	20·56

Най-послѣ идатъ:

8) Радовишка	„	28·57	„	30	„	7·78
9) Скопска	„	—	„	15	„	5·49

Прѣзъ послѣдната година отъ 5-лѣтието на този вилаетъ сж дадени по-малко помощи отколкото на битолския. Отъ всички 173 учители 81 сж поддържани отъ екзархията, а 92—отъ общинитѣ. Градищата и каазитѣ, въ които повече учители сж плащани отъ екзархийскитѣ приходи, сж: скопска к. (10 екз.), г. Скопье (11 екз. и 9 общ.), г. Куманово (7 екз.), кумановска к. (7 екз.), паланска (3 екз.), велешка (16 екз. и 2 общ.), г. Тетово (4 екз. и 2 общ.), тетовска к. (9 екз. и 3 общ.). Повече сж плащали: г. Велесъ (18 общ. и 1 екз.), г. Щипъ съ Ново село (16 общ. и 2 екз), щипска к. (5 общ. и 1 екз.), г. Кочани (4 общ. и 1 екз.), кочанска к. (5 общ. и 2 екз), г. Кратово (3 общ. и 2 екз.), кратовска к. (2 общ. и 1 екз.), г. Радовишъ (8 общ. и 2 екз.), радовишка к. (4 общ.), малешевска к. (9 общ. и 1 екз.).

За постепенното развитие на учебното дѣло по-добро понятие ни даватъ слѣднитѣ данни за вървежа на по-главнитѣ учебни заведения въ вилаета прѣзъ всѣка учебна година отъ 5-лѣтието.

1) *Скопско IV-кл. училище.* Прѣзъ това 5-лѣтие то се е развивало тъй:

87/8	88/9	89/90	90/1	91/2
150	137	160	152	162

Отъ свършилитѣ IV кл. прѣзъ 87/8 уч. г. 24 ученика всички сѫ отъ косовския вилаетъ (най-много отъ тетовска кааза —7, отъ кочанска—4, отъ щипска и радовишка по 2); прѣзъ 88/9 уч. г. сѫ свършили 27 уч., отъ които 25 отъ скопския вилаетъ (най-много отъ щипска кааза—7, отъ скопска—4, отъ кумановска, тетовска и велешка — по 2 и 2 отъ костурска и прилѣпска); прѣзъ 89/90 уч. г. 22, отъ които 21 отъ косов. вилаетъ (най-много отъ велешка кааза—5, отъ щипска и тетовска по 4, отъ скопска и радовишка по 2); прѣзъ 90/1 уч. г. 24, отъ които 23 отъ косовския вилаетъ (най-много отъ велешка, тетовска и кочанска — по 5, отъ щипска—4); прѣзъ 91/2 уч. г. 33, отъ които отъ косовския вилаетъ 32 (най-много отъ скопска—9, отъ щипска—8, отъ кумановска—5, отъ велешка и паланска по 3, отъ тетовска — 2).

2) *Скопско III-кл. дѣвическо училище.* Прѣзъ 87/8 уч. г. то е било II-класно, а прѣзъ 88 9 за първъ пѫть се открилъ въ Скопье дѣвически пансионъ, ала за да се тури на по-добра основа, рѣшило се да има само I класъ. Прѣзъ 89|90 г. се открива пакъ II кл. За първъ пѫть то е достигнало до III-кл. прѣзъ 90/1 уч. г. Движението на ученичкитѣ прѣзъ това полугодие се прѣдставя отъ тази таблица:

87/8	88/9	89/90	90/1	91/2
20	25	30	47	50

3) *Кумановско I-кл. училище.* Ако и да липсватъ по-подробни статистически свѣдѣния, отъ които да се опрѣдѣли, какъ се е развивало това училище прѣзъ изтеклото 5-лѣтие, все пакъ може отъ нѣкои скудни данни да се сѫди, че прѣзъ 90/1 уч. г. и 1891/2 въ него е имало въ I. кл. по 15—16 ученика.

4) *Кратовско I-кл. училище.* За това училище прѣзъ това 5-лѣтие нѣмаме положителни свѣдѣния. Знае се само, че съ назначението на роденъ архиерей на 1890 г., съ уреждане на каазалийски съвѣтъ и архиерейски намѣстникъ се отстраниха много отъ прѣпятствията, които мѣстнитѣ власти правѣха на училищното дѣло, подбутвани отъ чужди интриги. Учителитѣ намираха по-голѣма защита и подкрѣпа.

5) *Паланско I-кл. училище.* Прѣзъ изтеклото 5-лѣтие имаме за него тѣзи данни за движението на ученицитѣ въ I-кл. при основното училище:

87/8	88/9	89/90	90/1	91/2
11	12	—	9	15

6) *Кочанско II-клас. училище.* Прѣзъ изтеклото 5-лѣтие то се е посъвзело и закрѣпило. Прѣзъ 87/8 г. съвсѣмъ ослабнала борбата съ патриаршиститѣ, които вече огаснали, и отъ това училището влѣзло въ нова фаза на развитие. Ученицитѣ били по-систематично наредени въ отдѣления и класове (отъ 89/90 г. и II-и класъ). Ето даннитѣ за движението на ученицитѣ:

Години	87/8	88/9	89/90	90/1	91/2
Момчета	10	9	14	11	9
Момичета	—	—	—	—	—
Всичко	10	9	14	11	9

Около 1886/7 г. се появила и сръбска пропаганда. Ала силенъ отпоръ и ней се дало слѣдъ назначение на роденъ архиерей въ Скопье на 1890 г.

7) *Щипско III-кл. училище.* Прѣзъ това 5-лѣтие то е имало такова движение на ученицитѣ си:

87/8	88/9	89/90	90/1	91/2
68	73	—	58	66

8) *Тетовско I-клас. училище.* Прѣзъ това 5-лѣтие то е имало само I. кл. съ 5 ученици прѣзъ 87/8 г. и съ 3 ученици прѣзъ 91/2 г.

9) *Велешко III-кл. училище.* Прѣзъ 87/8 г. училището е имало четири класа, а прѣзъ 89/90 останало съ два; прѣзъ другитѣ години все е било III-класно.

Отъ таблицата се вижда, че то се е развивало слѣдъ 89/90 уч. г. и че изобщо напрѣдъкътъ на училището се е

колебаялъ. Прѣзъ това 5-лѣтие движението на ученицитѣ и ученичкитѣ се прѣдставя отъ таблицата:

Години	87/8	88/9	89/90	90/1	91/2
Момчета	54	70	60	77	76
Момичета	10	15	18	28	26
Всичко	64	85	78	105	103

10) *Радовишко I-кл. училище.* То е било отворено като I-кл. прѣзъ 1890/1 уч. г.; имало е прѣзъ тая година 12 ученици, а прѣзъ 91/2 г. 7 ученици и 2 ученички.

11) *Пехчевско I-класно училище.* Въ с. Пехчево, центръ на малешевска кааза, отдавна врѣме е имало основно училище, при което прѣзъ послѣдната година отъ 5-лѣтието се открилъ и I кл. съ 3 ученички.

В. Одрински вилаетъ.

Прѣзъ изтеклото 5-лѣтие най-малко е напрѣдвалъ въ учебното дѣло този вилаетъ. Увеличенията не могатъ изцѣло да се констатуватъ поради липса на свѣдѣния. За 1891/2 уч. г. нѣмаме данни отъ каазитѣ: баба-ескийска и бунаръ-хисарска; сѫщо и за скеченска даннитѣ сѫ недостатъчни.

Слѣдната таблица ни прѣдставя абсолютнитѣ числа на училищата, учителитѣ и ученицитѣ въ всѣка кааза отдѣлно прѣзъ 1891/2 уч. г. Въ нея за каазитѣ: баба-ескийска, бунаръ-хисарска и скеченска сѫ вмѣстени въ своби цифритѣ отъ нѣкои минали години прѣзъ 5-лѣтието, понеже прѣдполагаме, че не сѫ прѣдставени за 1891/2 уч. г. свѣдѣния отъ тѣзи каази.

Таблица

за числото на екз. и общинскитѣ класни училища, учители и ученици по каази въ одринския вилаетъ прѣзъ уч. 1891/92 год.

Каази		Училища Основни	Училища Класни	Всичко	Учители Основни	Учители Класни	Всичко	Ученици Основни	Ученици Класни	Всичко	Забавачи	Всичко ученици заедно съ забавачитѣ
Одринска	вс.	15		16	19	8	27	507	94	601		
	м.	14	1	15	14	7	21	367	78	445	188	789
	ж.	1		1	5	1	6	140	16	156		
М.-Пашанска	вс.	17		17	19		24	848	29	877		
	м.	16	—	16	16	5	21	685	23	708	—	877
	ж.	1		1	3		3	163	6	169		
Уз.-Кюприйска	вс.				3		3					
	м.	1	—	1	2	—	2	83	—	83	—	83
	ж.				1		1					
Димотишка и Софулийска	вс.				4		4	146		146		
	м.	4	—	4	3	—	3	121	—	121	—	146
	ж.				1		1	25		25		
Лоз.-Градска	вс.	19		19	18		19	970		982		
	м.	18	—	18	17	1	18	915	12	927	—	982
	ж.	1		1	1		1	55		55		
Баба-Ескийска и Люле-Бургашка		—	—	(3)	—	—	(3)	—	—	(57)	—	—
Бун.-Хисарска		—	—	(3)	—	—	(3)	—	—	(164)	—	—
Малко-Търновска . .	вс.	9		9	11		13	423		440		
	м.	8	—	8	10	2	12	397	17	414	—	440
	ж.	1		1	1		1	26		26		
Ференска	м.	5	—	5	6	—	6	200	—	200	—	200
Деде-Агачка	м.	8	—	8	8	2	10	382	12	394	—	394
Орта-кьойска	м.	5	—	5	4	—	4	162	—	162	—	162
Гюмюрджинска . . .	м.	5	—	5	5	—	5	173	2	175	—	175
Ахъ-Челебийска . . .	м.	17	—	17	17	4	21	1064	13	1077	—	1077
Малгарска и Кешанска .		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Даржъ-Деренска . . .	м.	1	—	1	2	—	2	30	6	36	—	36
Скеченска		—	—		—	1	1	—	19	19	10	29
ВСИЧКО	вс.	106		107	116	23	139	4988	204	5192		
	м.	102	1	103	104	22	126	4579	182	4761	198	5390
	ж.	4		4	12	1	13	409	22	431		

Ако потърсимъ процентитѣ на увеличението за всѣка отдѣлна кааза, намираме долнитѣ резултати. Като оставимъ споменатитѣ по-горѣ три каази, както и димотишка, даржъдеренска, узунъ-кюприйска и ференска, въ които даннитѣ не сж сгодни за сравнение, останалитѣ се редятъ тъй:

1) Деде-Агачка	учил.	37·50%,	учит.	50 %,	учен.	66·24
2) Одринска	„	50	„	11·11	„	55·01
3) Муст.-Паш.	„	5·88	„	12·50	„	44·24
4) Ахж-Челеб.	„	22·72	„	16	„	25·82
5) Малко-Търн.	„	30·77	„	18·75	„	22·67
6) Лозен-Град.	„	5·26	„	24	„	5·39

Прѣзъ 91/2 уч. г., както изобщо прѣзъ цѣлото 5-лѣтие, сравнително най-малко помощи сж давани въ одринския вилаетъ. Отъ 139 учители само 37 сж поддържани отъ екзархийскитѣ приходи, а 101 се плащани отъ общинитѣ. Най-много сж се ползували слѣднитѣ градове и каази: г. Одринъ (18 екз.), г. Лозенъ-градъ (3 екз. и 4 общ.), г. Деде-Агачъ (2 екз.), г. Димотика (2 екз.), г. Узунъ-Кюпрю (2 екз.), Фере (1 екз.), скеченска кааза (2 екз.), гюмюрджинска к. (2 екз. и 2 общ.). Слѣднитѣ градове и каази сами сж поддържали училищата си: г. Мустафа-Паша (11 общ.), мустафа-пашанска к. (14 общ.), лозенъ-градска к. (20 общ.), г. Малко-Търново (4 общ. и 1 екз.), ахжчелебийска к. (15 общ.), с. Устово (4 общ. и 1 екз.), ференска к. (4 общ.), одринска (9 общ. и 1 екз.), бунаръ-хисарска (2 общ.), деде-агачска (4 общ. и 2 екз.), димотишка и софулийска (4 общ.), узунъ-кюприйска (1 общ.).

По-голѣма свѣтлина върху постепенното развитие на учебното дѣло прѣзъ всѣка отдѣлна година отъ 5-лѣтието ни хвърлятъ слѣднитѣ данни за по-бѣлѣжититѣ учебни заведения въ одринския вилаетъ.

1) *Одринско IV-кл. мжжко училище.* Ето какъ е ставало движението на ученицитѣ:

87/8	88/9	89/90	90/1	91/2
62	59	53	62	63

Повечето ученици отъ одринския вилаетъ, които сж свършвали това училище прѣзъ изтеклото 5-лѣтие, сж прѣгржщали учителското поприще въ роднитѣ си села въ вилаета.

2) *Одринско свещеническо или духовно училище.* Прѣзъ първитѣ 4 години то е било въ Одринъ, а отъ 1891/2 уч. г. било прѣнесено въ Цариградъ на Фенеръ. Ето таблицата за движението на ученицитѣ:

87/8	88/9	89/90	90/1	91/2
27	41	39	40	44

По настояване на одринската гръцка митрополия и цариградската патриаршия министерството на изповѣданието прѣзъ 88/9 уч. г. се отнесло съ тезкере до Негово Блаженство да иска затварянето на това училище, понеже не било припознато отъ правителството. Обаче поради направенитѣ енергически постжпки отъ българския духовенъ началникъ, най-послѣ прѣзъ сжщата учебна година то се припознало отъ правителството съ ферманъ, който билъ занесенъ въ училището отъ одринския моарифъ-мюдюрю и се прочелъ тамъ въ присжтствието на Негово Прѣосвѣщенство епископъ Синесий, на учителитѣ и ученицитѣ.

Прѣзъ изтеклото 5-лѣтие одринското духовно училище е дало своитѣ плодове: мнозина отъ свършилитѣ сж станали поразвити свещеници въ разни мѣста изъ Одринско и Македония, отъ дѣто сж дохождали да получатъ духовно образование.

3) *Одринско дѣвич. «Касърово» училище.* Ето какво е било движението на ученичкитѣ въ него прѣзъ изтеклото 5-лѣтие:

87/8	88/9	89/90	90/1	91/2
14	28	—	13	16

4) *Мустафа-Пашанско II-кл. училище.* Движението на ученицитѣ въ това училище се прѣдставя отъ тази таблица:

87/8	88/9	89/90	90/1	91/2
11	11	—	14	29

5) *Лозенъ-Градско III-кл. училище.* Прѣзъ първитѣ двѣ години отъ 5-лѣтието то е било III-кл., прѣзъ другитѣ двѣ II-кл., а прѣзъ послѣдната останало I-класно. Ето движението на ученицитѣ въ него:

87/8	88/9	89/90	90/1	91/2
38	34	20	19	12

Отъ свършилитѣ продължили сж образованието си 13 въ Одринъ и 1 въ Самоковъ.

6) *Малко-Търновско II-кл. училище*. То е било първата учеб. год. I-кл., прѣзъ другитѣ двѣ години II-класно, а прѣзъ двѣтѣ послѣдни I-кл. Ето движението на ученицитѣ:

87|8	88|9	89 90	90|1	91|2
—	9	6	19	16

Прѣзъ 90|1 уч. г. то е имало за пръвъ пѫть главенъ учитель отъ екзархията за една година.

7) *Ахжчелебийско II-кл. училище*. Въ Устово и Долно-Райково е имало по 1 - 2 класа съ слѣднето движение на ученицитѣ въ тѣхъ:

87|8	90|1	91 2
21	24	13

8) *Деде-Агачко II-кл. училище*. Въ г. Деде-Агачъ е открито училище на 2. януари 1890 г. съ 4 отдѣления (ученици 52 и ученички 8) и 2 класа съ малко ученици. Прѣзъ 1891 2 г. се закрилъ II-и класъ, а въ I-и кл. е имало 15 ученици и 2 ученички. Отъ тѣхъ 7 души сѫ продължили образованието си въ Одринъ и Стара-Загора и 1 сталъ учитель.

Д. Цариградски вилаетъ.

Въ края на това 5-лѣтие, на 1891|2 уч. г., въ този вилаетъ има вече 5 училища съ 15 учители и 226 ученици. Отъ тѣхъ тритѣ сѫ били основни съ нѣколко отдѣления: двѣ въ Цариградъ и едно въ Дели-юнюзъ, отъ другитѣ двѣ едното е било IV-класно, а другото — прѣнесеното отъ Одринъ духовно училище.

1) *Фенерското класно училище* е станало IV-класно прѣзъ 1888,9 уч. г. Движението на ученицитѣ е било такова:

88|9	89|90	90|1	91|2
25	42	46	45

2) Въ *фенерското духовно училище*, което е било прѣнесено отъ Одринъ прѣзъ 1891 2 уч. г., сѫ слѣдвали 45 ученици, отъ които 16 въ приготвителния класъ, 15 въ I. и 12 въ II. кл. Учителитѣ и за двѣтѣ училища сѫ били общи и 10 на брой.

——✧·|||·✧——

Четвърто 5-лѣтие (1892|3 до 1896|7 уч. г.).

Първитѣ двѣ години отъ това 5-лѣтие сж бѣлѣжити по енергичнитѣ настоявания за църковни правдини и за училищни привилегии отъ страна на българския екзархъ. Най-послѣ прѣзъ пролѣтьта (13. априлъ) на 1894 г. се припозна съ султанско ираде официялното вѣдомство на екзархията надъ двѣ още епархии въ Македония: велешка и неврокопска, и въ сжщото врѣме се дадоха за българскитѣ училища привилегии, които се състоятъ въ слѣднитѣ точки:

1) Българскитѣ митрополити прѣдставятъ на мѣстнитѣ моарифъ-мюдюри (директори на просвѣщението) училищнитѣ програми, списъкъ на учебницитѣ, по които се прѣподава, свидѣтелствата и имената на учителитѣ и учителкитѣ, които се намиратъ въ тѣхната епархия, за да се запишатъ и имъ се издадатъ позволителни (рухсаднамета). Програмитѣ, списъцитѣ на учебницитѣ, свидѣтелствата на учителитѣ и учителкитѣ ще бждатъ прѣдварително одобрени отъ българската екзархия съ означение: „прѣгледано отъ екзархията“.

2) Въ вилаетитѣ, дѣто нѣма още назначени български митрополити, тия свѣдѣния се прѣдставятъ за училищата на цѣлата епархия или на надлежната кааза отъ духовнитѣ прѣдставители на централната българска община.

3) Възъ основа на тия програми, списъци и свидѣтелства, прѣдставени отъ митрополититѣ или духовнитѣ прѣдседатели, мѣстнитѣ моарифъ-мюдюри, като ги запишатъ и подтвърдятъ, ще издаватъ позволителни, въ които ще се споменува името на българския митрополитъ или на българския духовенъ прѣдседатель, отъ когото зависятъ училищата на цѣлата епархия (често кааза).

4) Когато чиновницитѣ на мѣстнитѣ моарифи правятъ ревизии на училищата и стане нужда да направятъ нѣкои бѣлѣжки, тѣ се отнасятъ за това до митрополита или до духовния прѣдседатель на общината.

Тѣзи привилегии, съ които прѣди всичко се освобождава българскиятъ учитель отъ прѣката зависимость на моарифъ-комиситонитѣ, сж наистина една важна печалба за нашето просвѣтно дѣло. Тѣ придобиваха особно значение за казитѣ, дѣто екзархията нѣмаше официялно вѣдомство, а се прѣдставяше неофициялно само отъ прѣдседателитѣ на църковнитѣ общини.

Незабавно слѣдъ като се получи министерското тезкере, съ което се съобщаваше съдържанието на ирадето (13. априлъ 1894), отъ страна на екзархията се изпратиха до митрополититѣ и прѣдседателитѣ на църковнитѣ общини въ каазалийскитѣ градове утвърденитѣ програми за първоначалнитѣ училища, за мжжкитѣ и дѣвически класни училища, както и списъцитѣ на учебницитѣ.

Султанското ираде не на всждѣ веднага можа да се приложи. Отъ постжпкитѣ на нѣкои мѣстни власти въ вилаетитѣ не безъ основание се допущаше прѣдположението, че това ираде като да не имъ е било съобщено. Мнозина отъ мѣстнитѣ моарифъ мюдюри казваха, че не знаятъ за сжществуването му и искаха отъ учителитѣ да изпълняватъ всички отъ по-напрѣдъ задължителни изпити и формалности за да получатъ позволителни за учителствуване. Тѣзи недоразумѣния съ врѣме се изглаждаха постепенно. Ала вратата за разнитѣ интриги пакъ оставаха широко отворени, благодарение на стеклитѣ се разни обстоятелства, отъ които се ползуваха враждебнитѣ намъ пропаганди.

Освѣнъ гръцката пропаганда, която ни атакуваше постоянно прѣзъ това 5-лѣтие, и сръбската, оставена съвсѣмъ свободна, не по-малко пакости правѣше въ развоя на нашето учебно дѣло. Сръбски училища изникваха като гжби въ вилаетитѣ. Прѣзъ 1896/7 уч. г. тѣ имаха 58 училища въ косовския вилаетъ и побързаха да отворятъ нови още 20 училища въ другитѣ вилаети, особно въ главнитѣ градове: Цариградъ, Солунъ, Кукушъ, Кичево, Воденъ, Гевгелии, Дойранъ, Битоля, Охридъ, и въ нѣкои села въ велешка, гевгелийска, леринска, прилѣпска и охридска каази, като се опитватъ да откриватъ такива и въ Сѣръ, Прилѣпъ, Дебъръ и др. Като изключимъ обаче училищата имъ въ косовския вилаетъ, дѣто сж били колко-годѣ по-установени, другитѣ сръбски училища сж били повечето ефимерни: тѣ бързо се

откриватъ, сдобиватъ се съ достатъчно ученици, ала твърдѣ скоро се изпразнуватъ и оставатъ само съ богато платенитѣ учители. Отъ тѣзи 78 сръбски училища въ вилаетитѣ заслужватъ наистина по-голѣмо внимание само училищата въ косовския вилаетъ. Тамъ въ 58 училища прѣзъ 1896|7 уч. г. тѣ сѫ имали 96 учители и 1631 ученици.

По каази тѣзи училища се разпрѣдѣлятъ тъй:

1)	Скопска	училища	15,	учители	24,	ученици	464
2)	Кумановска	„	12	„	15	„	318
3)	Кратовска	„	4	„	6	„	56
4)	Паланска	„	2	„	4	„	17
5)	Кочанска	„	3	„	4	„	27
6)	Тетовска	„	9	„	18	„	373
7)	Малешевска	„	3	„	7	„	93
8)	Гостиварска	„	10	„	18	„	283
		Всичко	58	„	96	„	1631

Сърбитѣ не сѫ могли да проникнатъ никакъ въ щипска и радовишка кааза, а най-много сѫ успѣли въ гостиварска, тетовска, кумановска и скопска (въ селата на тъй наречената Черногория). Въпрѣки всичкитѣ огромни разноски, които е правила сръбската пропаганда въ скопска епархия, приятно ни е да отбѣлѣжимъ тука крѣпкия отпоръ и жилавина, които е проявявало българското население въ борбата си съ нея прѣзъ това 5-лѣтие. Подобно отрадно явление се забѣлѣзва тъй сѫщо въ Велесъ, Прилѣпъ и Кукушъ.

Възпителнитѣ сили въ нашитѣ училища, при всичкия по-внимателенъ и по-строгъ изборъ, който се е правилъ отъ училищнитѣ началства прѣзъ изтеклото 5-лѣтие, особно въ основнитѣ училища, не сѫ могли напълно да отговорятъ на възложенитѣ тѣмъ длъжности. Голѣма часть отъ учителитѣ, както ще видимъ по-нататъкъ, не сѫ имали още потрѣбния образователенъ цензъ, па и като неподготвени и да сѫ желаяли, не сѫ могли да се саморазвиватъ и самоусъвършенствуватъ.

Забавачницитѣ играятъ голѣма роля въ повдигане на народното съзнание на българитѣ въ вилаетитѣ. Ето защо екзархията ги е откривала и насърчавала навсѫдѣ, особно въ смѣсенитѣ градове и паланки.

Прѣзъ това 5-лѣтие, именно пакъ на 1894 год., е започнато и издаването на полезното периодическо списание „Библиотека“, което е излизало до 1896 г. въ 20 книжки. Нѣма съмнѣние, че това издание чрѣзъ своитѣ отбрани статии немалко е спомагало за удовлетворение нуждата отъ саморазвитие на българския учитель въ Турско.

Проникната отъ съзнанието, че душата на всѣко училище е учительтъ, екзархията всѣкакъ е промисляла, какъ да повдигне учителството въ вилаетитѣ, за да бжде по-вече полезно на своето призвание. Сравнително съ миналитѣ години, образователниятъ цензъ на учителитѣ е билъ доста повдигнатъ, ала все пакъ е оставало много още да се желае, докато се достигне до една по-удовлетворителна висота. Имаме на разположение свѣдѣния отъ 1893/4 уч. г. за образованието на 984 на брой учители и учителки (учители 834 и учителки 150). Отъ тѣхъ узнаваме, че най-многото учители и учителки — 170 (143 учители и 27 учителки), т. е. 17·3%, сж имали IV-класно образование; 155 (154 учители и 1 учителка), т. е. 15·75%, сж свършили само едно първоначално училище; 138 (98 учители и 40 учителки), т. е. 14%, имали III-класно образование; 127 (111 учители и 16 учителки), т. е. 13%, сж свършили II. класъ; 74, т. е. 7·5%, отъ учителитѣ иматъ пълно гимназиялно образование (VII-кл.); 99 (65 учители и 34 учителки), т. е. 10%, иматъ пълно педагогическо образование, придобито отъ първитѣ въ педагогическо училище, а отъ вторитѣ — въ дѣвическа гимназия (VI кл), която отговаря на едно дѣвическо педагогическо училище; 73 (48 учители и 25 учителки) сж свършили V кл.; 63 (57 учители и 6 учителки) иматъ само II-кл. образование; 34 учители сж получили висше образование; 24 сж свършили духовно училище и 5 сж съ неизвѣстно образование.

По годинитѣ, прѣкарани въ учителска практика, учителитѣ отъ сжщата 1893/4 уч. г. се разпрѣдѣлятъ тъй: отъ всички 984 учители 341 (273 учители и 68 учителки), т. е. 34·65%, сж били съвсѣмъ новаци въ учителското поприще, защото 175 (143 учители и 32 учителки) започнали кариерата си тая година, а 166 (130 учители и 36 учителки) сж практикували само една година; 354 (302 учители и 52 учителки), т. е. 36%, сж учителствували всичко отъ 2 до 5 год. (ала 2 год. — 119, 3 г. — 93); 189 (161 учители и

28 учителки), т. е. 19·2%, иматъ отъ 5—10 годишна практика (и то 5 г. — 69, 6 г. — 55). Отъ учителкитѣ само една е имала повече отъ 10 год. практика. Отъ останалитѣ учители 11 до 15 год. практика иматъ 56, т. е. 5·7%; отъ 15 до 20 год. — 19 учители, т. е. 2%; отъ 21 до 25 г.—8, т. е. 0·8%; отъ 26 до 47 г.—12 и 5 оставатъ съ неизвѣстна учителска практика.

По възрасть учителитѣ се раздѣлятъ тъй: отъ 17—20 години сѫ 283 (180 учители и 93 учителки), т. е. 30%; отъ 21—25 год. 319 (272 учители и 47 учителки), т. е. 32·4%. Отъ 25 год. нагорѣ има само 10 учителки. Отъ останалитѣ отъ 26—30 год. сѫ 218 учители, т. е. 22·15%. Отъ 30 г. нагорѣ вече съвсѣмъ намалява числото, тъй че отъ 26 до 30 год. има 115, т. е. 11·7%; отъ 30 до 50 год. 33 учители, и отъ 50 год. нагорѣ 13 учители. Има 4 уч. съ неизвѣстни години.

За да разберемъ горѣ-долу до колко всѣки вилаетъ е участвувалъ въ набавяне за учебното дѣло необходимитѣ работници, които сѫ въ сѫщото врѣме и ратници на българщината, ще разгледаме тука мѣсторождението на учителитѣ и учителкитѣ прѣзъ 1893/4 уч. г. Слѣдната таблица ни дава тѣзи свѣдѣния:

Вилаети	Солунски	Битолски	Косовски	Одрински	Цариградски	Странство	Неизвѣстни
Учит.	238	270	185	107	2	28	4
У-лки	23	73	36	12	—	5	1
Всичко	261	343	221	119	2	33	5

И тъй най-много изобщо учители и учителки е далъ битолскиятъ вилаетъ, а слѣдъ него солунскиятъ. Собствено отъ битолския вилаетъ учителкитѣ сѫ близо половината отъ всички 150 учителки. Косовскиятъ надминува солунския по число на учителкитѣ, а му отстѫпва по число на учителитѣ.

Отъ солунския вилаетъ сравнително малко учители сѫ родомъ отъ града Солунъ — 7 (3 учители и 4 учителки) въ сравнение съ Дойранъ и Воденъ по 10 (8 учители и 2 учителки), Кукушъ 9 (6 учители и 3 учителки), Кавадарци (Тиквешко) и Мехомия (Разложко) по 7 (6 учители и 1 учи-

телка), Неврокопъ 7 (5 учители и 2 учителки), Банско 8 учители и пр. Изобщо по каази най-много учители сж родени въ неврокопска кааза (42), послѣ разложка (37), воденска (21), мелнишка (18), демиръ-хисарска (17), кукушка, гевгелийска, тиквешка (по 16), дойранска (13), горно-джумайска (11), сѣрска (10), лжгадинска (9), солунска (8), струмишка, енидже-вардарска и петришка (по 7), зжхненска (4) и драмска (2).

Въ битолския вилаетъ на първо мѣсто стои охридска кааза, отъ която сж излѣзли 64 учители и 24 учителки, всичко 88. Само градътъ Охридъ е далъ повече отъ всички други градове въ страната — 63 учителски сили (44 учители и 19 учителки). Слѣдъ тази кааза иде битолската съ своитѣ 45 учители и 25 учителки, всичко 70. Отъ тѣхъ само отъ гр. Битоля има излѣзли 49 (25 учители и 24 учителки, т. е. учителки повече отъ всички други градища). Прилѣпска к. тъй сжщо ни е дала много учителски сили —52 (33 учители и 12 учителки), отъ които на града Прилѣпъ се падатъ 45 (33 у-ли и 12 у-ки); дебърска — 31 (30 учители и 1 учителка), отъ които отъ Дебъръ само 5; леринска — 27 (25 учители и 2 учителки), отъ които само отъ гр. Леринъ 8 (7 у-ли и 1 у-ка) и село Екши-су 9 учители; костурска — 26 (25 учители и 1 у-ка), отъ които селото Загоричани 4 (3 у-ли и 1 у-ка), Бобища 4 учители, Джмбени 3 учители, Мокренъ и Куманичево по 2 учители; кайлярска 15 (13 у-ли и 2 у-ки), отъ които Емборе 7 (5 у-ли и 2 у-ки), с. Палеоръ — 3 и Ракита — 2; кичевска — 14 (13 учители и 1 у-ка), отъ които Кичево 5 (4 учители и 1 у-ка), с. Вранещица, Орланци и Подвисъ — по 2; корчанска—отъ село Косинецъ 2 учители.

Въ косовския вилаетъ на първо мѣсто стои велешка кааза съ своитѣ 67 учителски сили (49 у-ли и 18 у-ки), отъ които градъ Велесъ е далъ 48 (30 у-ли и 18 у-ки); слѣдъ нея иде скопска—33 (25 у-ли и 8 у-ки), отъ които градъ Скопье 21 (13 у-ли и 8 у-ки) и селата Кожле, Горно-Сълне и Мирковци по 2; щипска — 30 (27 у-ли и 3 у-ки), отъ които гр. Щипъ 24 (21 у-ли и 3 у-ки), Ново Село 3 учители; кумановска — 23 (18 у-ли и 5 у-ки); паланска и тетовска — по 14; кочанска и малешевска — по 12, радовишка — 2.

Въ одринския вилаетъ на първо мѣсто стои одринска кааза: 30 (21 у-ли и 9 у-ки), отъ гр. Одринъ 22 (13 у-ли и 9 у-ки); лозенъ-градска 24 (21 у-ли и 3 у-ки), отъ г. Лозенъ-Градъ 9 (6 у-ли и 3 у-ки), Бунаръ-Хисаръ 3, Пирокъ 3, Коюнъ-дере 2; малко-търновска 14, отъ които г. Малко-Търново 7, Синджие и Дерекьой по 2; ахжчелебийска 15, отъ които Долно-Райково 4, Пашмаклж 3, Чокманово и Дерекьой по 2 у-ли; ортакьойска и ференска по 7; гюмюрджинска и деде-агачка по 4; узунъ-кюприйска, софулийска и скеченска по 1.

Отъ гр. Цариградъ 1 и отъ чаталджанското село Дели-Юнюзъ 1.

Отъ странство: българско Княжество 27 (23 у-ли и 4 у-ки); Бесарабия 2; Австрия, Босна и Сърбия по 1.

Слѣдъ тѣзи прѣдварителни бѣлѣжки нека хвърлимъ единъ погледъ и върху статистическитѣ данни, които имаме на ржка, за числото на училищата, учителитѣ и ученицитѣ прѣзъ послѣдната 1896/7 уч. г. по вилаети.

Приложената статистическа таблица ни прѣдставя въ абсолютни числа състоянието на учебното дѣло по вилаети за послѣдната година отъ 5-лѣтието.

Таблица

за числото на училищата, учителитѣ и ученицитѣ по вилаети прѣзъ 1896/97 учебна година.

Вилаети		Основни училища			Класни училища			Всичко			Забавачи	Всичко ученици съ забавачитѣ
		Училища	Учители	Ученици	Училища	Учители	Ученици	Училища	Учители	Ученици		
Солунски	вс.	243	353	8188	35	75	1225	278	428	9413	4839	14252
	м.	239	305	6962	31	57	1029	270	362	7991	3553	11544
	ж.	4	48	1226	4	18	196	8	66	1422	1286	2708
Битолски	вс.	219	321	8499	15	40	763	234	361	9262	4948	14210
	м.	206	252	6592	12	32	548	218	284	7140	3257	10397
	ж.	13	69	1907	3	8	215	16	77	2122	1691	3813
Косовски	вс.	168	256	6164	16	36	949	184	292	7113	2861	9974
	м.	165	212	4869	14	30	757	179	242	5626	1999	7625
	ж.	3	44	1295	2	6	192	5	50	1487	862	2349
Одрински	вс.	136	182	5231	8	26	451	144	208	5682	2065	7747
	м.	130	151	4249	6	22	375	136	173	4624	1414	6038
	ж	6	31	982	2	4	76	8	35	1058	651	1709
Цариградски	вс.	2	4	136	1	13	113	3	17	249	—	249
	м.	2	3	118	1	13	113	3	16	231		231
	ж.	—	1	18	—	—	—	—	1	18		18
Всичко . . .	**вс.**	**768**	**1116**	**28218**	**75**	**190**	**3501**	**843**	**1306**	**31719**	**14713**	**46432**
	м.	**742**	**923**	**22790**	**64**	**154**	**2822**	**806**	**1077**	**25612**	**10223**	**35835**
	ж.	**26**	**193**	**5428**	**11**	**36**	**679**	**37**	**229**	**6107**	**4490**	**10597**

Като сравнимъ тѣзи числа съ онѣзи отъ 1891/2 учебна година, намираме, че прѣзъ 5-лѣтието българскитѣ училища сж се увеличили съ 253, учителитѣ — съ 418, а ученицитѣ — съ 14,895. Какви сж били процентитѣ на увеличението изобщо за страната и отдѣлно по вилаети се вижда отъ слѣдната таблица:

	Цѣлата страна	Солунски вилаетъ	Битолски вилаетъ	Косовски вилаетъ	Одрински вилаетъ	Цариград. вилаетъ
Училища %	30·01	28·41	25·64	42·93	25·70	—
Учители %	37·36	43·92	24·90	40·75	33·17	—
Ученици %	32·07	30·98	31·97	45·95	30·29	9·25

Отъ тукъ се вижда явно, че прѣзъ изтеклото 5-лѣтие съ най-голѣмъ процентъ, близо 46%, сж се увеличили ученицитѣ въ косовския вилаетъ. Въ останалитѣ вилаети (съ изключение на цариградския) токо-речи еднакво сж се увеличавали, ала битолскиятъ пакъ ги надминава.

Изобщо взето прѣзъ това 5-лѣтие нашето учебно дѣло въ вилаетитѣ е направило твърдѣ голѣмъ успѣхъ.

За да видимъ, какъ сж се развивали и отдѣлнитѣ каази, правимъ и за тѣхъ особни изчисления.

А. Солунски вилаетъ.

Прѣзъ изтеклото 5-лѣтие въ този вилаетъ училищата сж увеличени съ 79, т. е. 28·41 %, учителитѣ съ 138, т. е. 43·92%, а ученицитѣ съ 4416, т. е. 30.98%.

Какъ сж стояли изобщо отдѣлнитѣ каази, това ни показва приложената тука таблица, въ която сж вмѣстени абсолютнитѣ числа на училищата, учителитѣ и ученицитѣ прѣзъ 1896/7 учебна година.

ТАБЛИЦА за числото на екзарх. общински, класни и основни училища, учители и ученици по каази въ солунския вилаетъ прѣзъ 1896/97 г.

Каази		Училища Ос.	Училища Кл.	Всичко	Учители Ос.	Учители Кл.	Всичко	Ученици Ос.	Ученици Кл.	Всичко	Забавачи	Всичко ученици заедно съ забавачитѣ
Солунска и Лъгадинска	вс.		2	16	23	30	53	547	383	930	360	1290
	м.	14	1	15	18	18	36	392	261	653	241	894
	ж.		1	1	5	12	17	155	122	277	119	396
Ен. Вардар.	вс.	10		12	16		20	323	41	364	308	672
	м.	8	2	10	12	4	16	275	40	315	178	493
	ж.	2		2	4		4	48	1	49	130	179
Гевгелийска	вс.				32	5	37	654	76	730	502	1232
	м.	21	2	23	28	3	31	557	72	629	328	957
	ж.				4	2	6	97	4	101	174	275
Воденска	вс.				24		31	520	57	577	388	965
	м.	18	1	19	22	7	29	434	45	479	275	754
	ж.				2		2	86	12	98	113	211
Тиквешка	вс.				26		26	617	42	659	271	930
	м.	15	3	18	21	—	21	499	37	536	197	733
	ж.				5		5	118	5	123	74	197
Струмишка	вс.	15	2	17	21		24	389	47	436	320	756
	м.	14	1	15	16	3	19	291	40	331	184	515
	ж.	1	1	2	5		5	98	7	105	136	141
Дойранска	вс.				14		15	315	30	345	259	604
	м.	10	1	11	12	1	13	267	28	295	210	505
	ж.				2		2	48	2	50	49	99
Кукушка	вс.	23	2	25	28	4	32	620	76	696	276	972
	м.	22	1	23	25	3	28	495	60	555	171	726
	ж.	1	1	2	3	1	4	125	16	141	105	246
Сърска и Зъхненска	вс.		4	19	23	10	33	405	170	575	413	988
	м	15	3	18	18	8	26	373	151	524	357	881
	ж.		1	1	5	2	7	32	19	51	56	107
Д.-Хисарска	вс.				24		24	514		556	354	910
	м.	20	3	28	21	—	21	437	42	479	289	768
	ж.				3		3	77		77	65	142
Петришка	вс.				9		10	193	21	214	93	307
	м	7	1	8	8	1	9	173	20	193	61	254
	ж.				1		1	20	1	21	32	53
Мелнишка	вс.				18	4	22	454		490	171	661
	м.	16	2	18	17	3	20	408	36	444	144	588
	ж.				1	1	2	46		46	27	73
Г.-Джумайска	вс.				18		19	393	28	421	78	499
	м.	12	2	14	16	1	17	360	27	387	55	442
	ж.				2		2	33	1	34	23	57
Разложка	вс.				30		32	998	90	1088	477	1565
	м.	12	4	16	28	2	30	877	88	965	367	1332
	ж.				2		2	121	2	123	110	233
Неврокопска	вс.				39		42	1128	60	1188	481	1669
	м.	32	2	34	37	3	40	1027	56	1083	432	1515
	ж.				2		2	101	4	105	49	154
Драмска	вс.				8		8	118		144	88	232
	м.	3	2	5	6	—	6	97	26	123	64	187
	ж.				2		2	21		21	24	45
Всичко	вс.	243	35	278	353	75	428	8188	1225	9413	4839	14252
	м.	239	31	270	305	57	362	6962	1029	7991	3553	11544
	ж.	4	4	8	48	18	66	1226	196	1422	1286	2708

Сравнението на числата отъ тази таблица съ числата отъ вмѣстената за 1891/2 уч. г. подобна таблица ще ни покаже, какъвъ успѣхъ е показала всѣка отдѣлна кааза прѣзъ послѣднитѣ петь години, които въ всѣко отношение трѣба да се броятъ като най-добри. Главно мѣрило за успѣха ще ни служи увеличението на ученицитѣ.

На първо мѣсто тука стоятъ петь каази, които далеко надминуватъ общия процентъ на увеличението въ солунския вилаетъ, а найвече процента на ученицитѣ. Тѣ сж слѣднитѣ:

1) Мелнишка	учил.	55·55%,	учит.	58·09,	учен.	65·05
2) Демиръ-Хисарска	„	65·21%	„	70·83	„	59·67
3) Дойранска	„	36·36%	„	33·33	„	48·34
4) Воденска	„	31·58%	„	29·03	„	47·87
5) Гевгелийска	„	26·08%	„	45·94	„	43·26

Слѣдъ тѣхъ идатъ четири каази, които по ученицитѣ си надминуватъ общото вилаетско увеличение:

6) Горно-Джум.	учил.	35·71%,	учит.	36.84%,	учен.	40·28%
7) Енидже-Вардар.	„	50·00	„	55	„	37·35
8) Драмска	„	28·57	„	—	„	34·27
9) Сѣрска и зжхн.	„	21·05	„	15·15	„	32·89

Други три каази по ученицитѣ си стоятъ малко по-долу отъ общото увеличение:

10) Струмишка	учил.	23·53%,	учит.	45·83%,	учен.	29·49%
11) Солун. съ лжг.	„	25 „	„	24·53	„	28·37
12) Тиквешка	„	27·77 „	„	42·30	„	28·27

Останалитѣ четири каази вървятъ по този редъ:

13) Разложка	учил.	18·75%,	учит.	12·50%,	учен.	20·75%
14) Петришка	„	42·85	„	33·33	„	19
15) Неврокопска	„	11·76	„	21·43	„	17.55
16) Кукушка	„	36	„	34·37	„	11·52

Най-утѣшителното, що изпъква отъ тѣзи издирвания, то е, че каази, отъ прѣди 10-на години заглъхнали и тръгнали съ бързи крачки къмъ погърчване — сега вече се гордѣятъ съ почтенъ брой училища, учители и ученици. Тѣ вече се пробуждатъ и отърсватъ отъ себе си натрапената чужда култура, па търсятъ да се просвѣщаватъ на родния си езикъ.

Въ свързка съ направения успѣхъ, безъ съмнѣние, се намиратъ и материялнитѣ помощи отъ екзархията. Отъ 416

учители въ солунския вилаетъ 164 се плащатъ напълно отъ екзархията, 120 — напълно отъ общинитѣ, а 132 сж смѣсени, т. е. поддържатъ се отъ общинитѣ, а екзархията дава часть отъ заплатата имъ. Отъ градоветѣ и каазитѣ, които правятъ най-много жертви за своитѣ училища, на първо мѣсто стоятъ: Неврокопъ (3 учители общински и 3 екзархийски) и неврокопска кааза (34 общински и 2 екзарх.), разложка (30 общ. и 2 екз.), горно-джумайска (17 общ. и 1 екз.), гевгелийска (28 смѣсено), тиквешка (2 общ., 2 екз. и 15 смѣсено), мелнишка (10 общ. и 6 смѣсено), демиръ-хисарска (5 общ. и 18 смѣсено), г. Кавадарци (4 общ. и 2 екз.), петришка (3 общ. и 3 смѣсено), зжхненска (1 общ. и 2 смѣсено), драмска (5 смѣсено). Градове и каази, на които по необходимость се правятъ по-голѣми помощи, сж: г. Солунъ, дѣто всички (40) учители се плащатъ отъ екзархията, солунска съ лжгадинска кааза (6 екз. и 7 смѣсени), г. Воденъ (10 екз. и 1 общ.), воденска к. (5 екз. и 13 смѣсено), г. Кукушъ (5 екз. и 6 общ.), кукушка к. (8 екз. и 13 смѣсено), г. Гевгелии (7 екз. и 1 общ.), г. Дойранъ (6 екз.), дойранска к (6 екз. и 3 смѣсено), г. Енидже-Вардаръ (6 екз.), енидже-вардарска к. (9 екз и 2 общ.), г. Струмица (12 екз.), струмишка к. (6 екз. и 6 смѣсено), тиквешка к. (2 общ., 2 екз. и 15 смѣсено), г. Сѣръ (13 екз.), сѣрска к. (5 екз. и 10 смѣсено), г. Мелникъ (3 екз.), г. Петричъ (3 екз. и 1 общ.) и г. Демиръ-Хисаръ (2 екз.).

Още по-релефно ни се изтъква развоятъ на учебното дѣло за всѣка отдѣлна година отъ 5-лѣтието отъ слѣднитѣ данни за по-бѣлѣжититѣ училища въ солунския вилаетъ.

1) *Солунска мжжка гимназия св. Кирилъ и Методий*. Движението на ученицитѣ въ нея прѣзъ изтеклото IV 5-лѣтие ни прѣдстава тази таблица:

Год.	Ученици въ цѣлата гимназия		Ученици въ VII класъ	
	Постжпили	Слѣдвали	Постжпили	Свършили
92/3	188	171	18	18
93/4	170	162	14	14
94/5	191	182	23	23
95/6	254	245	12	12
96/7	261	231	19	16

Отъ тукъ се вижда, че числото на ученицитѣ намалено въ първитѣ три години, въ сравнение съ III-то 5-лѣтие, въ послѣднитѣ двѣ години се увеличава и надминува числото на ученицитѣ прѣзъ III-то 5-лѣтие.

Отъ 1893/4 уч. г. при солунската гимназия се отваря и класическо отдѣление отъ IV класъ нагорѣ. Отъ 1896/7 уч. г. се закрива педагогическото отдѣление, понеже сѣрското до тогава IV-кл. училище било прѣобърнато въ педагогическо. Числото на постѫпилитѣ и слѣдвали ученици въ двѣтѣ отдѣления се прѣдставя отъ слѣдната таблица:

Педагогическо отдѣление.									
92/3		93/4		94/5		95/6		96/7	
А	Б	А	Б	А	Б	А	Б	А	Б
Постѫпили									
24	14	17	16	18	12	—	19	—	—
Слѣдвали									
22	13	14	16	18	11	—	17	—	—
Класическо отдѣление									
Постѫпили									
—		14		23		32		50	
Слѣдвали									
—		14		23		30		46	

По вилаети слѣдвалитѣ въ IV-то 5-лѣтие ученици се разпрѣдѣлятъ тъй:

Вилаети	92/3	93/4	94/5	95/6	96/7
Солунски	91	74	98	118	109
Битолски	57	44	47	72	55
Косовски	27	26	27	38	52
Одрински	5	6	4	12	10
Ц-дъ, Бъл. и др.	8	8	5	5	5
Всичко	188	158	181	245	231

И прѣзъ това 5-лѣтие сѫ дошли ученици въ солунската гимназия най-много отъ сѫщитѣ мѣстности, както прѣзъ III-то 5-лѣтие. Съ откриване на битолската мѫж. гимназия отъ 1896/7 уч. год., ученицитѣ отъ битолския вилаетъ не сѫ се увеличили, а напротивъ се намалили.

2) *Солунска дѣвическа гимназия «св. Благовѣщене».* Движението на ученичкитѣ прѣзъ изтеклото 5-лѣтие се прѣдстава отъ тѣзи цифри:

Год.	Всичко у-ци	Постѫпили въ VI. кл.	Свършили	
			Съ зрѣл. изпитъ	Съ годишенъ изпитъ
92/3	82	14	12	—
93/4	76	17	17	—
94/5	86	14	13	—
95/6	110	11	9	2
96/7	122	9	7	1

И въ това заведение въ първитѣ три години отъ 5-лѣтието числото на ученичкитѣ значително е намалѣло въ сравнение съ III-то 5-лѣтие, а отъ 95/6 уч. г. е започнало чувствително да расте.

Понеже числото на ученичкитѣ отъ година на година значително се е уголѣмявало, заведението е било принудено да наеме по двѣ здания за гимназия и пансионъ. Зданията много пѫти сѫ били доста отдалечени едно отъ друго, а това злѣ се е отразявало върху живота на ученичкитѣ. Тази несгода е била отстранена прѣзъ 1894 г. Приснопаметниятъ български патриотъ и благодѣтель Евлоги Георгиевъ е купилъ и подарилъ прѣзъ тая година зданието заедно съ принадлежащитѣ към него пристройки, дѣто се помѣщава сега и дѣвическата гимназия и пансионътъ при нея.

Бѣлѣжка. Движението на ученицитѣ въ тритѣ основни училища: вардаръ-капийско (А), централно (Б) и на Пиргитѣ (В), което е открито отъ 1895/6 уч. г., е ставало тъй:

Години	Колко отдѣления			Ученици			Всичко ученици
	А	Б	В	А	Б	В	
92/3	2 съ заб.	4	—	83	101	—	184
93/4	2 4 съ заб.	4	—	103	134	—	237
94/5	4 съ заб.	4 съ заб.	—	130	159	—	289
95/6	4 съ заб.	4 съ заб.	2 съ заб.	131	175	29	335
96/7	4 съ заб.	4	3 съ заб.	158	120	58	336

3) *Енидже-Вардарско II-кл. училище.* Прѣзъ изтеклото 5-лѣтие то е продължавало да се развива, до като най-послѣ отъ учебната 94/5 г. то започва новъ животъ. Прѣзъ учебната 92/3 г. за първъ пжть се отворилъ I кл., а отъ 94/5 г. и II кл., и отъ тогава тѣзи два класа сжществуватъ непрѣкжснато съ повече или по малко ученици. На декемврий 1894 г. всички унияти, като видѣли, че съ назначение на прѣдседатель българската църковна община и българскитѣ училища здраво се закрѣпили, напустнали унията и официялно се присъединили къмъ родното си духовно началство, заедно съ духовенството, църквата, училището и учителитѣ си. Ето какъ се прѣдставя положението на учебното дѣло въ това училище прѣзъ изтеклото 5-лѣтие :

Години	Учители и учителки		Всичко	Ученици
	Учители	Учителки		
92/3	3	1	4	4
93/4	2	2	4	7
94/5	5	2	7	23
95/6	4	2	6	27
96/7	4	2	6	29

4) *Гевгелийското III-кл. училище* е било отъ 92/3—93/4 уч. г. I-класно, прѣзъ 94/5 и 95/6 уч. г. II-кл., а отъ 96/7 става III-кл. Движението на ученицитѣ и ученичкитѣ се прѣдставя тъй :

92/3	93/4	94/5	95/6	96/7
—	6	35	34	65

Момичетата сѫ били много малко.

5) *Воденско III-кл. училище.* Прѣзъ цѣлото 5-лѣтие то е било съ три класа, а само прѣзъ 1894/5 уч. год. е останало съ два. Движението на ученицитѣ е било такова:

92/3	93/4	94/5	95/6	96/7
41	41	37	46	57

Отъ свършилитѣ—10 ученика сѫ продължили образованието си въ Солунъ, Скопье, Цариградъ и България, а 3 ученички—въ Солунъ.

6) *Кавадарско II-кл. училище.* Отъ 94/5 уч. г. то е станало II-кл. Ето движението на ученицитѣ:

Години	92/3	93/4	94/5	95/6	96/7
Момчета	7	8	21	39	47
Момичета	1	4	2	2	40
Всичко	8	12	23	41	47

Отъ свършилитѣ—10 ученици и 4 ученички сѫ продължили образованието си най-вече въ Солунъ и Скопье.

7) *Струмишко III-кл. училище.* Прѣзъ IV-то 5-лѣтие те е било заедно съ основното училище отъ 4 отдѣления. Отъ 1893/4 уч. г. се открива I-и класъ, прѣзъ 1894/5 II-и, а отъ 1895/6 то вече става III-класно. Движението на ученицитѣ се прѣдставя тъй:

1893/4	1894/5	1895/6	1896/7
I-кл.—6	I и II кл.—25	I, II, IIIкл.—28	I, II, IIIкл.—37

8) *Дойранско III-кл. училище.* То имало I-класъ прѣзъ 92/3, а отъ 93/4 уч. г. става II-класно. Ето какъ е вървѣло движението на ученицитѣ и ученичкитѣ въ него:

92/3	93/4	94/5	95/6	96/7
7	10	15	24	27

9) *Кукушкото III-кл. училище* прѣзъ IV-то 5-лѣтие се е развивало споредъ тѣзи данни за числото на ученицитѣ и ученичкитѣ:

92/3	93/4	94/5	95/6	96/7
25	27	37	53	76
23 у-ци		29 у-ци	51 у-ци	60 у-ци
2 у-ки		8 у-ки	2 у-ки	16 у-ки

10) *Сѣрско IV-кл. училище.* Движението на ученицитѣ прѣзъ 5-лѣтието е било:

92/3	93/4	94/5	95/6	96/7
100	104	100	116	126

Даденитѣ училищни привилегии прѣзъ 1894 г. се отразили твърдѣ благоприятно върху българскитѣ училища и въобще върху българщината въ Сѣръ. Най-напрѣдъ, съ утвърждаване дипломитѣ на учителитѣ отъ екзархията, прѣмахнати сж онѣзи прѣчки, които караха учителитѣ да отсжтствуватъ съ мѣсеци по вадене на позволително за право на учителствуване. Назначаването на титуляренъ прѣдседатель на църковната община отъ тогава тъй сжщо добрѣ се отразило върху учебното дѣло. Въпрѣки силнитѣ настоявания на гърцитѣ, отъ тая година се прѣмѣсти и общинскиятъ домъ и училището въ централната часть на града. Прѣзъ 1896/7 уч. г. се отворило и I-класно дѣвическо училище съ пансионъ и 19 ученички.

Отъ 1895/6 уч. г. послѣдниятъ IV кл. въ сѣрското училище е станалъ врѣмененъ педагогически съ 21 ученика, който се обърналъ отъ 1896/7 г. на I педагогически курсъ съ 32 ученика. Послѣднитѣ влизатъ въ числото на ученицитѣ, вмѣстени за тѣзи години въ горнята таблица. Отъ тогава Сѣръ станалъ единъ видъ центръ, въ който се събирали ученици отъ разни мѣста на сѣрския санджакъ.

11) *Демиръ-Хисарско II-кл. училище.* Градътъ Демиръ-Хисаръ (Валовища) въ много отношения прилича на Струмица. И тамъ гъркоманството е напрѣднало, а българщината съвсѣмѣ отпаднала. Слѣдъ отказването на цѣлата токо-речи кааза отъ патриаршията, едвамъ на 1893 год., съ постоянни усилия отъ Негово Блаженство, се отцѣпи и една часть отъ гра-

да. Борбата за този градъ съ гръцката пропаганда е била ожесточена и се продължава и до днесь. Прѣзъ второто полугодие отъ 1893/4 уч. г. се отворило най-послѣ и тука българско училище съ 3 отдѣления, въ което прѣзъ 1896/7 уч. г. се открилъ и I класъ, дѣто сж свършили 10 ученика. Училищнитѣ привилегии отъ 1894 г. и тукъ много благотворно се отразили върху успѣха на учебното ни дѣло.

12) *Петришко II-кл. училище.* То е било въ първитѣ четири години отъ 5-лѣтието I-класно, а прѣзъ 1896/7 уч. г. е станало II-кл. Ето движението на ученицитѣ и ученичкитѣ:

94/5	95/6	96/7
11	18	19

Отъ свършилитѣ, нѣколко момчета и момичета сж продължили образованието си въ Солунъ и Сѣръ.

13) *Мелнишко I-кл. училище.* Въ него само прѣзъ 93/4 уч. г. е билъ закритъ I кл. Движението на ученицитѣ било:

92/3	93/4	94/5	95/6	96/7
6	—	12	8	19

Отъ свършилитѣ: 10 ученици сж продължили образованието си най-вече въ Сѣръ.

14) *Мехомийско III-кл. училище.* Прѣзъ първитѣ двѣ години то е било II-кл., а прѣзъ 94/5 се открилъ и III-кл., който билъ закритъ прѣзъ 1896/7 г. Ето движението на ученицитѣ:

Години	92/3	93/4	94/5	95/6	96/7
Момчета	—	16	41	43	47
Момичета	—	—	1	1	1
Всичко	—	16	42	44	48

15) *Банско православно III-кл. училище.* Прѣзъ това 5-лѣтие до 1895/6 уч. г. то е било III-клас., а отъ 1896/7 е станало II-класно. Ето движението на ученицитѣ и ученичкитѣ:

Години	92/3	93/4	94/5	95/6	96/7
Момчета	37	43	41	48	35
Момичета	—	2	2	7	1
Всичко	37	45	43	55	36

Отъ свършилитѣ прѣзъ 5-лѣтието 41 уч., продължили образованието си: 5 ученици въ Сѣръ, 5 ученици въ Кюстендилъ, 2 ученика въ София и 1 ученикъ въ Сѣръ; отъ тѣхъ сѫ станали 5 учители и 1 учителка.

16) *Неврокопско III-кл. училище.* Прѣзъ 92/3 и 93/4 уч. г. то е било I-кл. смѣсено, прѣзъ 94/5 и 95/6 г. станало е II-класно, а прѣзъ 96/7 г.—III-класно. Движението на ученицитѣ въ него е било:

92/3	93/4	94/5	95/6	96/7
17	5	15	46	52

Съ назначението отъ 1894 год. на народенъ архиерей въ Неврокопъ училището се е развивало. То станало каазалийско, въ което много отъ селскитѣ ученици сѫ продължавали образованието си.

Б. Битолски вилаетъ.

Направилъ значителенъ успѣхъ прѣзъ 5-лѣтието отъ 1886/7 — 1891/2 г., той за изтеклото 5-лѣтие отстѫпва въ всичко само на косовския. Прѣзъ 1896/7 уч. г. училищата му сѫ увеличени съ 104, т. е. 25·64%, учителитѣ — съ 157, т. е. 24·90%, а ученицитѣ — съ 4586, т. е. 31·97%.

Приложената таблица ни показва, какво е било състоянието на всѣка кааза според абсолютнитѣ числа на училищата, учителитѣ и ученицитѣ за 1896/7 уч. г.

Таблица

за числото на екзархийскитѣ и общински класни и основни училища, учители и ученици по каази въ битолския вилаетъ прѣзъ учебната 1896/97 година.

Каази		Училища Основни	Училища Класни	Всичко	Учители Основни	Учители Класни	Всичко	Ученици Основни	Ученици Класни	Всичко	Забавачи	Всичко ученици заедно съ забавачитѣ
Битолска	вс.	36	3	39	60	15	75	1340	267	1607	1200	2807
	м.	34	2	36	42	12	54	1051	179	1230	750	1980
	ж.	2	1	3	18	3	21	289	88	377	450	827
Прилѣпска	вс.	26	2	28	48	9	57	1777	229	2006	501	2507
	м.	25	1	26	38	5	43	1367	147	1514	347	1861
	ж.	1	1	2	10	4	14	410	82	492	154	646
Рѣсенска	вс.				17		17	436	35	471	234	705
	м.	12	1	13	13	—	13	331	26	357	143	500
	ж.				4		4	105	9	114	91	205
Охридска	вс.	21	3	24	37	6	43	1214	99	1313	659	1972
	м.	19	2	21	27	5	32	849	77	926	432	1358
	ж.	2	1	3	10	1	11	365	22	387	227	614
Леринска	вс.				34		35	828	34	862	672	1534
	м.	22	2	24	27	1	28	668	30	698	470	1168
	ж.				7		7	160	4	164	202	366
Кайлярска	вс				11		15	286	21	307	139	446
	м.	6	1	7	7	4	11	181	16	197	80	277
	ж.				4		4	105	5	110	59	169
Костурска	вс	40		41	44		49	1060		1106	578	1684
	м.	33	1	34	34	5	39	878	46	924	374	1298
	ж.	7		7	10		10	182		182	204	386
Дебърска	вс.	35		36	44		44	1048	12	1060	650	1710
	м.	34	1	35	41	—	41	875	8	883	444	1327
	ж.	1		1	3		3	173	4	177	206	383
Кичевска	вс.				26		26	510	20	530	315	845
	м.	21	1	22	23	—	23	392	19	411	217	628
	ж.				3		3	118	1	119	98	217
ВСИЧКО	вс.	219	15	234	321	40	361	8499	763	9262	4948	14210
	м.	206	12	218	252	32	284	6592	548	7140	3257	10397
	ж.	13	3	16	69	8	77	1907	215	2122	1691	3813

Ако направимъ сравнение на вмѣстенитѣ въ тази таблица цифри съ онѣзи въ таблицата за 1891/2 уч. г. намираме слѣднитѣ резултати за увеличението, направено прѣзъ послѣднето 5-лѣтие по каази. За по-голѣма прѣгледность нареждатъ се тукъ каазитѣ според увеличението на ученицитѣ въ сравнение съ общитѣ вилаетски проценти.

Слѣднитѣ петь каази сѫ направили най-голѣмъ успѣхъ:

1) Леринска	училища	25%	учители	34·28	ученици	59·58
2) Кайлярска	„	36·36	„	13·33	„	54·03
3) Прилѣпска	„	53·57	„	40·35	„	46·94
4) Кичевска	„	31·81	„	30·37	„	42·84
5) Дебърска	„	41.66	„	38·63	„	36·72

Срѣдно мѣсто заема:

6) Костурска	„	41·46%	„	28·57%	„	27·73%

Най-малъкъ успѣхъ сѫ направили каазитѣ:

7) Битолска	училища	28·67%	учители	28%	ученици	18·41
8) Рѣсенска	„	23·52	„	5	„	18·01
9) Охридска	„	4	„	12.24	„	16·63

За да потикне напрѣдъ просвѣтата въ този вилаетъ, екзархията е отпущала достатъчни помощи, особно на по-бѣднитѣ каази. Отъ всички 361 учители, 215 сѫ поддържани напълно отъ екзархията, 72 — напълно отъ общинитѣ, а 74 — смѣсено, т. е. отъ общинитѣ съ помощи отъ екзархията. Каазитѣ и градоветѣ, които прѣзъ 96/7 уч. г. сѫ получили най-голѣма помощь, сѫ: кайлярска (8 екз.), костурска (26 екз. и 18 смѣсено), дебърска (36 екз. и 2 смѣсено), леринска (13 екз. и 16 смѣсено), прилѣпска (21 екз. и 4 смѣс.), кичевска (18 екз. и 2 смѣс.), охридска (7 екз. и 7 смѣс.), битолска (13 екз. и 19 смѣсено), както и градоветѣ: Леринъ (5 екз.), Костуръ (5 екз.), Емборе (8 екз.), Дебъръ (6), Кичево (9), Рѣсенъ (4 екз. и 2 об.). Каази и градове, които правятъ по-голѣми жертви за поддържане на училищата си, сѫ: Прилѣпъ (28 общ. и 2 екз.), Охридъ (10 общин.), Струга (6 общ. и 2 екз.), Битоля (17 общ. и 17 екз.), Крушево (6 общ. и 3 екз.) и рѣсенска кааза (3 общ., 6 смѣс. и 2 екз.).

Постепенниятъ развой на учебното дѣло въ вилаета за прѣзъ всѣка отдѣлна година отъ 5-лѣтието излазя по-добрѣ на явѣ отъ слѣднитѣ свѣдѣния за по-главнитѣ училища.

1) *Битолска мжж. класическа гимназия.* Прѣзъ това 5-лѣтие тя си остава IV-кл. училище, само че прѣзъ 1895/6 уч. г. въ послѣдния IV. кл. започватъ да се прѣподаватъ педагогически прѣдмети и затова е нареченъ педагогически, а

прѣзъ 1896/7 г. въ този класъ се въвеждатъ класическитѣ (латински и гръцки) езици и отъ тогава се туря основата на класическата гимназия. Движението на ученицитѣ било:

92/3	93/4	94/5	95/6	96/7
126	151	125	128	160

Прѣзъ 5-лѣтието сѫ свършили (тритѣ първи години) 82 ученици, отъ които 50 сѫ продължили образованието си въ солунската гимназия. Отъ излѣзлитѣ отъ това училище прѣзъ първитѣ три години: 35 сѫ станали учители, 2 свещеници, 2 юристи, 1 журналистъ, 3 чиновници, 28 заловили частна работа и 3 умрѣли.

2) *Битолско IV-кл. дѣвическо училище.* Отъ 1896/7 г. училището е станало IV-класно. Движението на ученицитѣ е такова:

92/3	93/4	94/5	95/6	96/7
56	60	60	65	77

Както се вижда отъ тази таблица развитието на това училище е вървѣло нормално. Отъ свършилитѣ III и IV кл., 29 сѫ продължили образованието си въ солун. дѣвическа гимназия и 4 въ България. Около 36 сѫ станали учителки.

3) *Прилѣпско III-класно мѫжко и III-кл. дѣвическо училище.* Движението на ученицитѣ и ученичкитѣ въ тѣхъ е вървѣло тъй:

Години	92/3	93/4	94/5	95/6	96/7
Момчета	89	119	114	119	147
Момичета	25	22	37	56	82
Всичко	114	141	151	175	229

4) *Рѣсенско II-кл. училище.* Съ изключение на първата 92/3 уч. г., когато е било I-класно, прѣзъ всичкитѣ останали учебни години то е било II-класно и смѣсено. Ето числото на ученицитѣ и ученичкитѣ:

92/3	93/4	94/5	95/6	96/7
10	23	38	32	35

. Отъ свършилитѣ: 24 ученици и 7 ученички сѫ продължили образованието си почти всички въ Битоля. Станали сѫ учители 10 и учителки 4.

5) *Охридско III-кл. училище.* Прѣзъ това 5-лѣтие то е било III-класно, съ изключение на 1893/4 уч. г., когато е имало 6 ученика въ IV-кл. Ето движението на ученицитѣ и ученичкитѣ:

Години	92/3	93/4	94/5	95/6	96/7
Момчета	40	42	37	72	49
Момич.	17	9	14	14	16
Всичко	57	51	51	86	65

Отъ свършилитѣ: 40 ученици и 3 ученички сѫ продължили образованието си въ Солунъ, Битоля и България. Станали сѫ 5 учители и 1 учителка.

6) *Стружко I-класно училище.* Прѣзъ това 5-лѣтие то е останало само I-класно смѣсено. Имало е и по-малко ученици, както се види отъ слѣдната таблица:

92/3	93/4	94/5	95/6	96/7
16	9	11	13	11

7) *Леринско I-кл. училище.* Движението на ученицитѣ и ученичкитѣ е било такова:

92/3	93/4	94/5	95/6	96/7
—	10	16	7	20

Отъ свършилитѣ: 6 ученика сѫ продължили образованието си въ цариградската духовна семинария и въ битолското класно училище, 1 въ сръбското въ Битоля, а 2 ученички въ Битоля. Учитель е станалъ единъ.

8) *Емборско III-кл. училище.* Прѣзъ изтеклото 5-лѣтие то е тръгнало назадъ и отъ 95/6 уч. г. е станало пакъ II-класно, по нѣмане ученици за III-кл. Главната причина на това е билъ леринскиятъ гръцки владика, който прѣзъ 94/5 уч. г. дошълъ въ Емборе съ цѣль да превземе главната църква „Св. Мина“. Поради станалото тогава смущение би-

ли арестувани двама учители. Ето таблицата за движението на ученицитѣ прѣзъ това 5-лѣтие:

92/3	93/4	94/5	95/6	96/7
46	32	26	22	20

Тѣзи цифри най-краснорѣчиво говорятъ за регреса въ това училище прѣзъ изтеклитѣ 5 години.

9) *Костурско III-кл. училище.* Прѣзъ изтеклото 5-лѣтие то не се е затваряло. Отъ 1894/5 уч. г. то вече е станало III-класно. Движението на ученицитѣ въ него се прѣдставя отъ слѣдната таблица:

92/3	93/4	94/5	95/6	96/7
21	27	43	43	36

Отъ свършилитѣ прѣзъ това 5-лѣтие продължили образованието си: въ солун. гимназия 4, въ скоп. педагогическо училилище 4 и въ сѣрското 1, въ битолската гимназия 10, въ дух. семинария въ Цариградъ 2 и въ България 1.

10) *Кичевско и дебърско I-кл. училище.* Първото прѣзъ 93/4 и 94/5 уч. г. не е сѫществувало. Ето движението на ученицитѣ въ тѣхъ:

Години	92/3	93/4	94/5	95/6	96/7
Кичев.	4	10	5	7	20
Дебър.	16	—	—	6	12

В. Косовски вилаетъ.

Прѣзъ изтеклото 5-лѣтие той е надминълъ всички други вилаети. Числото на училищата се е увеличило съ 79, т. е. 42·93 %, на учителитѣ съ 119, т. е. 40·75%, а на ученицитѣ съ 3555, т. е. 45·95%.

Приложената таблица ни дава абсолютнитѣ числа на училищата, учителитѣ и ученицитѣ по каази за 1896/7 уч. г.

Таблица

за числото на основнитѣ и класни училища, учители и ученици по каази въ косовския вилаетъ прѣзъ 1896/97 г.

Каази		Училища Основни	Училища Класни	Всичко	Учители Основни	Учители Класни	Всичко	Ученици Основни	Ученици Класни	Всичко	Забавачи	Всичко ученици заедно съ забавачитѣ
Скопска	вс.	28	2	30	38	15	53	810	372	1182	600	1782
	м.	26	1	27	30	9	39	623	294	917	382	1299
	ж.	2	1	3	8	6	14	187	78	265	218	483
Кумановска	вс.				24		27	514	42	556	478	1034
	м.	22	1	23	22	3	25	456	36	492	406	898
	ж.				2		2	58	6	64	72	136
Кратовска	вс.				17		17	276	22	298	94	392
	м.	10	1	11	14	—	14	219	20	239	58	297
	ж				3		3	57	2	59	36	95
Паланска	вс.				18		18	303	23	326	59	385
	м.	13	1	14	16	—	16	266	16	282	46	328
	ж.				2		2	37	7	44	13	57
Кочанска	вс.				28		30	513	50	563	232	795
	м.	13	3	16	21	2	23	355	43	398	162	560
	ж.				7		7	158	7	165	70	235
Тетовска	вс.	24		26	37		38	1001		1081	467	1498
	м.	23	2	25	31	1	32	818	80	848	300	1148
	ж.	1		1	6		6	183		183	167	350
Щипска	вс.				24		29	753	155	908	221	1129
	м.	11	2	13	20	5	25	574	136	710	131	841
	ж.				4		4	179	19	198	90	288
Радовишка	вс.				12		12	211	28	239	168	407
	м.	7	1	8	11	—	11	149	23	172	129	301
	ж.				1		1	62	5	67	39	106
Малешевска	вс.				21		25	584	30	614	236	850
	м.	17	1	18	17	4	21	455	25	480	176	656
	ж.				4		4	129	5	134	60	194
Велешка	вс.		2	25	37		43	1199	197	1396	306	1702
	м.	23	1	24	30	6	36	954	134	1088	209	1297
	ж.		1	1	7		7	245	63	308	97	405
ВСИЧКО	вс.	168	16	184	256	36	292	6164	949	7113	2861	9974
	м.	165	14	179	212	30	242	4869	757	5626	1999	7625
	ж.	3	2	5	44	6	50	1295	192	1487	862	2349

Като сравнимъ тѣзи числа съ вмѣстенитѣ въ таблицата за 1891/2 уч. г. можемъ да изчислимъ и процентитѣ на увеличението по каази. По увеличение на ученицитѣ каазитѣ се нареждатъ тъй:

На първо мѣсто стоятъ слѣднитѣ шесть:

1)	Кочанска	учил.	56·25 %,	учит.	60 %,	учен.	54·84 %
2)	Паланска	„	57·14 „	„	55·55	„	50·13
3)	Кратовска	„	63·63 „	„	44·44	„	49·74
4)	Кумановска	„	60·87	„	48·14	„	47·29
5)	Скопска	„	36·66	„	39·62	„	46·91
6)	Малешевска	„	44·44	„	60	„	46·70

Малко по-долу отъ срѣдния процентъ стоятъ:

7)	Радовишка	„	37·50	„	16·66	„	41·76
8)	Тетовска	„	46·15	„	57·90	„	36·98

Най-назадъ сѫ останали:

9)	Щипска	„	15·38	„	10·34	„	10·89
10)	Велешка	„	20	„	16·28	„	10·45

Това голѣмо увеличение между другото най-много се длъжи на материялнитѣ помощи, дадени отъ екзархията. Отъ всичкитѣ 300 учители въ вилаета, екзархията е поддържала прѣзъ 96/7 уч. г. 176, общинитѣ 47, а 77 смѣсено. Каазитѣ и градищата, на които се е дало повече помощь, сѫ: скопска (22 екз.), тетовска (24 екз.), кумановска (20 екз.), кратовска (10 екз.), малешевска (10 екз. и 10 смѣсено), паланска (9 екз. и 3 смѣс.), а отъ градищата: Скопье (21 екз. и 11 общ.), Пехчево (6 екз.), Тетово (9 екз. и 4 общ.), Куманово (11 екз.), Кратово (7 екз. и 1 общ.), Паланка (5 екз. и 2 общ.), Кочани (7 екз. и 4 общ.). Останалитѣ вървятъ по този редъ: велешка кааза (7 екз. и 17 смѣс.), кочанска (7 екз. и 11 смѣс.), радовишка (6 смѣсено и 1 общ.), щипска (20 общ. и 10 смѣс.), градъ Велесъ (20 смѣс.), Радовишъ (4 общ. и 1 екз.).

Какъ е вървѣло прѣзъ всѣка отдѣлна година отъ 5-лѣтието учебното дѣло въ косовския вилаетъ, добро понятие ни даватъ слѣднитѣ свѣдѣния за развоя на по-бѣлѣжититѣ училища въ него.

1) *Скопско IV-кл. и III-кл. педагог. училище.* Прѣзъ първитѣ три годинн отъ изтеклото 5-лѣтие това училище е

било IV-кл., а прѣзъ 1895/6 г. то става III-класно съ I-и педагогически курсъ; прѣзъ 1896/7 г. се притуря и II курсъ. Ето движението на ученицитѣ:

92/3	93/4	94/5	95/6	96/7
168	197	167	212	294

Отъ тази таблица се вижда, че числото на ученицитѣ изведнажъ се увеличава много отъ 95/6 уч. г., когато се е открилъ първиятъ педагогически курсъ. Прѣзъ първата отъ двѣтѣ послѣдни години е имало въ I курсъ 52 уч., а прѣзъ втората въ двата курса — 111 (I — 62, II — 49) и съ тѣзи ученици е порасло общото число на всички ученици.

Прѣзъ всичкото врѣме (10 години), когато училището е било само IV-класно, токо-речи изключително ученицитѣ сѫ били отъ косовския вилаетъ. Отъ всички 287 свършили IV кл.: 240 сѫ отъ косовския вил., 15 отъ битолския и само 2 отъ солунския.

Отъ свършилитѣ IV-кл. училище 257 ученици, останали сѫ само съ IV-кл. образование, получено въ Скопье, 84 души, слѣдвали послѣ въ нѣкоя гимназия или педагогическо училище 28, свършили пълна гимназия (токо-речи изключително солунската) 35, свършили пълно педагогическо училище (най-много солунския курсъ) 47, свършили висше училище (най-много софийското) 29, фелдшерско училище въ София 7, занаятско въ Княжево при София 3, а отъ останалитѣ — 6 сѫ свършили разни специялни училища: търговско, земледѣлско, инженерско, цариград. бълг. духовна семинария, 5 недовършили цариград. бъл. дух. семинария и най-послѣ за 13 не е извѣстно какво сѫ слѣдвали послѣ.

Отъ свършилитѣ всичко 257 души, 135 се намиратъ сега въ вилаетитѣ като учители (68), свещеници (7), доктори (1), търговци, занаятчии и др. (49), затворени въ тъмници или изпратени на заточение (9), умрѣли 21, а отъ останалитѣ 122 души: отишли сѫ въ България и се настанили като чиновници, а най-много учители 62; слѣдватъ сега въ странство въ нѣкое висше учебно заведение 16, а въ срѣдни учебни заведения въ вилаетитѣ 2, станали сърбомани (повечето учители-агитатори въ Скопско) 10 и неизвѣстни 12.

2) *Скопско IV-кл. дѣвич. училище.* Прѣзъ първитѣ

четири години отъ изтеклото 5-лѣтие то си е останало III-кл., а отъ 1896/7 уч. г. се е обърнало на IV-класно. Движението на ученичкитѣ е било такова:

92/3	93/4	94/5	95/6	96/7
55	49	47	51	78

Числото на ученичкитѣ веднага нарастнало щомъ училището станало IV-класно. Въ послѣдния класъ е имало 12 ученички.

3) *Кумановско II-клас. училище.* Най-точни свѣдѣния имаме за двата класа прѣзъ годинитѣ 94|5 до 96|7 год. Ето какъ е стояло:

Години	92|3	93|4	94|5	95|6	96|7
Момчета	12	14	25	27	36
Момичета	4	4	8	3	6
Всичко	16	18	33	30	42

Тѣзи данни ни показвать, че кумановското смѣсено II-класно училище се развивало по-нормално отъ 94|5 уч. г. Нѣма съмнѣние, че това се дльжи на даденитѣ училищни привилегии отъ 1894 г. До тая дата училището е срѣщало голѣми спънки отъ властитѣ и учителитѣ, разкарвани, затваряни и прѣслѣдвани по подтвърждение на дипломитѣ имъ, въвеждане на програми и учебници. Отъ 1892|3 уч. г. сръбската пропаганда е отворила въ Куманово свое училище и не прѣдстава отъ тогава и до днесь да размжтва умоветѣ на извѣстенъ брой граждани, като се труди съ всевъзможни срѣдства да ги накара да се обявятъ за сърби. По този начинъ тя всѣва голѣма деморализация между българското население. Това е било, па и сега още е най-голѣмото зло, което прѣчи за правилното развитие на училището.

4) *Кратовско II-клас. училище.* Прѣзъ това 5-лѣтие то се развивало редовно. Отъ 1896|7 г. се отворилъ и II

класъ. Ето какво е било движението на ученицитѣ и ученичкитѣ:

Години	92/3	93/4	94/5	95/6	96/7
Момчета	7	9	10	15	15
Момичета	—	—	—	—	7
Всичко	7	9	10	15	22

До 1894 г. учителитѣ, по причина, че нѣмали подтвърдени дипломи, сѫ бивали отстранявани отъ училището и принуждавани по цѣли мѣсеци да чакатъ потвърждение. Съ даденитѣ привилегии учителитѣ се освободиха отъ тѣзи прѣчки, които много злѣ се отразяваха върху училището, защото често пѫти и то е било затваряно заедно съ учителитѣ. Прѣзъ 95/6 и 96/7 г. кратовското училище не е срѣщало никакви спънки и доста точно е напрѣдвало. Прѣзъ 96/7 уч. г. то се е развило съ още единъ класъ (II).

5) *Паланско II-клас. училище.* Такова горѣ-долу е било движението на ученицитѣ и ученичкитѣ въ него прѣзъ изтеклото 5-лѣтие:

Години	92/3	93/4	94/5	95/6	96/7
Момчета	26	18	15	18	16
Момичета	—	4	—	3	7
Всичко	26	22	15	21	23

6) *Кочанско II-клас. училище.* Прѣзъ това 5-лѣтие отъ 1894/5 г. училището става вече редовно II-класно (прѣзъ 93/4 г. станало I-клас.). Ето таблицата за движението на ученицитѣ:

Години	92/3	93/4	94/5	95/6	96/7
Момчета	10	17	28	28	43
Момичета	—	—	—	5	7
Всичко	10	17	28	33	50

Въ първитѣ три години сръбската пропаганда още е вързувала въ града и каазата. Ала отъ 95/6 уч. г. сърбоманството започнало вече да намалява.

7) *Щипско III-клас. училище.* Ето какво е било движението на ученицитѣ и ученичкитѣ прѣзъ това 5-лѣтие:

Години	92/3	93/4	94/5	95/6	96/7
Момчета	77	79	103	86	87
Момичета	12	9	9	4	5
Всичко	89	88	112	90	92

За първитѣ три години числата прѣдставятъ ученицитѣ на щипското и на класното училище въ Новосело (Щипско).

Бѣлѣжка. Новоселско II-клас. училище. За него прѣзъ 92/3—94/5 г. свѣдѣнията сж смѣсени съ щипското III-клас. училище. Прѣзъ 96/7 г. е имало два класа съ 45 ученика (38 момчета и 7 момичета), а прѣзъ 96/7 г. — 63 (49 момчета и 14 момичета).

8) *Тетовско I-класно училище.* Ето движението на ученицитѣ:

1892/3	93/4	94/5	95/6	96/7
7	8	11	7	30

9) *Велешко III-класно училище.* Прѣзъ това 5-лѣтие ето какво е било движението на ученицитѣ и ученичкитѣ:

Години	92/3	93/4	94/5	95/6	96/7
Момчета	75	89	98	113	132
Момич.	20	20	23	51	63
Всичко	95	109	121	164	195

Таблицата ни показва, че прѣзъ тѣзи години това училище се е развивало правилно и числото на момчетата, както и на момичетата е вървѣло прогресивно.

10) *Радовишко II-кл. училище.* Въ първитѣ двѣ години отъ 5-лѣтието то е било I-кл., а въ останалитѣ три — II-кл. Посѣщавано е и отъ момичета. Ето движението на ученичеството:

Години	92/3	93/4	94/5	95/6	96/7
Момчета	11	11	25	25	18
Момич.	4	5	8	6	1
Всичко	15	16	33	31	19

Отъ свършилитѣ: 28 ученици и 12 ученички сѫ продължили образованието си въ по-горни училища; отъ тѣхъ сѫ станали 11 учители и 10 учителки.

11) *Пехчевско II-класно училище.* Движението на ученицитѣ въ него било слѣдното:

92/3	93/4	94/5	95/6	96/7
7	—	6+5=11	18+5=23	25+5=30

Б. Одрински вилаетъ.

Той се равни съ солунския по увеличение числото на ученицитѣ за изтеклото 5-лѣтие, — съ битолския по увеличение числото на училищата, а стои между битолския и косовския по увеличение числото на учителитѣ. Училищата сѫ се увеличили съ 37, т. е. 25·70%, учителитѣ съ 69, т. е. 33·17%, а ученицитѣ съ 2357, т. е. съ 30·29%.

Приложената таблица ни дава абсолютнитѣ числа на училищата, учителитѣ и ученицитѣ по отдѣлни каази прѣзъ 1896/7 учебна година.

ТАБЛИЦА за числото на екзарх. общински, класни и основни училища, учители и ученици по каази въ одринския вилаетъ прѣзъ 1896/97 г.

Каази		Училища Ос.	Училища Кл.	Всичко	Учители Ос.	Учители Кл.	Всичко	Ученици Ос.	Ученици Кл.	Всичко	Забавачи	Всичко ученици заедно съ забавачитѣ
Одринска	вс.		2	15	21	17	38	442	199	641	251	892
	м.	13	1	14	15	14	29	357	141	498	120	618
	ж.		1	1	6	3	9	85	58	143	131	274
М.-Пашанска	вс.				22		24	632	85	717		717
	м.	16	1	17	19	2	21	503	74	577	—	577
	ж.				3		3	129	11	140		140
Уз.-Кюприйска	вс.				6		6	181		181	116	297
	м.	4	—	4	4	—	4	158	—	158	67	225
	ж.				2		2	23		23	49	72
Димотишка и Софулийска	вс.				8		8	174		174	92	266
	м.	6	—	6	7	—	7	154	—	154	86	240
	ж.				1		1	20		20	6	26
Лоз.-Градска	вс.	19	2	21	27	3	30	969	97	1066		1066
	м.	17	1	18	22	2	24	780	90	870	—	870
	ж.	2	1	3	5	1	6	189	7	196		196
Баба-Ескийска и Люле-Бургашка	вс.											
	м.	2	—	2	2	—	2	23	—	23	—	23
	ж.											
Бун.-Хисарска	вс.				7		7	226		226	136	362
	м.	5	—	5	6	—	6	188	—	188	91	279
	ж.				1		1	38		38	45	83
Малко-Търновска . .	вс.	17		18	20		20	562		588	315	903
	м.	16	1	17	19	—	19	479	26	505	217	722
	ж.	1		1	1		1	83		83	98	181
Ференска	вс.				8		8	159		159	147	306
	м	7	—	7	7	—	7	146	—	146	134	280
	ж.				1		1	13		13	13	26
Деде-Агачка	вс.	11		12	14		18	365		395	261	656
	м.	8	1	9	8	4	12	259	30	289	178	467
	ж.	3		3	6		6	100		106	83	189
Орта-кьойска	вс.							197		197	63	260
	м	6	—	6	6	—	6	190	—	190	56	246
	ж.							7		7	7	14
Гюмюрджинска . . .	вс.				15		15	430		430	236	666
	м.	13	—	13	13	—	13	384	—	384	199	574
	ж.				2		2	46		46	46	92
Ахъ-Челебийска . . .	вс.							686		700	352	1052
	м.	14	1	15	19	—	19	479	14	493	218	711
	ж.							207		207	134	341
Малгарска и Кешанска .	вс											
	м.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	ж.											
Дарж-Деренска . . .	вс.				3		3	60		60	32	92
	м.	1	—	1	2	—	2	41	—	41	16	57
	ж.				1		1	19		19	16	35
Скеченска	вс.				4		4	125		125	64	189
	м.	2	—	2	2	—	2	108	—	108	41	149
	ж.				2		2	17		17	23	40
ВСИЧКО	вс.	136	8	144	182	26	208	5231	451	5682	2065	7747
	м.	130	6	136	151	22	173	4249	375	4624	1414	6038
	ж.	6	2	8	31	4	35	982	76	1058	651	1709

Като сравнимъ тѣзи данни съ онѣзи, вмѣстени въ таблицата за 1891/2 уч. год. намираме процентитѣ, по които сж ставали увеличенията прѣзъ 5-лѣтието за всѣка кааза отдѣлно.

На първо мѣсто по процента на увеличение числото на ученицитѣ стоятъ слѣднитѣ каази (оставяме каазитѣ скеченска, узункюприйска, даржделенска, димотишка, софуларска и ференска, даннитѣ на които не сж удобни за сравнение):

1) Гюмюрджин.	учил.	61·53 %	учит.	66·66 %	учен.	73·72 %
2) Малко-Търн.	„	50	„	35	„	51·27
3) Деде-Агач.	„	33·33	„	44·44	„	39·95
4) Ортакьойска	„	16·66	„	33·33	„	35·55

Останалитѣ каази въ всѣко отношение прѣдставятъ едно твърдѣ малко увеличение, и по редъ вървятъ тъй:

5) Мустафа-Паш.	„	—	„	—	„	18·23
6) Одринска	„	6·25	„	28·94	„	11·54
7) Лозенградска	„	9·52	„	36.66	„	7.88
8) Ахжчелеб.	„	11·76	„	9·52	„	1·39

Приятно ни е да отбѣлѣжимъ тукъ факта, че каази, останали съвсѣмъ назадъ отъ по-напрѣдъ, се стремятъ сега да стигнатъ онѣзи, които много по-рано ги бѣха надминали.

Отъ всички 199 учители прѣзъ 1896/7 уч. г. само 49 напълно сж поддържани отъ екзархията, 126 отъ общинитѣ, а смѣсено отъ общини и екзархията — 24 учители. Слѣднитѣ каази и градове сж правили най-голѣми жертви за училищата си: лозенградска (22 учители общински и 4 смѣсено), малко-търновска (15 учители общински), ахжчелебийска (15 общ.), мустафа-пашан. (9 общ. и 1 смѣс.), деде-агачска (11 общ. и 2 смѣс.), одринска (8 общ. и 1. смѣс.), ференска (6 общ.), скеченска (4 общ.), както и градищата: Мустафа-Паша (11 общ.), Малко-Търново (5 общ. и 1 екзар.), Устово (4 общ. и 1 екз.). Слѣднитѣ каази сж получили по-голѣми помощи: солунска (4 смѣс. и 3 общ.), узунъ-кюприйска (4 смѣсено), гюмюрджинска (1 екз.); г. Одринъ (29 екз.), Димотика (2 екз.), Лозенъ-градъ (6 екз. и 7 общ.), Узунъ-кюпрю (2 екз.), Деде-Агачъ (5 екз. и 1 общ.), Фере (2 екз.), Гюмюрджина (1 екз.).

За вървежа на учебното дѣло въ одринския вилаетъ

прѣзъ всѣка отдѣлна година ни даватъ понятие слѣднитѣ данни за по-бѣлѣжититѣ училища.

1) *Одринска мѫжка гимназия «Петъръ Беронъ».* Първитѣ четири години прѣзъ това 5-лѣтие тя е била IV-класна, а отъ 96/7 уч. г. се отворилъ и V кл. Движението на ученицитѣ е било такова:

92/3	93/4	94/5	95/6	96/7
94	101	88	90	141

2) *Одринско дѣв. IV-кл. «Касърово училище.»* Прѣзъ 92/3 и 93/4 г. то е останало още III-класно, а отъ 95/6 уч. г. било повишено въ IV-класно. Ето какво е било движението на ученичкитѣ въ него:

92/3	93/4	94/5	95/6	96/7
23	38	37	56	58

3) *Мустафа-Пашанско III-кл. училище.* Движението на ученицитѣ и ученичкитѣ въ него е било слѣднето:

Години	92/3	93/4	94/5	95/6	96/7
Момчета	42	41	62	60	74
Момич.	9	8	10	10	11
Всичко	51	49	72	70	85

Отъ свършилитѣ: 35 ученици и 7 ученички сѫ продължили образованието си най-вече въ одринскитѣ училища. Учители сѫ станали отъ първитѣ 8, а отъ вторитѣ 6.

3) *Лозенъ-градско III-кл. училище.* Прѣзъ първитѣ двѣ години отъ 5-лѣтието то е било само I-класно., на третята г. станало II-клас., а въ послѣднитѣ двѣ — III-клас. Отъ 1894/5 уч. г. взело да се посѣщава и отъ момичета. Ето движението на ученицитѣ и ученичкитѣ:

Години	92 3	93/4	94 5	95 6	96/7
Момчета	42	41	62	60	74
Момичета	9	8	10	10	11
Всичко	51	49	72	70	85

Отъ свършилитѣ: 11 ученици и 7 ученички сж продължили образованието си най-вече въ Одринъ; отъ първитѣ 1 е станалъ учитель.

5) *Малко-Търновско II-кл. училище.* Въ него само прѣзъ 93/4 уч. г. е имало въ III кл. 6 ученици. Ето движението на ученицитѣ и ученичкитѣ:

92/3	93/4	94/5	95/6	96/7
22	27	26	28	26

6) *Ахж-Челебийски кл. училища.* Прѣзъ това 5-лѣтие класни смѣсени училища е имало въ селата: Устово, Горно-Райково и Долно-Райково. Отъ послѣднитѣ двѣ села прѣзъ годинитѣ 92/3 и 93/4 ė имало I. кл. въ Долно-Райково, а само прѣзъ 93/4 г.— I. кл. и въ Горно-Райково. Прѣзъ останалитѣ три години класно училище е имало само въ Устово. Ето движението на ученицитѣ въ тѣхъ събрани заедно:

Години	92/3	93/4	94/5	95/6	96/7
Момчета	16	27	5	15	13
Момичета	—	2	3	5	—
Всичко	16	29	8	20	13

7) *Деде-Агачко III-кл. училище.* Прѣзъ първитѣ три години отъ 5-лѣтието то е било само I-кл., прѣзъ 95/6 г. станало II-кл., а отъ 96/7 и III-класно. Посѣщавали сж го токо-речи изключително момчета (прѣзъ цѣлото 5-лѣтие е имало само 3 ученички). Ето движението на ученицитѣ:

92/3	93/4	94/5	95/6	96/7
8	10	5	15	30

Отъ свършилитѣ прѣзъ това 5-лѣтие сж продължили образованието си 5 ученици въ Одринъ, Цариградъ (въ семинарията), София и въ турското дедеагачко идадие.

Д. Цариградски вилаетъ.

Въ края на 5-лѣтието е имало въ този вилаетъ 3 училища: двѣ основни на Фенеръ и Пера и една духовна семинария, въ която е влѣзло и фенерското III-кл. училище.

1) *Фенерско IV-кл. училище.* Прѣзъ 1892/3 уч. г. то е имало 40 ученици. Прѣзъ останалитѣ четири години то се обърнало въ III-класно, ала неговитѣ три класа сж били присъединени къмъ класоветѣ на духовната семинария.

2) Отъ 92/3 до 1895/6 уч. г. *перенското училище* е имало само 4 отдѣления, а отъ 96/7 при него се отворилъ и I. кл.

3) *Духовна семинария.* Прѣзъ това 5-лѣтие прѣнесеното отъ Одринъ свещеническо или духовно училище е прѣименувано въ духовна семинария. Откриването на семинарията е станало на Фенеръ въ историческия метохъ при българската църква на 28. септ. 1892 г, а сжществуването й се утвърдило съ рухсадname на априлъ 1893 г. Ала липсата на по-сгодно здание за семинарскитѣ класове е изисквала да се прѣмѣсти семинарията въ нѣкоя по-добра мѣстность. За такава е била избрана мѣстностьта Ферикьой, дѣто прѣзъ юний 1894 год. била и прѣмѣстена. Тамъ въ частни здания тя се намирала прѣзъ 94/5 и 95/6 уч. г.

Отъ 94/5 до 96/7 уч. г. и фенерското III-кл. училище се присъединило къмъ семинарията. Тъй че тя станала VI-класна съ 3 общеобразователни и 3 семинарски класа. Прѣзъ 95/6 г. при 3-тѣ семинарски се открилъ и IV. кл., който останалъ и прѣзъ 96/7 г. Ето движението на възпитаницитѣ въ нея заедно съ ученицитѣ отъ III-кл. училище.

92/3	93/4	94/5	95/6	96/7
43	34	86	102	113

—•≻•ǁ•≺•—

Пето 5-лѣтие (1897|8 до 1901|2 уч. г.)

Послѣднето 5-лѣтие започва съ доста добри знакове за успѣха на българското църковно-училищно дѣло въ Турско. Прѣзъ декемврий мѣсецъ 1897 г. се дадоха бератитѣ за назначенитѣ трима български митрополити въ епархиитѣ: битолска, дебърска и струмишка. Това бѣ една нова и важна сполука на екзархията.

Ала не било сѫдено на българското учебно дѣло и прѣзъ това 5-лѣтие да се развива спокойно. Най-опасенъ врагъ стана за българщината сръбската пропаганда. Като се ползуваха отъ обстоятелствата, които компрометуваха българитѣ прѣдъ правителственитѣ власти, найвече поради винишката афера прѣзъ 1898 г., сръбскитѣ агенти станаха и по-дързостни и по-свободни въ своитѣ домогвания, найвече въ скопска епархия. Не ще бѫде, мислимъ, излишно, ако се спремъ малко по-подробно върху училищата, които е отворила сръбската пропаганда.

За скопска епархия имаме слѣднитѣ данни за състоянието на сръбскитѣ училища прѣзъ двѣтѣ учебни години 1899/900 и 1900/1 уч. г.

Каази	Училища		Учители		Ученици	
	99/900	900/1	99/900	900/1	99/900	900/1
Скопска	18	17	44	51	627	520
Кумановска	15	17	20	26	341	380
Тетовска съ Гостивар.	21	23	31	32	789	602
Паланска	3	3	4	3	11	6
Кратовска	6	7	9	11	57	51
Кочанска	4	3	6	4	63	17
Всичко	67	70	114	127	1888	1576

Отъ училищата прѣзъ 99/900 уч. г. 60 сж основни и 7 класни, а прѣзъ 900/1 г. 65 осн. и 5 класни. За поддържане на тѣзи училища сж изразходвани прѣзъ първата година 4708·50 лири т., а прѣзъ втората — 5210·61 л. т. Въ гр. Скопье сърбитѣ сж имали пълна мжжка гимн. отъ 7 класа и дѣвическо V-кл. уч., съ особно ржкодѣлно отдѣление.

Изобщо отъ сравнителната таблица се види, че сръбската пропаганда ни отстжпва полека-лека въ линиитѣ Паланка—Кратово – Кочани. Ала тя прави неимовѣрни жертви и полага особни усилия по линиитѣ Куманово — Скопье — Тетово-Гостиваръ.

Въ дебърска епархия на 7 мѣста (гр. Кичево и 6 села) сърбитѣ сж имали:

Прѣзъ	99/900 уч. г.	7	училища,	11	учители,	168	ученици
„	900/1 „ „	7	„	18	„	117	„

Въ велешка епархия, въ града Велесъ и въ 7 села, сърбитѣ сж имали прѣзъ 1900/1 уч. г. всичко 8 училища, 16 учители и 198 ученици. На всички учители се плаща годишно 668 наполеона

Въ охридска епархия, въ градоветѣ Охридъ и Крушево и 3 села, сърбитѣ сж имали:

Прѣзъ	99/900 г.	училища	6,	учители	14,	ученици	182
„	900/1	„	6	„	11	„	203

Учителитѣ сж жители отъ епархията и сж станали сърбомани.

Въ битолска епархия сърбитѣ сж поддържали прѣзъ 1900/1 уч. г.: въ битолска кааза, въ г. Битоля 3 училища: класно мжжко и дѣвическо и основно съ 23 учители, както и въ двѣ села 2 учители, а въ прилѣпска: въ гр. Прилѣпъ 8 учители и въ 7 села по едно училище съ 7 учители. Ученици сж имали прѣзъ първата година въ битолска кааза: 377 (само въ г. Битоля 347), а въ прилѣпска 150 (само въ г. Прилѣпъ 45); а прѣзъ втората г. въ битолска 369 (само въ г. Битоля 345), а въ прилѣпска 215 (само въ Прилѣпъ 50). Повечето отъ сръбскитѣ учители сж жители отъ битолския вилаетъ; твърдѣ малко сж родомъ сърби.

Въ струмишка епархия на 4 мѣста, въ г. Пехчево и 3 села, сърбитѣ сж подържали:

Прѣзъ 99/900 уч. г. 4 училища съ 8 учители и 82 учен.
„ 900/1 „ 3 „ 5 „ 49 „

Отъ каазитѣ, дѣто екзархията не е имала официялно вѣдомство, сърбитѣ сѫ имали училища:

Въ солунска: въ града прѣзъ 1900/1 уч. г. мѫжка гимназия съ 123 ученика, класно дѣвическо училище съ 42 ученички, вардар.-капийско основно съ 15 ученици и въ Пиргитѣ съ 30 ученика, всичко 210 учен. съ 23 учители, а прѣзъ 1899/900 уч. г. сѫ имали пакъ тѣзи 4 училища съ 23 учители и 281 ученици.

Въ воденска има двѣ сръбски училища: въ града едно класно съ 59 ученика прѣзъ 1899/900 уч. г. и 55 прѣзъ 1900/1 г. и съ 8 учители, и въ едно село основно училище съ 1 учитель и 6 ученици прѣзъ 1900/1 уч. г.

Въ ениджe-вардарска: 2 основни въ града и едно село съ 6 учители, 35 ученика прѣзъ 1899/900 г., а съ 5 учители и 33 ученика прѣзъ 1900/1. г.

Въ дойранска: въ града двѣ основни съ 5 учители и 110 ученици прѣзъ 1899/900, г. а съ 4 учители и 40 ученика прѣзъ 1900/1 уч. г.

Въ гевгелийска: въ 7 села 7 основни училища съ по 13 учители и прѣзъ двѣтѣ години, а съ ученици прѣзъ първата 101, а прѣзъ втората 98.

Въ кукушка: въ града сърбитѣ сѫ имали 1 основно училище съ 2 учители и 7 ученици прѣзъ двѣтѣ години.

Въ сѣрска: прѣзъ 1899/900 уч. г. е имало въ г. Сѣръ 1 основно сръбско училище съ 2 учители, 1 учителка и 18 ученика, ала прѣзъ 900/1 уч. г. било закрито.

За ученицитѣ въ сръбскитѣ училища трѣба да кажемъ, че тѣ сѫ стипендиати пансионери и изобщо поддържани въ всичко отъ сръбската пропаганда.

Едно само повърхно сравнение на тѣзи данни съ онѣзи за числото на българскитѣ училища, учители и ученици ще ни увѣри, до колко сѫ суетни надеждитѣ на сърбитѣ да посърбятъ българитѣ въ каазитѣ, дѣто разходватъ такива голѣми суми за да подържатъ изкуственно сръбски

училища. Не можемъ да не съжаляваме, че по този начинъ се разпалва омразата между двата братски народи и се хабятъ напраздно морални сили и материялни срѣдства.

Не малко злини прѣзъ това 5-лѣтие ни е правила и гръцката пропаганда, като вземаше поводъ отъ станалитѣ нѣкои размирици, най-вече въ каазитѣ: гевгелийска, кукушка и костурска. Турскитѣ власти отъ друга страна помислиха, че ще направятъ добра услуга на държавата, ако започнатъ систематически да прѣслѣдватъ всички български учители безъ разлика и да ограничаватъ изобщо развитието на нашето учебно дѣло на всждѣ. Тъй напр. даваха се заповѣди да се не обръща никакво внимание на разпоредбитѣ отъ екзархията и отъ нейнитѣ органи въ вилаетитѣ, като не се допущатъ за учители въ българскитѣ училища лица, които не сж родомъ отъ Турция, или дори турски подданици, които сж получили образование въ България. Освѣнъ това директоритѣ на просвещението, прѣди да потвърдятъ одобренитѣ вече отъ екзархията свидѣтелства на учителитѣ и да имъ дадатъ право да учителствуватъ, искаха имъ да прѣдставятъ свидѣтелства за благонадеждность (хюсни-хасъ-тезкереси), издадени отъ властитѣ въ роднитѣ имъ мѣста. Тѣзи мѣрки сочеха да нанесатъ силенъ ударъ на привилегиитѣ, дадени на 1894 г. Ето защо енергически постжпки сж се направили отъ българския свещеноначалникъ за тѣхното отмѣнение, което се и сполучи.

Прѣзъ 1900/1 учебна година сж издадени отъ екзархията въ форма на наставления нѣколко правилници, съ които по-опрѣдѣлено се изтъкватъ длъжноститѣ и правата на основнитѣ учители, инспекторитѣ и директоритѣ, и се урегулуватъ по-добрѣ отношенията на първитѣ къмъ тѣхнитѣ прѣки началства. Това се е намѣрило за необходимо да се направи, за да се прѣкратятъ разнитѣ недоразумѣния, които сж възниквали между нѣкои църковно-училищни дѣйци, и да се упжти всѣки въ изпълнение на дълга си.

Прѣзъ изтеклото 5-лѣтие сж се взимали доста мѣрки — не безъ полза — за подобрение на учителския персоналъ. За да се види, какво е било образованието на всички учители, ще дадемъ тукъ резултатитѣ отъ събранитѣ свѣдѣния прѣзъ 1899/900 уч. г. за 1481 учителски сили (1236 у-ли и 245 у-ки). Най-многото отъ тѣхъ — 243 (184 у-ли и 59 у-ки),

т. е. 16·4%, иматъ IV-кл. образование; слѣдъ тѣхъ идатъ вече свършилитѣ педагогическо училище и дѣвическа гимназия 224 (144 у-ли и 80 у-ки), т. е. 15·12%; 207 (158 у-ли и 49 у ки), т. е. 14%, сж свършили III-кл.; 113 (103 у-ли и 10 у-ки), т. е. 7·6%, сж отъ II-кл; 82 у-ли, т. е. 5·5%, иматъ само първоначално образование; 72 у-ли, т. е. 4·86%, иматъ непълно педагогическо образование; 69 (46 у-ли и 23 у-ки), т. е. 4·65%, сж свършили V кл.; 65 (63 у-ли и 2 у-ки), т. е. 4·38%, иматъ само I-кл. образование; 57 у-ли, т. е. 3·8%, сж свършили пълно висше училище; 29, т. е. 2%, иматъ непълно семинарско образование; 20, т. е. 1·35%, сж съ непълно висше образование; 14 сж свършили пълна семинария; отъ останалитѣ 7 сж свършили по земледѣлие, 4 по ржкодѣлие, 2 по музика и 2 по медицина, а за 116 не сж получени свѣдѣния.

Като изучимъ свѣдѣнията за учителската практика на учителитѣ, намираме, че 436 (237 у-ли и 99 у-ки), т. е. 29·43% отъ тѣхъ сж съвсѣмъ нови за училището (219 учителствуватъ I-ва година и 217 иматъ една година практика). Бие въ очи тукъ особено, че около 45% отъ всички учителки сж нови. Отъ останалитѣ съ практика отъ 2 — 5 години сж 502 (407 у ли и 95 у-ки), т. е. 34%; 268 (236 у-ли и 32 у-ки), т. е. 18%, иматъ отъ 6—10 год. практика; 157 (154 у-ли и 3 у-ки), т. е. 10·6%, иматъ практика отъ 11—20 г.; 22 само учители иматъ повече отъ 20 год. практика. За учителкитѣ трѣба да кажемъ, че съ 7—10 год. практика има 20, а съ 11—12 год. 3, тъй че повече отъ 12 год. практика никоя отъ тѣхъ нѣма. Отъ учителитѣ има 100 съ неизвѣстна практика.

Учителитѣ и учителкитѣ започватъ отъ 16 г. възрасть своята професия. Ала на тая възрасть има само 3 учители и 11 у-ки, всичко 14. На 20 год. има 100 учители и 39 учителки, всичко 139, т. е. 9·38%. Отъ 17 до 24 г. има 804 (у-ли 601 и у-ки 203), т. е. повече отъ половината отъ всичкитѣ, а учителки отъ 25—35 г. има още 14 и то отъ 30 год. повече само 2. Отъ 25—30 год. има 308 (295 у-ли и 13 у-ки), т. е. 20·79%; отъ 31 до 40 г. 202 у-ли (само 1 у-ка), а отъ 41 до 68 год. 37. Останалитѣ 100 учители сж съ неизвѣстна възрасть.

По мѣсторождението си всички 1481 учители и учителки въ Турско се разпрѣдѣлятъ по вилаети тъй:

Вил.	Солунски	Битолски	Косовски	Одрински	Цари-градски	Стран-ство	Неизвѣстни
Учит.	370	354	266	122	5	19	100
У-ки	27	96	74	26	—	6	16
Всичко	397	450	340	148	5	25	116

Отъ тукъ виждаме, че токо-речи всички учителски сили въ вилаетитѣ сѫ родени въ страната и едвамъ единъ съвсѣмъ незначителенъ брой отъ тѣхъ сѫ дошли отъ странство, и то отъ България само 21 (15 у-ли и 6 у-ки) и отъ другадѣ 4 у-ки. На първо мѣсто пакъ стои битолскиятъ вилаетъ, който надминува само солунския по общия брой на учителството, и то повече по учителкитѣ, които въ първия сѫ четири пѫти повече, отколкото сѫ въ втория. По броя на учителкитѣ слѣдъ битолския иде скопскиятъ, а слѣдъ него двата други—солунски и одрински. По числото на учителитѣ тѣ идатъ единъ слѣдъ други, както стоятъ въ таблицата.

Отъ солунския вилаетъ най-много учители излизатъ отъ неврокопска кааза 48 (46 у-ли и 2 у-ки); слѣдъ нея иде гевгелийска 46 (43 у-ли и 3 у-ки), разложка 41 (38 у-ли и 2 у-ки), воденска 35 (32 у-ли и 3 у-ки), демиръ-хисарска 30 у-ли, кукушка и солунска съ лѫгадинска по 29 (първата 27 у-ли и 2 у-ки, а втората 24 у-ли и 5 у-ки), сѣрска 27 (25 у-ли и 2 у-ки), тиквешка 22 (20 у-ли и 2 у-ки), дойранска 19 (17 у-ли и 2 у-ки), мелнишка 18 у-ли, горно-джумайска 14 у-ли, енидже-вардарска 14 (13 у-ли и 1 у-ка), струмишка 10 (9 у-ли и 1 у-ка), драмска 8 у-ли и петришка 7 (6 у-ли и 1 у-ка). Отъ градищата и селата въ вилаета най-голѣмъ брой учителство сѫ дали: Воденъ 15 (14 у-ли и 1-ка), Кукушъ 14 (13 у-ли и 1 у-ка), Дойранъ 13 (11 у-ли и 2 у-ки), с. Стояково (Гевгелийско) и Голешово (Демиръ-Хис.) по 11 у-ли, Струмица 8 (7 у-ли и 1 у-ка), Солунъ 7 (4 у-ли и 3 у-ки), Мехомия (Разложко) 7 у-ли, Гайтаниново (Неврокопско) 8 у-ли, Скребатно (Неврок.) 7 у-ли, Кавадарци 6 (4 у-ли и 2 у-ки), Гевгелии 5 у-ли, с. Владово (Воденско) 5 (3 у-ли и 2 у-ки), Зарово (Солунско) 6 у-ли, Гюменджа (Енидже-Вардарско) 7 (6 у-ли и 1 у-ка), с. Неготино (Тиквешко) 6 у-ли,

с. Плѣвня (Драмско) 5 у-ли, с. Годлево и Добринища (Разложко) по 5 у-ли.

Въ битолския вилаетъ прилѣпска кааза надминува всички други: 87 (57 у-ли и 30 у-ки), слѣдъ нея иде: охридска 85 (66 у-ли и 19 у-ки), битолска 78 (53 у-ли и 25 у-ки), костурска 54 (47 у-ли и 7 у-ки), дебърска 45 (42 у-ли и 3 у-ки), рѣсенска 34 (28 у-ли и 6 у-ки), кайлярска 20 (17 у-ли и 3 у-ки) и кичевска 15 у-ли. Отъ градищата и селата на първо мѣсто иде Прилѣпъ съ своитѣ 77 (47 у-ли и 30 у-ки), послѣ Охридъ 57 (47 у-ли и 10 у-ки), Битоля 50 (26 у-ли и 24 у-ки), Рѣсенъ 21 (15 у-ли и 6 у-ки), Струга 20 (11 у-ли и 9 у-ки), Дебъръ 13 (11 у-ли и 2 у-ки), с. Екши-Су (Леринско) 12, Леринъ 8 (7 у-ли и 1 у-ка), с. Загоричани (Костурско) 10 (7 у-ли и 3 у-ки), с. Бобища (Костурско) 8 (6 у-ли и 2 у-ки), Емборе 7 (4 у-ли и 3 у-ки), Кичево 5 у-ли, с. Велмевци (Битолско) 5 у-ли, с. Крушево (Битолско) 7 (6 у-ли и 1 у-ка), с. Янковецъ (Рѣсенско) 5 у-ли, с. Палеоръ (Кайлярско) 4 у-ли, с. Българска Блаца (Костурско) 5 у-ли.

Въ косовския вилаетъ най-голѣмъ брой учителство излазя отъ велешка кааза: 71 (51 у-ли и 20 у-ки), послѣ отъ скопска 66 (47 у-ли и 19 у-ки), щипска 65 (55 у-ли и 10 у-ки), тетовска 26 (15 у-ли и 1 у-ка), кумановска 26 (20 у-ли и 6 у-ки), радовишка 23 (15 у-ли и 8 у-ки), малешевска 20 (18 у-ли и 3 у-ки), кочанска 17 (13 у-ли и 4 у-ки), паланска 17 (15 у-ли и 2 у-ки), кратовска 9 (7 у-ли и 2 у-ки). Отъ градищата и селата на първо мѣсто стои Велесъ: 53 (34 у-ли и 19 у-ки), слѣдъ него Скопье: 46 (28 у-ли и 18 у-ки), Щипъ: 45 (38 у-ли и 7 у-ки), Радовишъ: 21 (13 у-ли и 8 у-ки), Куманово: 19 (13 у-ли и 6 у-ки), Паланка: 16 (14 у-ли и 2 у-ки), Кочани: 11 (7 у-ли и 4 у-ки), Тетово: 10 (9 у-ли и 1 у-ка), с. Ново-Село (Щипско): 10 (8 у-ли у 2 у-ки), Кратово: 6 (4 у-ли и 2 у-ки), с. Владимирово (Малешевско) 5 у-ли, села Русиново (Мелешевско) и Св. Никола (Щипско) по 4 у-ли.

Отъ одринския вилаетъ на първо мѣсто стои одринска кааза съ 35 (22 у-ли и 13 у-ки), слѣдъ нея мустафа-пашанска к. 26 (22 у-ли и 4 у-ки), лозенградска 28 (22 у-ли и 6 у-ки), ахж-челебийска 19 (18 у-ли и 1 у-ка), деде-агачска и ференска по 8 у-ли, гюмюрджинска и бунаръ-хисарска

5, димотишка и софуларска 5 (4 у-ли и 1 у-ка), малко търновска 3 (2 у-ли и 1 у-ка), узунъ кюприйска 2 у-ли, бабаескийска, люле-бургашка, орта-кьойска и свеченска по 1 у-ль. Отъ градищата и селата най-много учители сж излѣзли: отъ Одринъ 26 (13 у-ли и 13 у-ки), Мустафа-Паша 17 (13 у-ли и 4 у-ки), Лозенъ-Градъ 10 (4 у-ли и 6 у-ки), Долно-Райково (Ахжчелебийско) 5 (4 у-ли и 1 у-ка), с. Горно-Райково (Ахжчелебийско) 4 у-ли, села Куруджикьой (одринска к.) и Кара-Хадъръ (мустафа паш. к.) по 4 у-ли.

Отъ г. Цариградъ сж излѣзли 4 у-ли и отъ чаталджанска к. — село Дели юнюзъ 1.

За да си съставимъ едно общо понятие върху състоянието на учебното дѣло прѣзъ това 5-лѣтие, привеждаме една статистическа таблица за числото на училищата, учителитѣ и ученицитѣ прѣзъ 1899/900 уч. год. по вилаети.

Таблица

за числото на училищата, учителитѣ и ученицитѣ по вилаети прѣзъ 1899/1900 учебна година.

Вилаети		Основни училища			Класни училища			Всичко			Забавачи	Всичко ученици съ забавачитѣ
		Училища	Учители	Ученици	Училища	Учители	Ученици	Училища	Учители	Ученици		
Солунски	вс.	286	437	8763	32	49	1073	318	486	9836	5002	14888
	м.	284	376	7263	30	42	838	314	418	8101	3590	11691
	ж.	2	61	1500	2	7	235	4	68	1735	1412	3147
Битолски	вс.	258	383	8671	15	38	894	273	421	9565	5596	15161
	м.	247	313	6461	13	31	647	260	344	7108	3662	10770
	ж.	11	70	2210	2	7	247	13	77	2457	1934	4391
Косовски	вс.	174	282	5780	16	32	813	190	314	6593	2862	9455
	м.	171	227	4406	14	24	618	185	251	5024	1929	6953
	ж.	3	55	1374	2	8	195	5	63	1569	933	2502
Одрински	вс.	147	192	5599	14	34	486	161	226	6085	2042	8127
	м.	147	162	4259	13	30	378	160	192	4637	1472	6109
	ж	—	30	1340	1	4	108	1	34	1448	570	2018
Цариградски	вс.	3	7	159	2	11	119	5	18	278	20	298
	м.	3	5	134	2	11	114	5	16	248	12	260
	ж.	—	2	25	—	—	5	—	2	30	8	38
ВСИЧКО	вс.	868	1301	28972	79	164	3385	947	1465	32357	15522	47879
	м.	852	1083	22523	72	138	2595	924	1221	25118	10665	35783
	ж.	16	218	6449	7	26	790	23	244	7239	4857	12096

Прѣзъ тритѣ първи години, т. е. отъ 1896/7 уч. г до 1899/900, училищата сж се увеличили съ 104, т. е. 11%, учителитѣ съ 159, т. е. 11%, а ученицитѣ съ 1447, т. е. 30%.

Като имаме на ржка горната статистическа таблица и сравнимъ даннитѣ въ нея съ статистиката, която разполагаме за цѣлото българско население, както и за екзархийскитѣ българи отдѣлно, въ Турско, можемъ да изчислимъ, колко училища, учители и ученици се падатъ на 100 кжщи отъ еднитѣ и другитѣ. Въ слѣдната таблица сж вмѣстени по вилаети резултатитѣ отъ първото изчисление, т. е. на 100 кжщи изобщо българи се падатъ:

	Общо за страната	Солунски вилаетъ	Битолски вилаетъ	Косовски вилаетъ	Одрински вилаетъ
Училища	0·53	0 51	0·57	0·50	0·44
Учители	0·72	0·79	0·89	0·83	0·61
Ученици	26·78	24·24	34·14	25·19	22·22

Отъ тукъ се вижда, че въ битолския вилаетъ на 100 кжщи изобщо български се падатъ най много училища, учители и ученици; косовскиятъ и солунскиятъ се приближаватъ, а одринскиятъ е останалъ най-назадъ.

На 100 кжщи екзархийски българи се падатъ:

	Общо за страната	Солунски вил.	Битолски вил.	Косовски вил.	Одрински вил.
Училища	0·80	0·79	0·84	0.64	0·55
Учители	1·12	1.21	1·30	1·07	0·77
Ученици	36·64	37·05	47·05	32.33	27·85

Тѣзи данни най красноречиво ни говорятъ за истинското състояние на просвѣтата между българитѣ екзархисти въ четиритѣ вилаета: най-високо стои битолскиятъ, а най-низко — одринскиятъ.

А. Солунски вилаетъ.

Този вилаетъ е продължавалъ постоянно да напрѣдва въ отношение на учебното дѣло. Числото на училищата въ него се е увеличило прѣзъ третата учебна година отъ 5-лѣтието (1899/900) съ 40, т. е. съ повече отъ 10%, учителитѣ съ 68, т. е. съ 14%, а ученицитѣ съ 586, т. е. съ 40%.

Какво е било изобщо състоянието на учебното дѣло въ всѣка отдѣлна кааза прѣзъ 1899/900 уч. г. се вижда отъ приложената на срѣща таблица. Тя ни дава добъръ материялъ за сравнение съ даннитѣ отъ миналото 5-лѣтие. Ала ние не ще се впущаме въ други по-подробни изучвания, а ще се спремъ само върху сравнението имъ съ статистиката на населението съ която можахме да разполагаме.

Като даваме прѣдимство на числото на ученицитѣ, ето какъ се нареждатъ каазитѣ въ солунския вилаетъ, споредъ това колко училища, учители и ученици се падатъ на 100 кѫщи българи екзархисти:

1)	Солунска	училища	1·11,	учители	3·12,	ученици	82·01
2)	Дойранска	„	0·81	„	0·95	„	77·62
3)	Енидже-Вар.	„	1·51	„	2·14	„	67·67
4)	Гевгелийска	„	1·16	„	2.13	„	66·72
5)	Воденска	„	1·15	„	2·07	„	65·40

На второ мѣсто идатъ:

6)	Струмишка	учил.	1·45,	учит.	1·98,	учен.	48·31
7)	Разлошка	„	0·43	„	0·98	„	41·60
8)	Драмска	„	0·84	„	1·27	„	40·73
9)	Сѣрска съ Зѫхн.	„	0·84	„	1·40	„	38·96
10)	Кукушка	„	0·75	„	0·93	„	31·98

По-долу стоятъ:

11)	Неврокоп.	учил.	0·68	„	0·81	„	29·84
12)	Демиръ-Хис.	„	0·76	„	1·02	„	29·26
13)	Тиквешка	„	0·81	„	0·95	„	28·35
14)	Мелнишка	„	0·92	„	0·89	„	25·60

ТАБЛИЦА за числото на основнитѣ и класни училища, учители и ученици по каази въ солунския вилаетъ прѣзъ 1899/1900 г.

Каази		Училища Ос.	Училища Кл.	Всичко	Учители Ос.	Учители Кл.	Всичко	Ученици Ос.	Ученици Кл.	Всичко	Забавачи	Всичко ученици заедно съ забавачитѣ
Солунска и Лѫгадинска	вс.		2	18	26	24	50	588	337	925	388	1313
	м.	16	1	17	19	20	39	454	200	654	260	914
	ж.		1	1	7	4	11	134	137	271	128	399
Ен.-Вардарска	вс.				21		24	416		443	315	758
	м.	15	2	17	17	3	20	311	27	338	192	530
	ж.				4		4	105		105	123	228
Тевгелийска	вс.				46		46	893	71	964	474	1438
	м.	24	1	25	36	—	36	619	61	680	282	962
	ж.				10		10	274	10	284	192	476
Воденска	вс.				36		36	602	71	673	463	1136
	м.	19	2	21	32	—	32	471	66	537	281	818
	ж.				4		4	131	5	136	182	318
Тиквешка	вс.				31		31	527	44	571	345	916
	м.	17	3	20	25	—	25	439	42	481	227	708
	ж.				6		6	88	2	90	118	208
Струмишка	вс.				28		30	398	49	447	285	732
	м.	21	1	22	21	2	23	316	31	347	202	549
	ж.				7		7	82	18	100	83	183
Дойранска	вс.	11		12	15		18	287	37	324	200	524
	м.	10	1	11	12	3	15	229	29	258	122	380
	ж.	1		1	3		3	58	8	66	78	144
Кукушка	вс.	24		25	31		31	829	65	894	167	1061
	м.	23	1	24	27	—	27	680	52	732	125	857
	ж.	1		1	4		4	149	13	162	42	204
Сѣрска и Зѫхненска	вс.		4	25	27	17	44	507	159	666	490	1156
	м	21	3	24	25	14	39	445	138	583	388	971
	ж.		1	1	2	3	5	62	21	83	102	185
Дем.-Хисарска	вс.				31		31	499		539	344	883
	м.	19	4	23	27	—	27	421	40	461	250	711
	ж.				4		4	78		78	94	172
Петришка	вс.				11		11	166	20	186	107	293
	м	7	1	8	10	—	10	145	19	164	91	255
	ж.				1		1	21	1	22	16	38
Мелнишка	вс.							461	25	486	231	717
	м.	23	3	26	25	—	25	434	24	458	206	664
	ж.							27	1	28	25	53
Г. Джумайска	вс.				21		21	356	20	376	151	527
	м.	17	1	18	20	—	20	326	19	345	132	477
	ж.				1		1	30	1	31	19	50
Разложка	вс.				36		36	1006	55	1061	464	1525
	м.	12	4	16	32	—	32	867	45	912	356	1268
	ж.				4		4	139	10	149	108	257
Неврокопска	вс.				43		43	1047	44	1091	480	1571
	м.	35	1	36	41	—	41	951	36	987	409	1396
	ж.				2		2	96	8	104	71	175
Драмска	вс.				9		9	181		190	98	288
	м.	5	1	6	7	—	7	155	9	164	67	231
	ж.				2		2	26		26	31	57
ВСИЧКО	вс.	286	32	318	437	94	486	8763	1073	9836	5002	14838
	м.	284	30	314	376	42	418	7263	838	8101	3590	11691
	ж.	2	2	4	61	7	68	1500	235	1735	1412	3147

А най-долу:

15) Гор.-джум.	учил.	0·56,	учит.	0·65,	ученици	16·51
16) Петришка	„	0·26	„	0·35	„	9·58

Повече училища, учители и ученици се падатъ на 100 кѫщи въ първитѣ десеть каази, дѣто числото на патриаршиститѣ българи е значително, съ изключение на разлошката. Вижда се, че въ нѣкои отъ тѣхъ, голѣмъ брой отъ гръкоманитѣ сѫ станали екзархисти, слѣдъ като е събирана статистиката на кѫщитѣ, а въ други — мнозина отъ патриаршиститѣ българи сѫ започнали да изпращатъ дѣцата си да се учатъ въ българскитѣ училища, както става напр. въ Воденско и другадѣ. За каазитѣ, разположени по край желѣзнопѫтнитѣ станции, а найвече за градищата: Солунъ, Гевгелий, Воденъ, прѣзъ които минува желѣзнопѫтната линия, трѣба да прѣдположимъ, че сѫ увеличили населението си повече отъ другитѣ, ако и да сѫ останали може би сѫщото число кѫщи. Както и да е, този въпросъ подлежи на изучване и ние го повдигаме за онѣзи, които иматъ възможность да го прослѣдятъ на мѣстото.

Като търсимъ причинитѣ, които тъй или инакъ сѫ имали влияние върху развитието на учебното дѣло въ всѣка отдѣлна кааза, трѣба да туряме на първо мѣсто и материалната помощь, която имъ се давала отъ екзархията. Отъ всички 490 учители прѣзъ 1899/900 уч. г. въ солунския вилаетъ 222 сѫ плащани напълно отъ екзархията, 155 напълно отъ общинитѣ, а 113 смѣсено — отъ общинитѣ и екзархията. Отъ градовстѣ и каазитѣ, които сѫ правили най-голѣми жертви за училищата си, на първо мѣсто стоятъ: разложка к. (28 общин. учители), гр. Горна-Джумая (4 общин. и 1 ек.), горно-джумайска к. (16 общ.), неврокопска (35 общ. и 3 ек.), мелнишка к. (14 общ. и 9 смѣсено), демиръ-хисарска к. (10 общ., 4 ек. и 11 смѣсено), тиквешка (9 общ., 7 ек. и 10 смѣсено), г. Мехомия (6 общ. и 1 екз.), драмска к. (4 общ. 2 екз. и 2 смѣсено). Отъ останалитѣ градове и каази наймного сѫ имали нужда отъ помощь: г. Солунъ, дѣто всички (35 учители) се поддържатъ отъ екзархията, солунска и лаг. к. (6 екз. и 8 смѣсено), г. Воденъ (9 екз. и 2 общ.), воденска к. (6 екз., 3 общ. и 16 смѣсено), г. Кукушъ (7 екз. и 2 общ.), кукушка к. (13 екз., 2 общ. и 13 смѣсено),

г. Гевгелии (7 екз. и 2 общ.), гевгелийска к. (16 екз., 3 общ. и 17 смѣсено), г. Дойранъ (7 екз. и 1 общ.), дойранска к. (10 екз.), г. Енидже-Вардаръ (6 екз.), Гюмендже (3 екз. и 2 общ.), енидже-вардарска к. (13 екз.), г. Струмица (16 екз. и 5 смѣсено), г. Кавадарци (4 екз. и 4 общ.), г. Сѣръ (17 екз.), сѣрска к. (4 екз., 3 общ. и 14 смѣс.), зѫхненска к. (3 екз., 1 общ. и 2 смѣс.), г. Демиръ-Хисаръ (4 екз.), г. Петричъ (3 екз. и 1 общ.), петришка к. (6 смѣсено), г. Мелникъ (2 екз.).

Постепенното развитие на учебното дѣло прѣзъ 5-лѣтието излиза по-добрѣ на явѣ отъ слѣднитѣ данни за по-бѣлѣжититѣ учебни заведения.

1) *Солунска мѫжка гимназия «св. Кирилъ и Методий»*. Въ това заведение прѣзъ изтеклото 5-лѣтие е станало едно прѣобразование. Откритото прѣзъ 93/4 уч. г. класическо отдѣление продължавало прѣзъ първитѣ двѣ учебни години 97/8, 98/9, а отъ началото на 99/900 г. то се замѣстило отъ толкози необходимия за населението въ вилаетитѣ и найвече за гр. Солунъ—търговски курсъ. Съ това се удовлетворило горещото желание на нѣкои родители да даватъ търговско образование на синоветѣ си. Тригодишниятъ търговски курсъ прѣзъ послѣдната 901/2 уч. г. ще даде първия си плодъ отъ свършили съ зрѣлостенъ изпитъ възпитаници. Програмата е токо-речи сѫщата, каквато е програмата на другитѣ търговски училища, както въ държавата, тъй и въ чуждитѣ страни.

Движението на ученицитѣ прѣзъ изтеклото 5-лѣтие се прѣдстави отъ тая таблица:

Год.	Ученици въ цѣлата гимн.		Ученици въ VII кл.		У-ци въ тър. курсъ постѫпили		
	Постѫпили	Слѣдвали	Постѫп.	Слѣдвали	А	Б	В
97/8	253	243	41	40	—	—	—
98/9	235	218	31	29	—	—	—
99/900	201	174	17	16	25	—	—
900/1	198	179	30	26	21	13	—
901/2	147	—	18	—	9	11	11

Тази таблица явно ни показва постепенното намаление на ученицитѣ въ послѣдното 5-лѣтие, докато прѣзъ учебната

901/2 г. то заима срѣдно мѣсто между числото 123 прѣзъ 1881/2 г., когато пръвъ пѫть се е отворила гимназията, и 187 прѣзъ 82/3, т. е. втората учебна г. Кои сѫ причинитѣ на това явление?

Това ще ни стане по-ясно ако прослѣдимъ, какъ сѫ разпрѣдѣлени ученицитѣ прѣзъ 5-лѣтието по вилаети:

Вилаети	97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
Солунски	118	122	103	103	89
Битолски	52	37	30	33	24
Косовски	54	45	30	27	18
Одрински	8	4	1	3	2
Цариградъ и България	11	10	10	32	14
Всичко	243	218	174	198	147

Тукъ виждаме, че отъ вилаетитѣ битолски и косовски числото на ученицитѣ постепенно е взело да намалява, като се почне отъ 98/9 учебна г. Намаление се забѣлѣзва и въ солунския вилаетъ. Това се обяснява съ откриване на битолската гимназия и педагогическото училище въ Скопье, дѣто постѫпваха голѣма часть отъ свършилитѣ класни училища, вмѣсто да идатъ въ солунската гимназия. За намаление числото на ученицитѣ въ солунската гимназия не малко е повлияло и материялното отпадане на населението, което не се чувствува вече въ състояние да прави сѫщитѣ жертви, каквито е правило прѣзъ 1884 и 1885 година.

Въ края на изтеклото 5-лѣтие и на цѣлото четвъртъ столѣтие не е излишно да дадемъ и нѣкои общи данни за това най-важно учебно заведение.

Отъ 1885/6 учебна година, когато солунската гимназия е дала първия си изпускъ, до 1900/1 г. включително, т. е. въ продължение на 16 години, числото на ученицитѣ, свършили VII. кл., възлиза на 341, а числото на ученицитѣ, свършили педагогическото отдѣление — на 120 души. Отъ свър-

шилитѣ VII. кл. сѫ издържали зрѣлостенъ изпитъ 208 души отъ реалното отдѣление и 16 души отъ класическото, 6 души не сѫ се явили на поправителенъ зрѣлостенъ изпитъ, 22 души сѫ пропаднали на зрѣлостния изпитъ, 59 сѫ държали само годишенъ изпитъ за VII. кл. и 30 души сѫ взели годишни свидѣтелства за VII. кл. безъ да държатъ никакъвъ изпитъ.

Слѣдната таблица ни прѣдставя разпрѣдѣлението на свършилитѣ VII. кл. 341 ученици и педагогическото отдѣление 120 по вилаети:

	Солунски вилаетъ	Битолски вилаетъ	Косовски вилаетъ	Одрински вилаетъ	Разни мѣста	Всичко
VII. кл.	118	108	85	13	17	341
Педагог. отдѣл.	31	54	21	11	3	120
Всичко	149	162	106	24	20	461

Отъ тѣзи данни виждаме, че най-много ученици сѫ свършили солунската гимназия отъ солунския вилаетъ, а градоветѣ и селата, които сѫ дали най-много ученици, вървятъ по този редъ: Велесъ (32), Прилѣпъ (27), Охридъ (23), Кукушъ (14), Щипъ (12), Криворѣчна-Паланка (12), Дойранъ (9), Битоля (9), Солунъ (7), Кратово (6), битолскитѣ села: Загоричани (5) и Бобища (5), Струмица (4), Гевгелии (4), Воденъ (4), Дол.-Порой (4), Горно-Броди (4), Гайтаниново (4), Горна-Джумая (4), Рѣсенъ (4), Радовишъ (4), Враца—България (4).

Педагогическото отдѣление сѫ свършили най-много ученици отъ битолския вилаетъ, а отдѣлно по градове и села: Прилѣпъ (9), Битоля и Охридъ (по 5), Велесъ, Бобища (Костур.) и Екши-Су (Лерин.) (по 5), Скопье, Струга и Щипъ (по 3).

Отъ свършилитѣ VII-кл. станали сѫ учители около 129, а продължили сѫ образованието си 104 ученици въ слѣднитѣ държави: въ България (50), въ Русия (14), въ Франция (12), въ Швейцария (11), въ Цариградъ (6), въ Белгия и Германия (по 5), въ Австрия (1).

Откакъ се е отворила гимназията на 1881/2 уч. г. до 1901/2 сѫ учителствували 124 различни лица. По образование тѣ се разпрѣдѣлятъ тъй:

Пълно висше образование	Непълно висше образование	Пълно срѣдно образование	Непълно срѣдно образование	Всичко
67	12	38	7	124

По специялность тѣ се разпрѣдѣлятъ тъй:

Богословие	Филология	Физико-матем.	Естеств. науки	История	Право	Социялни науки	Педагогия	Търгов. науки	Химия	Музика	Живопис.	Земледѣлие	Медицина	Общо образование	Всичко
10	16	12	11	8	6	6	5	4	4	4	3	1	1	33	124

По страни, дѣто сѫ получили своето образование, учителитѣ се разпрѣдѣлятъ тъй: най-много въ България (31), послѣ въ Русия (24), Австрия (20), Турция (18), въ Франция и Белгия (по 7), Германия и Швейцария (по 6), въ Италия (3), въ Гърция и Америка (1).

Изобщо трѣба да се каже, че солунската гимназия отъ откриването си до послѣдната година не е срѣщала нѣкои особни прѣпятствия въ правилния си вървежъ отъ вънъ. Властитѣ винаги сѫ гледали доста добрѣ на заведението, което често се посѣщавало било прѣзъ годината, било на годишнитѣ актове отъ валията и други висши държавни чиновници.

При солунската гимназия се намира едничката метеорологическа станция въ вилаетитѣ. Тя е отворена на 1. априлъ 1893 г. Отъ този день се започнали, па и до днесь слѣдватъ въ нея съвсѣмъ редовно метеорологическитѣ наблюдения. Инициятивата за отваряне на станцията принадлежи на покойния В. Кънчовъ. За уредбата ѝ се длъжи прѣди всичко на г. г. Сп. Вацовъ, директоръ на централната метеорологическа станция въ София, и Г. И. Вильфъ, директоръ на главната физическа обсерватория въ С.-Петербургъ. Резултатитѣ отъ наблюденията въ нея се считатъ отъ ученитѣ метеоролози за „твърдѣ цѣненъ климатологически материялъ“.

Това учреждение прави честь на българското учебно дѣло въ вилаетитѣ. То дава доказъ, че не му сѫ чужди и стремежитѣ да съдѣйствува на общечовѣшката наука.

2) *Солунска дѣв. гимназия „св. Благовѣщене“*. Прѣзъ изтеклото 5-лѣтие ето какъ се движило числото на ученичкитѣ:

Год.	Всичко ученички	Постжпили въ VI к.	Свършили		Всичко свършили
			Съ зрѣлост. изпитъ.	Съ годишенъ изпитъ.	
97/8	123	28	26	2	28
98/9	135	20	19	1	20
99/900	138	25	23	2	25
900/1	159	48	40	6	46
901/2	134	—	—	—	—

Отъ тази таблица виждаме, че ученичкитѣ въ тази гимназия се увеличавали отъ година на година, съ изключение на послѣдната, по-голѣмъ и по-голѣмъ брой свършватъ цѣлия курсъ отъ 6 годиии. Въ по-горнитѣ класове, а особно отъ IV кл. нагорѣ, числото на ученичкитѣ нарасва повече въ сравнение съ долнитѣ, поради постоянното приидване на ученички отъ III-класнитѣ училища.

Прѣзъ периода отъ 11 год., 1890/1 до 1900/1, свършили сж гимназията 197 ученички, отъ които 166 сж станали учителки. Най-много учителки сж дали мѣстата: Велесъ (17), Прилѣпъ (16), Битоля (12), Охридъ и Скопье (по 8), костурското Загоричани и Лозенградъ (по 7), Щипъ, Кукушъ и Радовишъ (по 6), Струга, Воденъ, костур. с. Бобища и Одринъ (по 5), Рѣсенъ и Струмица (по 4), Солунъ и Паланка (по 3), Кавадарци, Гевгелии, Димотика, Леринъ, Гюмендже, дебър. с. Галичникъ, Петричъ, Ямболъ, Мустафапаша, с. Малчуково (Драм.), Плѣвня (по 2) и отъ разни мѣста по 1 учителка.

Отъ свършилитѣ—14 ученички сж продължили образованието си: въ солун. француз. дѣв. училище 6 (отъ Велесъ 2, отъ Щипъ, Солунъ, Дойранъ и пр. по 1), 4 въ Прага по ржкодѣлие (отъ Велесъ, Загоричани, Димотика и Ст. Загора), 2 въ София по забавачница (отъ Битоля и Бобища) и 1 въ Женева по акушерство (отъ Битоля).

Въ солунската дѣвическа гимназия отъ 1885/6 до 1900/1 г. сж учителствували 91 учители и учителки. По-голѣмата часть отъ учителитѣ сж били такива и въ мжжката гимназия.

Бѣлѣжка. Движението на ученичкитѣ въ тритѣ солунски основни училища въ послѣднето 5-лѣтие е прѣдставено въ слѣдната таблица (А = вардаръ-капийско, Б = централно, В = Пиргитѣ):

Год.	Отдѣления			Ученици			Всичко
	А	Б	В	А	Б	В	
97/8	4	4	4	133	157	75	365
98/9	4	4	4	133	203	96	432
99/900	4	4	4	143	176	93	412
900/1	4	4	4	171	194	117	491
901/2	4	4	4	182	175	118	464
					186	112	480

Отъ тази таблица става явно, че числото на ученицитѣ въ солунскитѣ основни училища постоянно расте. Това е добъръ знакъ, който ни показва, че българщината въ този градъ е хванала здрави корени въ послѣднитѣ 20 години.

3) *Ениджe-Вардарско II-кл. училище.* Прѣзъ послѣдното 5-лѣтие положението на това училище е било такова:

97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
17	18	12	13	8

То е смѣсено съ основното. Трѣба да се съжалява, че това училище не прави още голѣмъ успѣхъ.

4) *Гевгелийско III-кл. училище.* Движението на ученицитѣ и ученичкитѣ въ него е било такова:

97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
41	52	74	72	41

Прѣзъ това 5-лѣтие, поради смутоветѣ въ Гевгелийско, на 1900/1 уч. г. се затвориха учители, пострада училището и ученицитѣ не правиха изпитъ.

Отъ излѣзлитѣ ученици: 5 сж свършили солунската гимназия, 1 — духовна академия въ Киевъ, 1 — университетъ въ Москва, 1 — цариград. духовна семинария, 2 — педаг. отдѣление въ Солунъ, 1 — битол. клас. гимназия и др.

Отъ излѣзлитѣ отъ гевгелийското училище сж станали 26 учители и 4 учителки.

5) *Воденско III-класно училище*. То е имало само прѣзъ 1898/9 уч. г. IV кл. специялно педагогически, а прѣзъ останалитѣ все си е било III-класно. Ето движението на ученицитѣ и ученичкитѣ:

97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
68	81	60	47	60

Отъ свършилитѣ—18 ученика сѫ продължили образованието си въ Солунъ, Битоля, Сѣръ, Скопье и Цариградъ, а 3 ученички — въ Битоля и Солунъ.

Изобщо отъ воденското училище сѫ излѣзли 28 учители и 10 учителки.

6) *Кавадарско III-класно училище*. То е останало съ три класа отъ 97/8 уч. г. и е било съединено съ основното. Ето движението на ученичеството:

Години	97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
Момчета	35	21	28	28	28
Момичета	2	4	2	5	3
Всичко	37	25	30	33	31

Отъ свършилитѣ—по нѣколко сѫ продължили образованието си въ Солунъ и Цариградъ. Учители сѫ станали 3.

7) *Струмишко III-класно училище*. Прѣзъ изтеклото 5-лѣтие движението на ученицитѣ се прѣдставя отъ тая таблица:

97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
54	33	60	53	38

8) *Дойранското III-класно училище* е продължавало да се развива тъй: прѣзъ 97/8 и 98/9 г. е било II-кл., а прѣзъ останалитѣ III-класно. Движението на ученицитѣ е било такова:

97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
34	35	37	38	29

Отъ излѣзлитѣ отъ това училище ученици и ученички —19 сж станали учители и 2 учителки.

9) *Кукушко III-класно училище*. Прѣзъ послѣдното 5-лѣтие движението на ученицитѣ и ученичкитѣ е било такова:

97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
53+15=68	45+13=58	52+13=65	46+22=68	29+20=49

Поради нѣкои размирици въ вилаета прѣзъ 1900/1 уч. г., бѣ затворенъ, сжденъ и заточенъ самиятъ общински прѣдседатель. Отъ учителитѣ едни бѣха осждени, други избѣгали, тъй че училището много пострада.

Отъ свършилитѣ кукушкото училище сж продължили образованието съ 48 ученици: въ Цариградъ (3), въ Солунъ (19), София (7), Европа (13) и другадѣ, и 8 ученички въ солунската дѣвическа гимназия — всичко 56 души.

10) *Сърско III-кл. и педагогическо училище*. Прѣзъ това 5-лѣтие вече бившето IV-кл. сѣрско училище се обръща въ III-класно и педагогическо, въ което прѣзъ 97/8 уч. г. е имало само I-ви курсъ, прѣзъ 98/9 и II курсъ, а отъ 99/900 то вече става пълно педагогическо съ три курса и пуща първия си изпускъ. Слѣдната таблица показва, какъ е вървѣло развитието, както на III-кл., тъй и на педагогическото училище:

	97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
III-кл.	85	56	48	53	51
Педаг.	31	49	77	67	57
Всичко	116	105	125	120	108

Прѣзъ 99/900 г. сж свършили 23 ученици педагогическото училище: 14 съ зрѣлостенъ изпитъ и 9 безъ изпитъ, а прѣзъ 900/1 г.—17, отъ които 9 съ зрѣлостенъ изпитъ и 8 безъ изпитъ.

Въ дѣвическото III-кл., закрито на 1901/2 уч. г. училище, движението на ученицитѣ е вървѣло тъй:

97/8	98/9	99/900	900/1
20	21	24	16

Прѣзъ 1898/9 уч. г. сѣрското дѣвическо училище е било прѣмѣстено отъ крайния кварталъ Каменица въ прѣдверието на собствения градъВарошъ.

11) *Демиръ-Хисарско II-кл. училище.* Прѣзъ 97/8 уч. г. е било само I-кл., а отъ тогава вече—II-клас. Движението на ученицитѣ е било такова:

97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
11	16	11	14	24

Между слѣдвалитѣ на 98/9 година има 1 ученичка, а на 1900/1 г. — 2 ученички.

До 1900 г. градътъ и околията въ църковно училищно отношение зависѣха отъ сѣрската църковна община, ала отъ тая година, съ назначение на новия прѣдседатель, се управлява самостоятелно.

12) *Петришко I-кл. училище.* Движението на ученицитѣ е било:

97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
24	13	20	16	11

Отъ свършилитѣ—нѣколко сж продължили учението си въ Сѣръ.

13) *Мелнишко II-кл. училище.* Само прѣзъ 97/8 и 99/900 уч. г. е било I-клас., а послѣ II-кл. Движението на ученицитѣ е било:

97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
19	16	8	16	21

Отъ свършилитѣ—нѣколко ученици сж продължили образованието си въ Сѣръ.

14) *Мехомийско III-кл. училище.* Прѣзъ първитѣ три години отъ 5-лѣтето то е било II-кл., прѣзъ 1900/1 г. се открилъ и III-кл., който е билъ закритъ по нѣмане на срѣдства прѣзъ 1901/2 уч. г. Ето движението на ученицитѣ и ученичкитѣ:

Години	97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
Момчета	23	12	22		30
Момич.	1	2	3		—
Всичко	24	14	25		30

15) *Банско III-кл. училище.* Прѣзъ това 5-лѣтие то е останало II-кл., съ изключение на 1898/9 уч. г., когато е имало I и III кл. Движението на ученицитѣ е било такова:

Години	97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
Момчета	26	27	14	17	31
Момич.	1	—	6	4	8
Всичко	27	27	20	21	39

16) *Неврокопско III-кл. училище.* Движението на ученицитѣ и ученичкитѣ се прѣдставя отъ тази таблица:

97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
58	41	44	30	32

Отъ свършилитѣ III-кл. сѫ продължили образованието си въ по-горни училища: въ Сѣръ и София (14), и въ цариградската семинария (3).

Б. Битолски вилаетъ.

Този вилаетъ е направилъ послѣднитѣ години най-голѣмъ успѣхъ и по право заема първо мѣсто. Прѣзъ 1899/900 уч. г. числото на училищата е увеличено съ 39, т. е. 14·2%, на учителитѣ съ 60, т. е. 16·6%, а на ученицитѣ — съ 951, т. е. 60·3%. Какво е било положението на всѣка отдѣлна кааза, това се вижда отъ слѣдната таблица.

Таблица

за числото на основнитѣ и класни училища, учители и ученици по каази въ битолския вилаетъ прѣзъ учебната 1899/1900 година.

Каази		Училища: Основни	Училища: Класни	Всичко	Учители: Основни	Учители: Класни	Всичко	Ученици: Основни	Ученици: Класни	Всичко	Забавачи	Всичко ученици заедно съ забавачитѣ
	вс.	48	4	52	75	18	93	1439	348	1787	1217	3004
Битолска	м.	47	3	50	59	15	74	1063	258	1321	824	2145
	ж.	1	1	2	16	3	19	376	90	466	393	859
	вс.	28	2	30	50	10	60	1421	236	1657	558	2215
Прилѣпска	м.	27	1	28	39	6	45	1003	148	1151	356	1507
	ж.	1	1	2	11	4	15	418	88	506	202	708
	вс.				27		27	554	30	584	327	911
Рѣсенска	м.	21	1	22	24	—	24	451	21	472	289	711
	ж.				3		3	103	9	112	88	200
	вс.	31		33	50		52	1326	163	1489	889	2378
Охридска	м.	29	2	31	41	2	43	939	116	1055	518	1573
	ж.	2		2	9		9	387	47	434	371	805
	вс.	27		29	42		44	983	32	1015	793	1808
Леринска	м.	26	2	23	34	2	39	788	22	810	553	1363
	ж.	1		1	8		8	195	10	205	240	445
	вс				18		18	367		388	237	625
Кайлярска	м.	10	1	11	14	—	14	264	21	285	120	405
	ж.				4		4	103		103	117	220
	вс	42		43	51		56	1137	41	1178	649	1827
Костурска	м.	36	1	37	41	5	46	886	40	926	446	1372
	ж.	6		6	10		10	251	1	252	203	455
	вс.				45		45	965		981	718	1699
Дебърска	м.	31	1	32	38	—	38	726	16	742	461	1203
	ж.				7		7	239		239	257	496
	вс.				25		26	479	7	486	208	694
Кичевска	м.	20	1	21	23	1	24	341	5	346	145	491
	ж.				2		2	138	2	140	63	203
	вс.	258	15	273	383	38	421	8671	894	9565	5596	15161
ВСИЧКО	м.	247	13	260	313	31	344	6461	647	7108	3662	10770
	ж.	11	2	13	70	7	77	2210	247	2457	1934	4391

Ако потърсимъ, колко училища, учители и ученици се падатъ на 100 кжщи въ всѣка кааза само отъ екзархиститѣ българи, намираме слѣднитѣ резултати.

На първо мѣсто стоятъ 4-тѣ каази:

1) Кайлярска	училища	1·56,	учители	2·55,	ученици	88·65
2) Леринска	„	1·09	„	1·65	„	68·12
3) Костурска	„	1·40	„	1·82	„	59·66
4) Рѣсенска съ Прѣсп.	„	1·17	„	1·44	„	48·76

Слѣдъ тѣхъ идатъ:

5) Битолска	„	0·76	„	1·47	„	46·19
6) Охридска съ Стружка	„	0·63	„	0·99	„	45·69
7) Дебърска	„	0·85	„	1·20	„	45·54
8) Прилѣпска	„	0·50	„	1·00	„	37·12

А най-послѣ:

9) Кичевска	„	0·83	„	1·02	„	27·44

Причинитѣ за по-голѣмото число училища, учители и ученици на 100 кжщи екзархисти българи въ първитѣ 7 каази могатъ да бждатъ различни. Ала между другитѣ ние ще изтъкнемъ, че не малко влияние сж упражнили тука помощитѣ, които е давала екзархията.

Въ цѣлия битолски вилаетъ прѣзъ 1899/900 уч. г. е имало 421 учители и учителки, отъ които екзархията е плащала на 219, т. е. повече отъ половината, пособие е давала на 110, а общинитѣ сж поддържали напълно 92. Има градове и каази, дѣто всичкитѣ учители сж екзархийски; тѣ сж градоветѣ: Леринъ (6 учители), Костуръ (6), Емборе (6), Дебъръ (10), Кичево (8), и каазитѣ: кайлярска (12), дебърска (34), кичевска (18). Въ костурска кааза отъ 48 учители—21 сж чисто екзархийски, 26 смѣсено и само 1 общински; въ леринска к. отъ 38 учители—15 сж екзархийски, 18 смѣсено и 5 общински, въ прилѣпска отъ 30 учители — 23 сж екзархийски, 5 смѣсено и 2 общински; въ битолска к. отъ 44 учители—19 сж екзархийски, 21 смѣсено и 4 общински. Градища, които сами си поддържатъ учителитѣ, сж: Прилѣпъ (31), Охридъ (11), Струга (5), Рѣсенъ (3), Крушево (7) и Битоля (19 при 21 смѣсено). Общински учители повече се

плащатъ отъ селата въ каазитѣ: битолска (4 напълно и 21 смѣсено), охридска (2 напълно и 21 смѣсено), рѣсенска (2 напълно и 19 смѣсено), леринска (5 напълно и 18 смѣсено), костурска (1 напълно и 26 смѣсено).

Нека пристжпимъ сега да разгледаме, какво е било състоянието на всѣко отдѣлно по-бѣлѣжито учебно заведение въ вилаета.

1) *Битолска мжж. класическа гимназия.* Отъ 1897/8 уч. г. тя става V-класна, прѣзъ 1898/9 — VI-класна, отъ 1899/900 уч. г. тя е пълна VII-кл. класическа гимназия, ала латински езикъ не се прѣподавалъ по нѣмане прѣподаватель. Движението на ученицитѣ е вървѣло тъй:

97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
190	193	212	224	—

Прѣзъ 99/900 г. отъ бившия класически отдѣлъ при солунската гимназия сж дошли въ Битоля 26 ученици. Отъ свършилитѣ пълния курсъ прѣзъ 99/900 и 900/1 уч. г. 49 ученици, 5 души продължили образованието си въ софийското висше училище и 1 въ Австрия. Отъ излѣзлитѣ прѣзъ тѣзи години ученици 29 сж станали учители.

Записанитѣ 212 ученици прѣзъ 99/900 уч. г. останали до края на годината 202, които се разпрѣдѣлятъ по мѣсторождение тъй: отъ битолска кааза 74, отъ прилѣпска 35, отъ охридска 23, отъ костурска 15, отъ Леринъ 12, отъ Кичево 15. Отъ тѣхъ граждани има 120, а селяни 82.

2) *Битолско IV-кл. дѣвич. училище.* Прѣзъ послѣднето 5-лѣтие движението на ученичкитѣ въ него е вървѣло тъй:

97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
88	78	89	79	80

Отъ свършилитѣ IV. кл., 42 сж продължили образованието си въ Солунъ и 3 въ България, а 35 сж станали учителки. Повечето отъ учителкитѣ въ битолския вилаетъ сж излѣзли отъ битолското IV-кл. училище. Ученичкитѣ, които сж посѣщавали това училище, сж повечето дъщери на еснафлии небогати хора и се стремятъ да ставатъ учителки за да помагатъ на родителитѣ си въ материялно отношение.

Отъ слѣдвалитѣ прѣзъ 1900/1 уч. г. 79 ученички—40,

т. е. половината, сж отъ града Битоля, а отъ останалитѣ — 38 сж отъ други мѣста на вилаета (най-много отъ Прилѣпъ 17, отъ Костуръ 8, отъ Рѣсенъ 6, отъ Охридъ 5 и по 1 отъ Леринъ и Кичево и 1 отъ Воденъ).

3) *Прилѣпско III-кл. мжжко и дѣвическо училище.* Движението на ученицитѣ е било такова:

Години	97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
Момчета	156	157	148	148	—
Момичета	92	92	88	90	—
Всичко	248	249	236	238	—

Отъ слѣдвалитѣ прѣзъ 900/1 уч. г. 148 ученици въ мжжкото III-кл. училище — 116 сж съ живи родители, 14 иматъ само бащи, 12 — само майки, 2 сж кржгли сирачета, а 3 — съ неизвѣстно домашно положение. А споредъ състоянието на родителитѣ си се разпрѣдѣлятъ: 73 дѣца сж на заможни родители, 71 на бѣдни, а 4 неизучени. По занаята на родителитѣ най-много дѣца сж на бакали (13), на вжжари (6), на майстори (6), на месари (5).

4) *Рѣсенско II-кл. училище.* Числото на ученицитѣ и ученичкитѣ въ него се е движило тъй:

97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
38	22	30	27	—

Отъ свършилитѣ: 10 ученици и 8 ученички сж продължили образованието си въ Битоля. Отъ тѣхъ сж излѣзли 2 учителки.

5) *Охридско III-кл. училище.* Прѣзъ цѣлото 5-лѣтие то е било все III-кл. съ такова движение на ученицитѣ:

Години	97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
Момчета	68	86	78	75	94
Момичета	28	39	28	46	59
Всичко	96	125	106	121	153

Отъ свършилитѣ 53 ученици и 29 ученички продължили сж образованието си въ Битоля, Солунъ, Цариградъ и България 13 ученици и 8 ученички. Отъ тѣхъ сж станали 1 учитель и 1 учителка.

6) *Отружко II-кл. училище.* Прѣзъ 97/8 и 99/900 г. то е останало I-кл., а прѣзъ другитѣ—II-класно и смѣсено. Ето числото на ученицитѣ и ученичкитѣ:

97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
15	17	27	32	32

Отъ свършилитѣ това училище прѣзъ разнитѣ години, продължили сѫ образованието си 30 ученици и 19 ученички: първитѣ въ солунската гимназия и педагогическия курсъ, въ битолската гимназия, въ духовното училище въ Одринъ и Цариградъ въ идадието въ Битоля и лицея въ Цариградъ, а вторитѣ въ битолското дѣв. училище.

7) *Леринско III-кл. училище.* Прѣзъ 97/8 г. то е било I-кл., прѣзъ 98/9 и 99/900 г. II-кл., а прѣзъ 1900/1 г. III-кл. Ето движението на ученицитѣ и ученичкитѣ:

97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
15	21	21	19	25

Отъ свършилитѣ прѣзъ 5-лѣтието: 4 ученика сѫ продължили образованието си въ цариградската духовна семинария (2) и въ битолската гимназия, 24 ученички въ битолското IV-кл. училище. Отъ свършилитѣ станали сѫ 1 учитель и 2 учителки.

Леринскитѣ български училища стоятъ въ всѣко отношение по-високо отъ гърцкитѣ и за това се посѣщаватъ и отъ нѣкои дѣца на патриаршиститѣ българи.

8) *Емборско III-кл. училище.* Прѣзъ 1897/8 и 1898/9 г. училището не се е отбивало отъ пѫтя си, ала 1899/900 уч. г. не биде довършена благополучно, поради арестуване на учителитѣ и затваряне на училището. Това е направилъ злиятъ гений на Емборчане, леринскиятъ гърцки владика, който билъ дошълъ за църквата „св. Константинъ и Елена". Отъ 1900/1 уч. г. училището се закрѣпило изново. Ето движението на ученицитѣ и ученичкитѣ:

97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
17	17	17	29	30

Отъ излѣзлитѣ отъ 1883/4 до послѣдната учеб. година въ Емборе ученици, 12 станали учители и 4 учителки. Отъ първитѣ 8 души сѫ слѣдвали и въ други училища и 4-тѣ учителки сѫ продължили другадѣ образованието си, а пъкъ 4 сѫ станали учители само съ придобитото тукъ образование.

9) *Костурско III-кл. училище*. Прѣзъ послѣдното 5-лѣтие това училище се е развивало тъй:

97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
29	40	41	48	31

Прѣзъ тѣзи години сѫ продължили образованието си: въ битол. м. гимназия 10, въ сѣрското пед. училище 4, въ скоп. пед. училище 1 и другадѣ.

Като централно на цѣлата кааза, една отъ най-голѣмитѣ въ Македония (132 села, отъ които 79 чисто български), това училище е било важенъ факторъ за свѣстяване на околнитѣ села и много е спомогнало за минаването имъ подъ вѣдомството на родното имъ духовно началство. Прѣзъ 1900/1 уч. г. имало е ученици отъ слѣднитѣ костурски села: Бабчоръ (4), Хрупища (4), Смърдешъ (3), Бобища, Вишени, Дрѣновени, Дъмбени, Жупаница, Загоричани, Четирокъ, Шестеово (по 2) и пр. Освѣнъ това отъ корчанска кааза е имало 8 ученика: по 4 отъ селата Косинецъ и Лобаница. Всички странни ученици сѫ живѣли въ икономическия пансионъ, за който се отпуща отъ екзархията пособие.

10) *Кичевско и дебърско кл. училище*. Прѣзъ 5-лѣтието кичевското е ставало II-кл. на 1897/8, 1900/1 и 1901/2 уч. г., а дебърското на 1899/900—1901/2. Движението на ученицитѣ е било слѣднето:

Години	97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
Кичевс.	17	8	7	15	—
Дебърс.	7	9	16	24	—

Отъ записанитѣ прѣзъ 900/1 уч. г. въ кичевското II-класно училище 15 ученици: 9 сѫ момчета и 6 момичета; 12 сѫ дѣца на по-заможни родители и 3 на бѣдни; 3 сѫ дѣца на дюлгери-майстори, 2 на бакали, 3 на терзии, 2 на касапи и 1 на работникъ.

В. Косовски вилаетъ.

Прѣзъ третата година отъ послѣднето 5-лѣтие числото на училищата въ вилаета е увеличено съ 6, на учителитѣ съ 22, а числото на ученицитѣ е намалено съ 519.

Колко училища, учители и ученици има въ всѣка отдѣлна кааза става явно отъ слѣдната таблица.

Таблица

за числото на основнитѣ и класни училища, учители и ученици по каази въ косовския вилаетъ прѣзъ 1899/1900 г.

Каази		Училища Основни	Училища Класни	Всичко	Учители Основни	Учители Класни	Всичко	Ученици Основни	Ученици Класни	Всичко	Забавачи	Всичко ученици заедно съ забавачитѣ
Скопска	вс.	30	2	32	44	16	60	792	316	1108	679	1787
	м.	29	1	30	33	12	45	572	225	797	436	1233
	ж.	1	1	2	11	4	15	220	91	311	243	554
Кумановска	вс.				30		34	602	28	630	306	936
	м.	25	1	26	26	4	30	522	24	546	227	773
	ж.				4		4	80	4	84	79	163
Кратовска	вс.				20		20	219	32	251	175	426
	м.	11	1	12	15	—	15	164	31	195	108	303
	ж				5		5	55	1	56	67	123
Паланска	вс.				19		21	305	27	332	63	395
	м.	14	1	15	18	2	20	263	18	281	49	330
	ж.				1		1	42	9	51	14	65
Кочанска	вс.				34		36	440	71	511	273	784
	м.	16	3	19	25	2	27	322	56	378	183	561
	ж.				9		9	118	15	133	90	223
Тетовска	вс.	22		23	37		37	920		936	358	1494
	м.	21	1	22	30	—	30	694	16	710	244	954
	ж.	1		1	7		7	226		226	114	340
Щипска	вс.				24		24	621	101	722	249	971
	м.	10	2	12	19	—	19	441	87	528	158	686
	ж.				5		5	180	14	194	91	285
Радовишка	вс.				14		14	262	25	287	168	455
	м.	9	1	10	12	—	12	177	24	201	111	312
	ж.				2		2	85	1	86	57	143
Малешевска	вс.				29		29	554	37	591	217	808
	м.	19	2	21	25	—	25	458	33	491	151	642
	ж.				4		4	96	4	100	66	166
Велешка	вс.	18	2	20	31	8	39	1065	160	1225	374	1599
	м.	17	1	18	24	4	28	793	104	897	262	1159
	ж.	1	1	2	7	4	11	272	56	328	112	440
ВСИЧКО	вс.	**174**	**16**	**190**	**282**	**32**	**314**	**5780**	**813**	**6593**	**2862**	**9455**
	м.	**171**	**14**	**185**	**227**	**24**	**251**	**4406**	**618**	**5024**	**1929**	**6953**
	ж.	**3**	**2**	**5**	**55**	**8**	**63**	**1374**	**105**	**1569**	**933**	**2502**

На 100 български екзархийски къщи се падать училища, учители и ученици по каази, както слѣдва:

1)	Скопска	училища	0·95,	учители	1·79,	ученици	53·43
2)	Тетовска	„	0·81	„	1·31	„	45·63
3)	Малешевска	„	0·91	„	1·26	„	35·36
4)	Велешка	„	0·43	„	0·84	„	34·74
5)	Радовишка	„	0·73	„	1·02	„	33·33
6)	Щипска	„	0·39	„	0·78	„	31·93
7)	Кочанска	„	0·64	„	1·22	„	26·58
8)	Кратовска	„	0·51	„	0·86	„	18·32
9)	Паланска	„	0·51	„	0·71	„	13·52

Забѣлѣжително е, че тритѣ погранични съ българското Княжество каази стоять най-низко.

Отъ всички 309 учители въ вилаета екзархията поддържа 231, т. е. около ²/₃, общинитѣ напълно — 51, а смѣсено 27 учители. Всички учители се поддържать отъ екзархията въ каазитѣ: скопска (25), тетовска (22), кумановска (23), кочанска (21), кратовска (10), паланска (13), велешка (20), радовишка (8); въ малешевска има 18 екзарх., 1 общин. и 3 смѣсено, а въ щипска наравно 8 екз. и 8 общински учители. Отъ градищата: Скопье има 20 екз. и 15 общински учители, Тетово 10 екз. и 4 общински, Куманово 8 екз. и 3 общински, Кочани 5 екз. и 5 общински, Кратово 9 екз. и 1 смѣсено, Паланка 4 екз., 3 общински и 1 смѣсено, Щипъ 7 общински и 1 екз., Велесъ 22 учители смѣсено, Радовишъ 5 общински и 1 екз. и Пехчево (Малешевско) 5 екзархийски учители.

За да се илюструва по-добрѣ постепенното развитие на по важнитѣ училища въ вилаета за всѣка отдѣлна година, давать се слѣднитѣ свѣдѣния:

1) *Скопско III-класно и педагогическо училище.* Прѣзъ това 5-лѣтие то е било вече пълно (съ три педагогически курса) и започнало да пуща свършили ученици съ специялно педагогическо образование. Ето таблицата за движението на ученицитѣ:

Години	97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
Всичко ученици	291	305	237	190	172
Свършили курса	51	60	31	36	—

Отъ тази таблица се вижда, че числото на ученицитѣ прѣзъ това 5-лѣтие е достигнало до своя максимумъ прѣзъ 98/9 уч. год. (305), прѣзъ която и най-много сѫ свършили. Отъ тогава намаляването върви доста чувствително. Причинитѣ, които обясняватъ това явление, сѫ слѣднитѣ: 1) сѣрското педагогическо училище стана пълно прѣзъ 99/900 уч. г. (въ първитѣ двѣ години скопското е било едничко пълно педагогическо училище въ вилаетитѣ); 2) ограничи се числото на стипендиятитѣ; 3) нуждата отъ учители достатъчно е удовлетворена: не могатъ изведнажъ да се замѣстятъ недовършилитѣ съ свършили; 4) малкитѣ заплати на учителитѣ: найдобриятъ ученикъ, свършилъ сѣрското педагогическо училище, е условенъ за общински учитель въ Велесъ съ заплата 13 л. т.

Отъ свършилитѣ цѣлия курсъ на скоп. педагогическо училище 178 души отъ скоп. вилаетъ сѫ 111, и то отъ града Скопье 14 и отъ скоп. кааза 3 = 17, отъ кумановска 5, кратовска — 15, паланска — 4, щипска — 30, кочанска — 9, тетовска – 9, велешка—16; отъ битолския вилаетъ 27, отъ който най-много отъ града Прилѣпъ 8, отъ дебърска кааза 7, отъ костурска и битолска по 3, отъ охридска и кайлярска по 2, отъ кичевска и леринска по 1; отъ солунския вилаетъ сѫ 29, именно: най-много отъ неврокопска кааза 7, отъ струмишка и разложка по 5, отъ солунска 4, отъ тиквешка 3, отъ воденска 2 и отъ сѣрска, гевгелийска и гор.-джумайска по 1; отъ одринския вилаетъ—2 и отъ княжество България — 9.

Отъ свършилитѣ 178 души, 117 сѫ станали учители въ вилаетитѣ, 16 души сѫ се заловили за частна работа (търговци или занаятчии), 1 станалъ свещеникъ тъй сѫщо въ вилаетитѣ съ образувание, получено само въ педагог. училище, 29 сѫ отишли въ България (отъ тѣхъ 9 души сѫ родомъ отъ Княжеството) и повечето сѫ станали учители, 8 слѣдватъ въ

странство въ висши учебни заведения, 2 сж затворени и заточени, 3 сж умрѣли и 2 неизвѣстни.

Послѣднитѣ данни ни показватъ, че цѣльта на училището — да пригатвя по-добри народни учители съ педагогическо образование — достатъчно се постига. Приятно ни е да констатираме факта, че скопското III-класно и педагогическо училище, като едничкото срѣдно специялно учебно заведение въ косовския вилаетъ, много е спомогнало и спомага да се повдигне изобщо народното чувство между българското население.

2) *Скопско IV-кл. дѣвическо училище.* Прѣзъ това 5-лѣтие сж станали нѣкои важни промѣни въ програмата му. До 25. окт. 1899 г. въ него се е прѣподавало споредъ екзархийската програма за IV-кл. училища. Отъ тогава тази програма се е промѣнила, като сж се въвели повече стопански прѣдмети, найвече ржкодѣлие, та училището е станало полу-стопанско, безъ да си постига цѣльта. По ходатайства отъ училищното управление, отъ митрополията и други компетентни лица прѣзъ тази 1901/2 уч. г. то се изравнило, споредъ програмата си, съ първитѣ четири класа на солун. дѣвическа гимназия, за да могатъ свършилитѣ въ Скопье ученички да продължаватъ образованието си въ Солунъ безъ прѣпятствия. Движението на ученичкитѣ се прѣдставя тъй:

97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
72	105	84	78	79

Прѣзъ послѣднитѣ 10 години (1890/1—1900/1) сж свършили 156 дѣвици, които сж токо-речи всички отъ косовския вилаетъ (само 3 сж отъ България и 1 отъ Тиквешъ), именно: най-много отъ градъ Скопье (46), отъ Велесъ (33), отъ Щипъ (16), отъ Куманово (14), отъ Кратово (6), отъ Тетово, Паланка, Кочани (по 5), отъ други нѣколко мѣста по 1.

Отъ свършилитѣ 156: станали сж учителки 72, останали у дома си 21, продължили образованието си 62: въ солун. дѣв. гим. 47 (най-много отъ Велесъ—13, отъ Скопье—11, отъ Щипъ—7 и отъ Радовишъ—6), въ България 10, въ Сърбия 3, въ скоп. сръб. дѣв. училище 2 и по акушерство въ София 1. Отъ свършилитѣ и до сега оставатъ бъл-

гарски учителки 67 (отъ тѣхъ свършили само скоп. дѣв. училище 42), омжжили сж се 22, останали и се намиратъ у дома си 24.

Скопското IV-кл. дѣвическо училище има голѣмо значение за подкрѣпа на българщината въ косовския вилаетъ.

4) *Кумановско II-кл. училище.* Ето какво е било движението на ученицитѣ и ученичкитѣ:

Години	97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
Момчета	24	21	24	29	29
Момич.	4	7	5	2	3
Всичко	28	28	29	31	33

Повечето отъ свършилитѣ това училище сж продължили образованието си въ скопското педагогическо училище.

5) *Кратовско II-кл. училище.* Движението на ученицитѣ и ученичкитѣ прѣзъ 5-лѣтието е било такова:

Години	97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
Момчета	37	33	30	24	21
Момичета	3	3	1	4	2
Всичко	40	36	31	28	23

Отъ тѣзи данни виждаме, че отъ 97/8 уч. г. числото на ученицитѣ, вмѣсто да се увеличава, започнало е да намалява. Това се обяснява между другото съ размирицитѣ прѣзъ 1897/8 уч. г. Грозниятъ отпечатъкъ, оставенъ върху тукашното училище, и до днесь не може да се изличи. Тѣ сж дали добъръ случай на сръбската пропаганда да развие дѣйность въ Кратово и всѣкакъ да компромитува българскитѣ учители. Прѣзъ 97/8 уч. г. повечето отъ учителитѣ сж били затваряни, па и училището не е избѣгнало тази участь. Арестуванията на учители по едно само подозрѣние не сж били прѣкратени отъ тогава. Въ нищо невиновнитѣ учители, наклеветени само, сж били затваряни и прѣслѣдвани. На проститѣ дѣтински тѣлесни упражнения, на ученическитѣ екскурсии, на учителскитѣ събори, па дори и на учителскитѣ съвѣти сж се давали разни прѣтълкувания. Поради това учителитѣ сж бивали принуждавани да се откажатъ отъ тия полезни за напрѣдъка на учебното дѣло занятия.

Отъ свършилитѣ прѣзъ 1893/4—1900/1 уч. г., 21 сж продължили образованието си въ скопското педагогическо училище и 6 души сж станали учители.

6) *Паланско II-кл. училище.* Прѣзъ изтеклото 5-лѣтие движението на ученицитѣ и ученичкитѣ въ него е било такова:

97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
23	21	27	36	29

Отъ свършилитѣ ученици въ това училище: 22 сж продължили образованието си въ солунската гимназия, 9 въ скопското педагогическо училище, 4 въ България, 1 въ цариград. дух. семинария. Отъ ученичкитѣ 5 сж продължили образованието си въ солунската дѣв. гимназия и 2 въ скопското IV-клас. дѣв. училище. Отъ ученицитѣ станали сж учители 30, а отъ ученичкитѣ 7.

Най-много е прѣчила за успѣха на училището и тука сръбската пропаганда, която се ползува отъ първия даденъ случай да клевети учителитѣ прѣдъ мѣстнитѣ власти.

7) *Кочанско II-клас. училище.* Отъ 1897/8 уч. год. класното училище се посѣщава вече и отъ дѣвици. Ето движението на ученицитѣ и ученичкитѣ прѣзъ изтеклото 5-лѣтие:

Години	97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
Момчета	22	25	28	21	21
Момичета	5	10	9	5	1
Всичко	27	35	37	26	22

Прѣзъ това 5-лѣтие, благодарение на мѣркитѣ, взети отъ скопската митрополия, сърбоманството е намаляло до минимумъ. Отъ 50 — 60 ученика, слѣдвали прѣди нѣколко години въ сръбското училище, едвамъ сж останали сега 8—10, а сърбоманскитѣ кжщи – до 6. Ала тази пропаганда, като се ползувала отъ обстоятелствата, не малко врѣда е принесла на учебното ни дѣло както въ града, тъй и въ каазитѣ. Прѣслѣдванията на учителитѣ и на по-развититѣ хора естествено неблагоприятно сж се отразили върху нормалния вървежъ на училището.

8) *Щипско смѣсено III-клас. училище.* Прѣзъ изтеклото 5-лѣтие то е било прѣзъ 1899/900 II-класно. Ето движението на ученицитѣ:

Години	97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
Момчета	97	58	42	92	—
Момичета	16	6	4	14	—
Всичко	113	64	46	106	—

Числата прѣзъ 900/1 уч. г. сж събрани заедно съ числата въ *новоселското* училище.

Отъ свършилитѣ прѣзъ 1893/4 до 1899/900 уч. г. 86 ученици и 6 ученички: продължили образованието си въ по-горни училища 54 ученици и 5 ученички, а станали у-ли 27 и учителки 3.

9) *Новоселско II-класно училище*. Прѣзъ 97/8 г. то е имало I и II кл., прѣзъ 98/9 г. станало пълно III-кл. Движението на ученицитѣ прѣзъ 5-лѣтието е било слѣдното:

Години	97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
Момчета	58	46	45	—	—
Момич.	2	7	10	—	—
Всичко	60	53	55	—	—

10) *Тетовско II-кл. училище*. Движението на ученицитѣ е било такова:

97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
30	16	17	27	26

Около 30 ученици, излѣзли въ разни врѣмена, сж продължили образованието си въ други училища.

11) *Велешко III-класно училище*. Въ послѣдното 5-лѣтие движението на у-цитѣ и ученичкитѣ е било слѣдното:

Години	97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
Момчета	100	97	104	114	83
Момич.	63	52	56	45	43
Всичко	173	149	160	159	126

Отъ 1882/3 учебна година до 900/1 сж свършили това училище до 276 ученици и ученички (ученици 181, ученички 95). Отъ тѣхъ до 137 (ученици 95, ученички 42) сж

продължили образованието си въ други по-горни училища, а найвече въ солунската мжжка гимназия (до 46) и въ дѣвическата (до 30 ученички), въ скопското педагогическо училище (до 26) и другадѣ. Отъ свършилитѣ това училище сж станали учители 5 души и учителки 14.

12) *Радовишко II-кл. училище*. Ето движението на ученицитѣ въ него:

Години	97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
Момчета	16	19	24	30	36
Момич.	7	9	1	4	3
Всичко	23	28	25	34	39

Отъ свършилитѣ: 8 ученици и 4 ученички сж продължили образованието си въ Скопье, Солунъ и Струмица. Станали сж 3 учителки. Изобщо отъ Радовишъ сж излѣзли 11 учители и 13 учителки, откакъ училището е станало класно.

13) *Пехчевско II-кл. училище*. Движението на ученицитѣ въ него е било слѣдното:

Години	97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
Момчета	26	23	26	22	12
Момич.	3	1	4	5	7
Всичко	29	24	30	27	19

Г. Одрински вилаетъ.

Послѣдното 5-лѣтие заварва този вилаетъ въ единъ сравнително по-силенъ подйемъ на учебното дѣло. Прѣзъ 1899/900 уч. г., въ сравнение съ 1896/7, числото на училищата е увеличено съ 17, т. е. 10·5%, на учителитѣ съ 18, т. е. 8%, а на ученицитѣ съ 380, т. е. 40·6%.

Какво е състоянието на учебното дѣло, изразено въ цифри за всѣка кааза отдѣлно, става явно отъ слѣдната таблица:

ТАБЛИЦА за числото на основнитѣ и класни училища, учители и ученици по каази въ одринския вилаетъ прѣзъ учеб. 1899/1900 год.

Каази		Училища Ос.	Училища Кл.	Всичко	Учители Ос.	Учители Кл.	Всичко	Ученици Ос.	Ученици Кл.	Всичко	Забавачи	Всичко ученици заедно съ забавачитѣ
	вс.		2	20	25	19	44	488	177	665	370	1035
Одринска	м.	18	1	19	19	16	35	391	117	508	274	782
	ж.		1	1	6	3	9	97	60	157	96	253
	вс.				21		23	583	88	671		671
М.-Пашанска	м.	17	1	18	19	2	21	444	73	517	—	517
	ж.				2		2	139	15	154		154
	вс.				7		8	351	12	363	107	470
Уз.-Кюприйска	м.	5	1	6	5	1	6	319	10	329	99	428
	ж.				2		2	32	2	34	8	42
	вс.				12		13	245		259	145	404
Димотишка и Софулийска	м.	9	2	11	9	1	10	191	14	205	96	301
	ж.				3		3	54		54	49	103
	вс.				19		23	848	81	929		929
Л.-Градска	м.	14	1	15	15	4	19	595	64	659	—	659
	ж.				4		4	253	17	270		270
	вс.							60		60		60
Б.-Ескийска и Л.-Бургашка	м.	2	—	2	2	—	2	53	—	53	—	53
	ж.							7		7		7
	вс.				8		8	278		287	63	350
Б.-Хисарска	м.	5	1	6	7	—	7	185	9	194	39	233
	ж.				1		1	93		93	24	117
	вс.				28		28	639	34	673	405	1078
М.-Търновска	м.	22	1	23	27	—	27	479	30	509	284	793
	ж.				1		1	160	4	164	121	285
	вс.				8		8	142		142	164	309
Ференска	м.	7	—	7	7	—	7	131	—	131	120	251
	ж.				1		1	11		11	44	55
	вс.				10	5	15	250	28	278	142	420
Деде-Агачка	м.	8	1	9	7	4	11	210	23	233	117	350
	ж.				3	1	4	40	5	45	25	70
	вс.							128		128	40	168
Орта-кьойска	м.	5	—	5	6	—	6	115	—	115	37	152
	ж.							13		13	3	16
	вс.				15		15	397		397	291	688
Гюмюрджинска	м.	13	—	13	13	—	13	363	—	363	228	591
	ж				2		2	34		34	63	97
	вс.				20		22	953	24	977	93	1070
Ахж-Челебийска	м.	15	2	17	18	2	20	601	19	620	54	674
	ж.				2		2	352	5	357	39	396
	вс.				8		8	193		207	186	393
Малгарска и Кешанска	м.	6	1	7	6	—	6	152	14	166	105	271
	ж.				2		2	41		41	81	122
	вс.				3		3	44		49	36	85
Д.-Деренска	м.	1	1	2	2	—	2	30	5	35	19	54
	ж.				1		1	14		14	17	31
Скеченска	м.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	вс.		14	161	192	34	226	5599	486	6085	2042	8127
ВСИЧКО	м.	147	13	160	162	30	192	4259	378	4637	1472	6109
	ж.		1	1	30	4	34	1340	108	1448	570	2018

Въ таблицата се забѣлѣзва една приятна изненада. Въ реда на малгарската и кешанска кааза, който отъ миналитѣ години стоеше празенъ, сега се появяватъ 7 училища, отъ които едното II-класно съ 14 ученици, съ 8 учителски сили (6 учители и 2 учителки) и 393 ученици съ забавачитѣ. Селата въ които има отворени български училища сѫ: Булгаръ-кьой (2 основни и 1 класно заедно съ тѣхъ), Лизгаръ, Пишманъ и Теслимъ. Тѣзи училища сѫ отворени прѣзъ 1898/9 уч. г. Каазитѣ малгарска и кешанска духовно спадатъ въ кизикската епархия и едвамъ прѣзъ 1897 год. означенитѣ села се отказаха отъ патриаршията и влѣзоха подъ закрилата на екзархията, съ изключение на с. Теслимъ, което се отказало още на 1894 г. Обаче старанията на селянитѣ да си създадатъ църковна община и на екзархията да назначи прѣдседатель на тази община въ Малгара, при всичкитѣ настоявания на българския священоначалникъ, останаха безъ сполука, найвече поради интригитѣ на гръцкия кизикски владика.

На 100 кѫщи български екзархийски се падатъ въ означенитѣ по долу каазы, за които имаме по-вѣрни статистически данни за българското население, училищå, учители и ученици както слѣдва:

1) Одринска	училища	0·83,	учители	1·84,	ученици	43·28
2) Узунъ-Кюпр.	„	0·45	„	0·60	„	35·25
3) Гюмюрджин.	„	0·65	„	0·79	„	34·74
4) Малко-Търн.	„	0·73	„	0·90	„	34·66
5) Бунаръ-Хис.	„	0·51	„	0·68	„	30·17
6) Ахѫ-Челебийс.	„	0·41	„	0·53	„	26·19
7) Лозенъ-Град.	„	0·38	„	0·58	„	28·81
8) Орта-кьойс.	„	0·68	„	0·81	„	22·85
9) Димотишка съ софуларска	„	0·61	„	0·72	„	22·56
10) Муст.-Паш.	„	0·52	„	0·70	„	20·67

Сравнително съ числото на българскитѣ екзархийски кѫщи по-назадъ сѫ останали:

11) Деде-Агачка съ ференска	учил.	0·39,	учители	0·65,	ученици	18·35
12) Бабаескийска съ люле-бур.	„	0·47	„	0·47	„	14·76

Сравнително съ другитѣ най-малко екзархийски помощи сѫ давани на този вилаетъ прѣзъ 5-лѣтието. Отъ 226 учители въ одринския вилаетъ прѣзъ 1899/900 уч. г. 141 се плащатъ напълно отъ общинитѣ, 77 напълно отъ екзархията, а 8 смѣсено. Отъ градищата само въ Одринъ се поддържатъ всички учители (31) отъ екзархията (мѫжката гимназия отъ фонда на Петъръ Беронъ, а дѣвическото V-класно училище отъ Касъровия фондъ), въ Димотика (3), въ Фере (2) и Гюмюрджина (1); гр. Мустафа-Паша самъ си поддържа 10 учители; Лозенъ-Градъ има 7 общин. и 4 екзархийски уч.; Узунъ-Кюпрю 1 общински и 2 екзархийски; Малко-Търново 6 общински и 1 екзархийски; Деде-Агачъ 2 общински и 5 екзархийски. Отъ каазитѣ сами си поддържатъ учителитѣ: одринска (13 общин. и 1 екз.), мустафа-пашанска (10), лозенъ-градска (12), малко-търновска (22 и 1 само екз.), ферёнска (6), деде-агачска (7 и 1 екз.). Въ останалитѣ каази: димотишка съ софулийска има 5 общ. и 5 екз., узунъ-кюприйска 2 общ. и 3 екз., бунаръ-хисарска 6 общ. и 2 екз., орта-кьойска 3 общ. и 3 екз., гюмюрджинска 2 общ., 5 екз. и 8 смѣсено, ахѫ-челебийска к. 14 общински, малгаро — кешанска 5 екзархийски и 3 общински, Дарѫ-Дере 3 общин., селата: Устово и Долно-Райково иматъ по 3 общински и по 1 екзархийски уч.

По-бѣлѣжититѣ учебни заведения въ вилаета сѫ се развивали постепенно прѣзъ цѣлото 5-лѣтие за всѣка отдѣлна година както слѣдва:

1) *Одринска мѫжка гимназия «Петъръ Беронъ»*. Прѣзъ 1897/8 уч. г. тя е била още VI-клас., а отъ 1898/9 уч. г. се открилъ и VII класъ и започнала да отпуща ученици съ завършенъ гимназияленъ курсъ. Тя се е наричала „педагогическа“, понеже се прѣдавала педагогия по 3 часа въ V и VI класъ. Движението на ученицитѣ прѣзъ 5-лѣтието е прѣдставено отъ слѣдната таблица:

97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
113	114	117	118	126

Записанитѣ прѣзъ 97/8 уч. г. 113 ученици се разпрѣдѣлятъ по вилаети тъй: одрински 96, цариградски 7, битолски 7, солунски 4, скопски 4, княжество България 15. Само отъ градъ Одринъ сѫ били записани, и то въ долнитѣ

класове, въ началото на годината 14, отъ които 5 напустнали и само 9 останали до края. Прѣдъ численностьта на българитѣ въ кварталитѣ: Каикъ, Керишхана, Саръкъ-мегданъ и Илдъръмъ числото 9 е нищожно. Това показва, че българщината е слаба въ Одринъ, че гръцката култура е турила дълбоки корени и че мъчно се изтръгватъ тѣ отъ българската почва.

Отъ записанитѣ прѣзъ 1900/1 уч. г. 118 ученици най-много е имало въ IV кл. (22), а най-малко въ VII. Отъ III-класнитѣ училища въ вилаета дохождатъ ученици въ IV кл. По мѣсторождение отъ всички записани само 11 сѫ отъ градъ Одринъ, 82 сѫ отъ другитѣ каази на вилаета, 12 — отъ други вилаети, 12 — отъ княжество България и 1 отъ Русия. По занятие на родителитѣ имъ най-много дѣца има на земледѣлци (37·29 %), слѣдъ тѣхъ идатъ дѣцата на занаятчии (24·58 %), а най-малко на чиновници и родители съ свободни професии (2·54 %). По домашно положение: 86 сѫ съ живи родители, 7 — само съ бащи, 20 — само съ майки и 5 сѫ безъ родители. — Отъ всички ученици 103, т. е. 87·28 %, сѫ пансионери и само 15 приходещи. Отъ пансионеритѣ 31 сѫ пълни стипендияти, 27 платещи по 10—12 лири, а останалитѣ по 1 — 8 лири.

Прѣзъ 1898/9 уч. г. сѫ свършили 8 ученици, отъ които по 3 сѫ родомъ отъ Мустафа-Паша и Лозенъ-Градъ, 1 отъ с. Кара-Хадъръ (муст.-пашан. к.) и 1 отъ с. Долно-Райково. Отъ тѣхъ 5 сѫ станали учители: 3 въ Мустафа-Паша, 1 въ Одринъ, 1 въ Солунъ, 1 въ Лозенъ-Градъ, 1 продължава образованието си въ София и 1 е изпратенъ на заточение. Прѣзъ 1899/900 г. сѫ свършили 14 души, родомъ отъ разни мѣста въ Одринско, отъ които 11 сѫ станали учители, 1 продължава образованието си въ София и 1 заловилъ частна работа.

Като даваме тѣзи свѣдѣния за одринската мѫжка гимназия, приятно ни е да споменемъ факта, че поддържката на това обѣщаваще голѣми надежди учебно заведение е оздравена за вѣчни врѣмена, благодарение на голѣмото благодѣяние, направено отъ покойния Петъръ Беронъ, чието име и носи.

2) *Одринско V-кл. „Касърово“ училище.* Прѣзъ първитѣ двѣ години отъ 5-лѣтието то е било IV-класно, а отъ

1899/900 уч. г. е станало вече V-кл. Его движението на ученицитѣ:

97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
44	45	60	56	58

Прѣзъ 99/900 г. записанитѣ 60 ученички се разпрѣдѣдѣлятъ по мѣсторождение тъй: 27 сѫ родомъ отъ градъ Одринъ, 7 отъ Мустафа-Паша, 4 отъ Лозенъ-Градъ, 5 отъ Димотика, 3 отъ Устово и останалитѣ отъ други мѣста. Утѣшително е явлението, че токо-речи половината ученички сѫ отъ Одринъ. Както е извѣстно, и въ Одринъ и въ другитѣ центрове, дѣто гръцката култура е силна, единъ отъ най-главнитѣ фактори за погърчване е жената: задоми ли се българинъ за гъркиня, той вече е гръкъ. Дано чрѣзъ образованието на жената се тури прѣграда на еленизацията въ Одринъ.

Прѣзъ 1900/1 уч. г. отъ записанитѣ 56 ученички повече отъ половината (53·57%) сѫ отъ града и отъ одринския вилаетъ (23·93%), а само малка часть (12·5%) сѫ отъ другадѣ. — Ученичкитѣ сѫ повечето дѣца на бѣдни родители (66%), а по занятие на родителитѣ — най-много на занаятчии и земледѣлци. — Отъ всички ученички 64·28% сѫ пансионерки, и то повечето стипендиятки или платещи по 2—5 лири (само 3 ученички по 8 лири и 4 по 7 лири). Приходещитѣ сѫ на брой 20, т. е. 35·72%, и токо-речи на всички се е отпущало обѣдъ въ пансиона и имъ сѫ купувани обуща, понеже сѫ дѣца на бѣдни родители и живѣятъ въ отдалеченитѣ части на града.

И това училище е било честито да се сдобие съ осигурена поддържка, благодарение на завѣщанието на покойнитѣ Янко и Христо Касърови.

3) *Мустафа-Пашанско III-кл. училище.* Движението на ученицитѣ и ученичкитѣ въ него е било слѣдното:

Години	97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
Момчета	75	78	73	62	60
Момич.	10	20	15	24	24
Всичко	85	98	88	86	84

Отъ свършилитѣ: 44 ученици и 11 ученички сѫ продължили образованието си най-много въ одринскитѣ училища.

4) *Ловенъ-Градско III-кл. училище.* Прѣзъ 5-лѣтието е станало слѣдното движение на ученицитѣ и ученичкитѣ:

Години	97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
Момчета	87	63	64	70	75
Момич.	3	13	17	14	12
Всичко	90	76	81	84	87

Отъ свършилитѣ: 21 ученици и 7 ученички сж продължили образованието си найвече въ Одринъ. Отъ първитѣ 4 сж станали учители. Изобщо това училище отъ 94/5 уч. г. взе да показва по-голѣмъ успѣхъ.

5) *Малко-Търновско II кл. училище.* Прѣзъ 5-лѣтието е станало слѣдното движение на ученицитѣ и ученичкитѣ:

97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
26	38	34	25	38

Отъ свършилитѣ това училище, отъ отварянето му до послѣдната година, ученици и ученички, сж продължили образованието си въ разни мѣста доста много на брой; отъ тѣхъ само съ висше образование има около 18 души и малко търговци.

6) *Ахжчелебийски (Устовско и Дол.-Райковско) класни училища.* Прѣзъ това 5-лѣтие училището въ Устово е било съ III класа до 99/900 г., а отъ послѣ, прѣзъ 900/1 и 901/2 г. само съ I-кл.; въ Дол.-Райково училището е било I-класно само прѣзъ 97/8 уч. г., а прѣзъ останалитѣ II-класно. Ето движението на ученицитѣ и ученичкитѣ въ тѣхъ:

Години	97/8	98/99	99/900	900/1	901/2
Момчета	33	28	19	17	18
Момич.	3	5	5	4	2
Всичко	36	33	24	21	20

Отъ свършилитѣ изобщо долно-райковското училище прѣзъ всичкитѣ години, 30 момчета и 4 момичета сж продължили образованието си въ Чепелари, Пловдивъ, София, Карлово, Казанлъкъ, Одринъ, Сѣръ, Солунъ, Цариградъ, Виена

и Женева. Отъ тѣхъ 16 души сѫ станали учители и 3 — учителки.

7) *Деде-Агачко II- кл. училище.* Ето движението на ученичеството:

Години	97/8	98/99	99/900	900/1	901/2
Момчета	28	23	23	12	9
Момичета	6	5	5	3	2
Всичко	34	28	28	15	11

Отъ свършилитѣ сѫ продължили образованието си 9 ученици и 3 ученички въ Одринъ и Цариградъ (семинариитѣ) и 1 въ тамошното турско идадие.

Г. Цариградски вилаетъ.

Въ края на послѣдното 5-лѣтие въ него е имало петь училища: три основни, отъ които 2 на Фенеръ и Пера въ Цариградъ и 1 — въ Делиюнюзъ, едно II-класно на Пера и 1 духовна семинария на Шишли.

1) *Перенско II-класно училище.* Прѣзъ 1896/7 г. то е било I-класно, а отъ 1897/8 е станало вече II-класно. Ето какво е било движението на ученицитѣ въ него прѣзъ послѣдното 5-лѣтие. При числото на ученицитѣ отъ класоветѣ прилага се и числото на ученицитѣ въ 4-тѣ отдѣления.

Години	97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
Класно училище	33	20	25	24	27
Основно училище	43	76	71	80	76
Всичко	76	96	96	104	103

Учениците отъ последната учебна година по месторождение се разпределятъ тъй: отъ Цариградъ 32, ресенска кааза 14, България 12, костурска к. 9, тетовска и чаталджанска по 8, дебърска 7, кайлярска 6, леринска 5, охридска 2. По занятие на родителитѣ имъ: градинари 23, млѣкари 12, шивачи, хлѣбари и земледѣлци по 7, търговци и кочияши по 4, разни занятия 26, безъ занятия 13. По мѣстожителство (45 съ постоянно и 58 съ непостоянно) въ Цариградъ: Пера 30, Касъмъ-паша 21, Галата 15, Стамбулъ и Бешикъ-ташъ по 9, Татавла и Ортакьой по 5, Ферикьой и Шишли по 4 и Пангалти 1. Отъ всички 103 ученици 83 сж българи отъ майки и бащи, а 20 — съ майки гъркини. По домашно положение: 84 иматъ живи родители, 8 само бащи, 10 само майки и 1 е сиракъ.

Далечното разстояние на училището отъ кжщитѣ на ученицитѣ, както и бѣдното състояние на послѣднитѣ, е правило необходимо отварянето на една безплатна трапезария. Инициятивата за това дѣло отъ училищна благотворителность е била взета отъ г-жа Рада Йовчева, сестра на Н. Блаженство българския екзархъ. На 1. януарий 1900 г. била открита подписка за записване помощи. Въ резултатъ сж събрани 1388 гр. и разни ржкодѣлия, подарени отъ г-житѣ на екзархийскитѣ чиновници за една лотария, отъ която постжпили 2124 гр. Отъ 7. февруарий била отворена трапезарията. До края на годината постжпили отъ частни пожертвувания 279 гр., а отъ ученици-абонати 481, тъй че всичко се събрало 4272 гр. Прѣзъ 1900 година се ползували отъ трапезарията мѣсечно 22 бѣдни и 8—9 абонати. Прѣзъ 1901 г. трапезарията е имала приходъ 5203 гр., а разходъ 5175. Ползували сж се отъ нея мѣсечно 22 бѣдни ученици и 6—7 абонати. Въ приходо-разхода за втората година влизатъ и сумитѣ, отпуснати отъ екзархията за 8-тѣ пансионери въ икономическия пансионъ.

За да се помогне колко-годѣ на българското население около Цариградъ, при перенското училище се отворилъ прѣзъ 1901/2 уч. г. единъ икономически пансионъ съ 8 ученика, отъ които 7 сж дошли отъ българскитѣ села около деркосското езеро (чаталджанска кааза), именно: 3 отъ Делиюнюзъ, 2 отъ Тая-Кадънъ, 1 отъ Тарфа, 1 отъ Имрихоръ-кьой, а 1 има отъ дебърското село Върбенъ.

Въ фенерското основно училище съ 4 отдѣления прѣзъ 1901/2 уч. г. е имало 44 ученика (36 момчета и 8 момичета), които по мѣсторождение на родителитѣ имъ се разпрѣдѣлятъ тъй: 12 отъ Цариградъ, 5 отъ България и 27 отъ разни вилаети.

2) *Духовна семинария.* Ферикьойскитѣ здания, дѣто завари семинарията началото на 5-лѣтието, като частни кѫщи не сѫ могли тъй сѫщо да бѫдатъ сгодни за това заведение, както и фенерскитѣ. Ето защо е станало нужда да се мисли за собствена сграда, приспособена за цѣльта. Слѣдъ дълго дирене най-послѣ се намѣрило такова мѣсто. И тъй желанието на Негово Блаженство, устроительтъ на семинарията, да види заведението оздравено въ собствена сграда се осѫществило, като се купило сегашното помѣщение на Шишли. Прѣговоритѣ сѫ се започнали отъ мѣсецъ май 1897 г., ала прѣдаването станало въ началото на августъ с. г. Въ самото здание сѫ станали разни пристройки и приспособления, особно за параклисъ и пансионъ, които сѫ се привършили прѣзъ м. декемврий, тъй че на 24 с. м. е станало пълното тържествено откриване на семинарията въ присѫтствието на Негово Блаженство. Прѣзъ това 5-лѣтие сѫ се правили разни допълнителни пристройки за пансионъ и класни стаи, за да може зданието, колкото е възможно повече да отговаря на цѣльта, за която е прѣдназначено. И наистина семинарията, разположена сега въ една отъ най-хубавитѣ части на Шишли, въ прѣдградието „Чифте-Джевизъ“, се намира всрѣдъ единъ твърдѣ просторенъ дворъ, украсенъ съ голѣма градина, напъстрена съ алеи, басейни и беседки. Тъй че въ това отношение заведението е поставено най-добрѣ. Възпитаницитѣ му се намиратъ въ твърдѣ хигиенична и естетична обстановка.

Отъ 1897/8 уч. г. семинарията влазя въ единъ новъ периодъ отъ своето сѫществуване. Отъ нея се отдѣлиха общеобразователнитѣ класове. Твърда основа за вѫтрѣшната учебна възпитателна уредба на заведението се положи съ изработения специялно за нея правилникъ. Споредъ него семинарията е едно VI-класно духовно учебно-възпитателно заведение съ пансионъ, цѣльта на което е да приготвя нови сили за просвѣтени служители на православната българска църква. Открита отъ Негово Блаженство българския екзархъ

Йосифъ I., тя се намира подъ негова постояненъ надзоръ и подъ личното негово попечение. Въ нея се приматъ момчета, свършили съ успѣхъ III класъ и съ примѣрно поведение. Прѣзъ 1897/8 уч. г. тя е имала само 5 класа, а отъ 1898/9 е станала VI-класна и е пуснала първия изпускъ възпитаници съ завършенъ курсъ на наукитѣ въ нея. Ето какво е било движението на ученицитѣ прѣзъ 5-лѣтието:

97/8	98/9	99/900	900/1	901/2
71	88	94	102	121

Прѣзъ 1900/1 уч. година прѣподаватели е имало въ нея 12 души, отъ които единъ е и ректоръ, единъ и инспекторъ, двама надзиратели и единъ — докторъ. Останалитѣ до края на учебната година 93 възпитаници сѫ разпрѣдѣлени по мѣстожителство тъй:

Солунс. вил.	Битолс. вил.	Косовс. вил.	Одринс. вил.	Цариг. вил.	България
36	21	11	12	2	11

По домашното положение на родителитѣ си възпитаницитѣ се разпрѣдѣлятъ тъй: съ живи родители 71, само съ бащи 3, само съ майки 14, сираци 5. По занятие: синове на свещеници 24, на разни занаятчии 38, на работници 6, на умрѣли или безъ занятие родители 38. По възрасть се разпрѣдѣлятъ тъй: най-малкиятъ ученикъ е билъ на 14 год., а най-възрастниятъ на 27 год.; най-много ученици е имало на 19 години, а общата срѣдна възрасть била 20 год.; на първокласнитѣ срѣдната възрасть била $17\frac{1}{2}$ год., а на свършилитѣ — 23 год.

За да се види, какво е било влиянието на годишнитѣ изпити върху организма на възпитаницитѣ, сѫ направени наблюдения за теглото имъ прѣди и подиръ изпититѣ. Намѣрило се, че срѣдно всѣки ученикъ е загубилъ $4\frac{1}{2}$ оки. Най-много сравнително сѫ изгубили отъ тегло ученицитѣ отъ I класъ, а най-малко — отъ III. Вематъ се мѣрки за подобрение и въ това отношение.

Отъ 1891/2 до 1901/2 уч. г. въ продължение на 13 години сѫ свършили семинарията 31, отъ които 7 души прѣзъ 92/3 уч. г., когато е била съ 4 класа, а 24 пълна VI-кл. Отъ първитѣ 7 станали сѫ 4 учители: по 1 въ Одринъ,

Лозенъ-градъ, Д.-Райково и въ България, 2 слѣдвали въ казанската духовна академия и 1 станалъ свещеникъ. Отъ вторитѣ 24, свършили пъленъ семинарски курсъ, 13 сѫ станали учители: по 1 въ Охридъ, Щипъ, Мехомия, Гевгелии, Рѣсенъ, Костуръ, Леринъ, Одринъ, Скопье, Воденъ, Фере, с. Вѣхчане, и въ България—Чирпанско; 6 слѣдватъ духовна академия: 4 московската, 1 киевската и 1 казанската; 1 слѣдва въ Петербургъ по медицина; 1 е дяконъ въ екзархията; 1 е търговецъ, 1 се лѣкува и 1 умрѣлъ. Отъ всички свършили сѫ приели духовенъ санъ 4 иеродякони и 2 свещеници, а отъ тѣзи, които слѣдватъ още, има 5 души иеродякони.

Отъ горѣказаното излиза на явѣ, че това много добрѣ наредено духовно учебно заведение обѣщава да приготви достатъчень брой просвѣтени дѣйци, тъй необходими за подкрѣпа и закрила на българското църковно-училищно дѣло въ Турско.

Заключение.

Прѣзъ 1873/4 год. въ Солунъ е билъ главенъ управитель извѣстниятъ на българитѣ Мидхадъ-паша, бивши дунавски валия. Заинтересуванъ съ вървежа на разнитѣ училища въ този градъ, той посѣтилъ турскитѣ, гръцкитѣ и еврейскитѣ. На желанието му да разгледа и българското, споредъ думитѣ на достовѣрни лица, казало му се отъ първенцитѣ гърци, че то не заслужвало тази честь: не си струвало труда да се въвира валията въ онази прашна старичка, дѣто се прибирали до 20-на одърпани българчета. Ала турскиятъ държавенъ мѫжъ настоялъ и отишълъ. На излизане той билъ казалъ: „това българско училище, малко и бѣдно както си е, ще расте постепенно и единъ день не ще държи послѣдне мѣсто между другитѣ въ града учебни заведения“.

Прѣдсказването на Мидхадъ-паша не се забави да се изпълни. Солунското българско училище, слаба фиданка, лишено отъ срѣдства, затворено прѣзъ 1877/8 уч. г., се възроди отъ 1881/2 уч. г. и вѫтрѣ въ 10 години израстна и се разклони като единъ голѣмъ, пъленъ съ сила и свѣжесть величественъ дѫбъ. Като фениксъ изъ пепелище, отъ затвореното основно училище прѣзъ 1877/8 уч. г., се родиха за кратко врѣме двѣ гимназии: мѫжка седмокласна и дѣвическа шестокласна, както и двѣ основни училища, съ нѣколко стотинъ ученици.

Солунското, злочесто прѣди 25 години, училище, не е едничко по блѣскавия си успѣхъ, който прояви. Отъ всичко изложено до тукъ, читателитѣ срѣщнаха не малко случаи за подобенъ разцвѣтъ, дѣ по-бавенъ, дѣ по-бързъ. Колко градове, колко села има, дѣто прѣди 25 години, прѣди 5 — 10 години още едвамъ е могло да проникне нѣкое българско букварче, да се гордѣятъ днесь съ своитѣ доста добрѣ уредени мѫжки и дѣвически, основни и класни училища! За да не се повръщаме по-назадъ, ще си позволимъ да съпоставимъ тука даннитѣ отъ 1882/3 и 1899/900 уч. год.:

1882/3	училища 237,	учители 351,	ученици 16063
1899/900	„ 947,	„ 1481,	„ 47879

Никакви коментарии не трѣбатъ за тѣзи цифри. Ще оставимъ на читателитѣ сами да сѫдятъ, до като се направи този огроменъ успѣхъ, какво постоянство е било потрѣбно, каква несъкрушима енергия, какво търпѣние, каква неустрашимость и тактичность сѫ се изисквали отъ доблестния рѫководитель и вождъ на многобройнитѣ онѣзи пионери, добри културни дѣйци, духовни и миряни, които прѣзъ миналото $^1/_4$-столѣтие сѫ работили на църковно-училищното поле. Свойствено е станало на българина, при бързия развой, който прѣкарваше въ всѣко отношение, често да забравя мирната еволюционна дѣйность на хората отъ миналото, а найвече отъ по-близкото минало. Ние обичаме да се радваме на хубавитѣ резултати отъ тази дѣйность, а не си припомняме лицата, на които най-много се дльжи за тѣхното постигане, които прѣмо сѫ ги изнесли на своитѣ плещи. Но прѣдъ величието на дѣлото, което само за себе говори най-красноречиво, като че чуваме и гласа на Йосифа I., който скромно и тихо, съ чиста съвѣсть и пълно съзнание на извършеното отъ него, ни казва:

— **Азъ изпълнихъ своя дългъ.**

Негово Блаженство, вториятъ български екзархъ, Йосифъ I. е живъ, здравъ, дѣятеленъ и неуморимъ, и ще работи, безъ съмнѣние, още дълго врѣме за изпълнение на прѣдначертаната си програма. Ала не може отказа никой, че направеното до сега отъ него е достатъчно да му спечели признателностьта на цѣлия български народъ.

3. Марта 1902 г.

ПОПРАВКИ И ДОБАВКИ.

I. ДѢЛЪ.

Стр.	редъ	вмѣсто:	чети:
2	21 отгорѣ	държавна	духовна
11	8 отгорѣ	ощетяване	осуетяване
20	3 „	поста си	на поста си
25	13 „	само	силно
35	8 отдолу	въ София	—
40	3 отгорѣ	и *католишка пропаганди*	*пропаганда*

II. ДѢЛЪ.

Стр.	редъ	вмѣсто:	чети:
7	3 отдолу	пълна	по-ясна
14	5 отдолу	40 год.	50-на год.
22	17 „	на учителя.	на учителя:
25	10 „	70-тѣ	70-тина
30	9 „	на общинитѣ	на училищата

33 да се прибави: *Бѣлѣжка*. Отъ тази и въ всички други таблици, дѣто училищата сѫ раздѣлени на мѫжки и дѣвически, въ числото на първитѣ влизатъ и всички смѣсени, т. е. такива, които заедно съ момчетата се посѣщаватъ и отъ не голѣмъ брой момичета.

38 да се прибави: *Бѣлѣжка*. Както воденското III-кл., тъй и всички други I, II и III-клас., съ малки изключения, се намиратъ при основнитѣ, тъй че учителитѣ въ първитѣ прѣподаватъ и въ вторитѣ, и обратно.

Стр.	редъ	вмѣсто:	чети:
39	2 отдолу	многъ	много
52	8 отгорѣ	1884/5	1883/4
59	6 отгорѣ	охридски	одрински.
71	1 „	*Битолско II-кл.*	*Битолско IV-кл.*
78	4 отдолу да се изличи думата:		и скеченска
83	5 „	(често кааза)	(respective кааза).